

goderijen of valsche godsdiensten zooals die der Mahomedanen te verstaan ¹⁾. Reeds de bijvoeging van het *rijk van den antichrist* weërspreekt dit. Het lijdt toch geene tegenspraak, dat onze vaders met deze woorden voornamelijk het oog hadden op den paus en de Roomsche Kerk, gelijk zij dan ook in de voorrede vóór de Leerregels van Dordt spreken van „de tyrannie des Roomschen antichrists ende de schrickelijcke afgoderie des pausdoms”. Evenzoo wordt in den Heidelbergschen Catechismus (vraag 80) de Mis eene „vervloekte afgoderij” genoemd; en in artikel 29 onzer Confessie gesproken van de „afgoderijen” der valsche, d. i. der Roomsche Kerk. De bedoelde uitdrukkingen slaan dus in de eerste plaats op de Roomsche Kerk, en voorts op elke Kerk of secte, die naar het oordeel der vaders, wat dit punt aangaat, met de Roomsche Kerk op eene lijn te stellen zij.

Moeilijker is daarentegen de vraag te beantwoorden, of de bezwaarde broeders recht hebben, wanneer zij in hun gravamen beweren, dat onder de middelen, waarmede de Overheid deze taak te volbrengen heeft, o. m. de doodstraf behoort. Uit het woord *uitroeien* zelf blijkt dit wel niet, omdat hier sprake is van zaken (afgoderij, valsche godsdienst en het rijk van den antichrist) en niet van *personen*. Maar dat onze Gereformeerde Kerken wel degelijk oordeelden, dat de Overheid geroepen was, om degenen, die zich aan deze zonden schuldig maakten, te straffen en desnoods te dooden, kan moeilijk worden betwist. Wel hebben zij de doodstraf in zulk een geval steeds als uiterste remedie beschouwd; maar dit raakt alleen de toepassing; en in beginsel hielden zij wel degelijk staande, dat de Overheid het zwaard van God ontvangen had om ook zulke boosdoeners te straffen. Het verband van artikel 36 zelf wijst dit uit: want aan de bedoelde zinsnede gaan vlak vooraf de woorden, dat „God der Overheid het zwaard in handen heeft gegeven tot straffe der boozen en bescherming der vromen”. En dat dit niet alleen ziet op de overtredingen tegen de tweede tafel der wet maar evenzeer op die tegen de eerste tafel, waaronder de afgoderij en de valsche godsdienst valt, blijkt genoegzaam uit het feit, dat onze Kerken op haar eerste Nationale Synode te Emden in 1571 besloten hebben ook de Fransche Confessie te onderteekenen, en in deze Confessie uitdrukkelijk staat: „om deze oorzaken heeft God het zwaard in de handen der Overheidspersonen gegeven om tegen te gaan de zonden, die begaan worden niet alleen

¹⁾ Over het algemeen oordeelden onze vaders zelfs, dat de Overheid niet geroepen was om met geweld de afgoderijen der heidenen uit te roeien of de heidenen, Joden en Mahomedanen te straffen. BEZA, *Tract. Theol.* ed. 1552, p. 157 zegt, dat het beter is voor dezulken God te bidden om bekeering dan de Overheid te vragen hen te straffen. Zie voorts à MARCK, *Compendium Theologiae*, ed. 1722, p. 69, en vooral DE MOOR, *Commentarius perpetuus*, t. VI, p. 490 enz., waar dit met beroep op het getuigenis van verschillende Gereformeerde theologen bewezen wordt. Ook MARESIUS in zijne *Uitlegging van de Geloofsbelijdenis*, p. 552 zegt uitdrukkelijk, dat met de woorden afgoderij en valsche godsdienst bedoeld zijn „de Roomsche antichrist en diens tyrannie en ergerlijke dwalingen”.

tegen de tweede tafel van de geboden Gods, maar ook tegen de eerste tafel". Ook het beroep, dat onze vaders bij dit gedeelte van de Confessie deden op de Schrift en met name op den reformatorischen arbeid van koning Josia, waarvan gemeld wordt in II Kon. 23, wijst dit afdoende uit; want hier is niet alleen sprake van het wegdoen der afgodsbeelden maar ook, in vs. 20, van „het slachten der priesteren der hoogten op hunne altaren”.

Laten de duidelijke bewoordingen onzer Confessie dus geenen twijfel toe omtrent den zin en de beteekenis der gewraakte zinsnede, ook het „getuigenis der historie”, waarop de bezwaarde broederen zich beroepen, bevestigt naar het oordeel uwer deputaten hunne opvatting volkomen.

In de eerste plaats wijzen uwe deputaten u daartoe op het *getuigenis, dat onze Nederlandsche Kerken zelve desaangaande afleggen*.

Gelijk bekend is heeft GUIDO DE BRES onze Nederlandsche Confessie grootendeels vervaardigd naar het model der Fransche Confessie, die in 1559 door de Synode te Parijs is vastgesteld. Toch is GUIDO DE BRES deze Confessie niet slaafs gevolgd; maar hier en daar heeft hij niet onbelangrijke wijzigingen aangebracht, zooals ook met name geschied is in artikel 36; want de geheele derde zinsnede over de taak der Overheid, om de hand te houden aan den heiligen kerkedienst en de afgoderij uit te roeien, komt in de fransche Confessie niet voor. De oorsprong van deze zinsnede nu is niet moeielijk na te gaan; want GUIDO DE BRES heeft hier, gelijk op meerdere plaatsen, gebruik gemaakt van de Institutie van Calvijn om onze Confessie te verrijken. Dat dit ook hier het geval is, blijkt uit Boek IV hfdst. 20 § 3, waar Calvijn zegt dat, „de burgerlijke regeering niet alleen dient, opdat de menschen mochten leven enz., maar ook opdat er geene afgoderij noch lastering tegen Gods naam en tegen zijne waarheid noch andere dergelijke schandalen en ergernissen tegen de religie in het openbaar zouden ontstaan en onder het volk gezaaid worden”. Hij verklaart voorts uitdrukkelijk, dat hij „die burgerlijke ordening goedkeurt, die daarnaar tracht, dat de ware religie, die in Gods wet begrepen is, niet openlijk door openbare goddeloosheden vrijelijk en ongestraft (impune) geschonden en verontreinigd worde”. En in § 9, waar hij wederom over de zorg der Overheid voor de religie spreekt, houdt hij niet alleen staande, dat het de eerste taak der christelijke prins en magistraten is om te zorgen voor de zuiverheid der religie, maar veroordeelt hij ook scherp het gevoelen van hen, „die wel wilden dat de Overheid, God en de religie terzijde stellende, zich alleen bemoeien zou met de gerichtshandeling onder de menschen” en „gaarne zouden zien, dat er geene rechters in de wereld waren, die de schenders der godsdienstigheid straffen mochten”. Deze uitdrukkingen van Calvijn, wiens gevoelen bij de uitlegging onzer Confessie altoos in de eerste plaats verdient gehoord te worden, zijn niet alleen van belang, omdat zij ons den oorsprong der bedoelde zinsnede verklaren, maar nog veel meer omdat ze doen zien, op welke

wijze „weren en uitroeien van alle afgoderij” moet worden opgevat. De bedoeling is, *dat op het publieke terrein des levens afgoderij, valsche godsdienst, godslastering enz. door de Overheid niet straffeloos mag geduld worden.*

Dat onze Nederlandsche Kerken steeds in dien zin de taak der Overheid hebben opgevat, blijkt genoegzaam uit haar eigen historie. Uwe deputaten kunnen hier slechts op enkele uitspraken en feiten wijzen maar meenen, dat deze duidelijk genoeg spreken

Vooreerst wijzen zij er op, dat in het officieele schrijven, dat door onze Kerken bij de Confessie gevoegd is en tot opschrift draagt: „Vermaninghe tot de Ouerheydt”, uitvoerig gehandeld wordt over de vraag, of de Overheid het recht heeft de ketterij te straffen. Hoewel nu ketterij niet hetzelfde is als afgoderij of valsche godsdienst, zoo zal toch niemand ontkennen, dat, waar de Overheid geroepen wordt geacht om de ketterij d. w. z. de persoonlijke dwaling desnoods met het zwaard te straffen, ditzelfde à fortiori geldt van de zooveel erger zonde van afgoderij en valschen godsdienst. Onze Kerken nu toonen in dit schrijven uitnemend goed het gevoelen te kennen van hen, die achten dat de Overheid liever met het geestelijke dan met het materiëele zwaard de ketterij moet tegengaan. „Het meeste deel der oude Leeraers hebben gheacht, dat der Ouerheydt niet gheoorlooft en is, de consciëncien aen te roeren, om die te verweldighen ende te bedwingen te ghelooouen, mitsdien dat het materiael sweert haer in de handen gegeuen is, om de roouers, dieuen, doodtslaghers, ende andere, die dese menschelicke regeringhe beroeren, te straffen. Maar aengaende der religie ende het ghene, dat totter zielen behoort, het eenich geestelick sweerdt des Woordts Gods moet ende mach hierin neerstelick remedieren, scheydende den ijner ende Religie, die yemandt beschermt vande oproericheydt ende verstooringhe der regeeringhe”. In plaats echter van met dit gevoelen hunne instemming te betuigen, verwerpen en weerspreken zij het: „Maer wy zijn in dese sake te vreden, niet te volghen noch te ghelooouen dese goede Leeraers. Wy belijden, dat de Ouerheydt moet de kennisse hebben der ketterien, de welke wy toestaen te zijn verstooringhen onder het ghemeyn volck, soverre dat onder dit deksel de onnooselheydt niet verdruct en worde door het eenich aenbrengnen van synen vyanden, sonder ghehoort ende verstaen te worden; maer dat de Ouerheydt dencke op het ghene, dat de wijse man seyt: Wie den Godloosen recht seyt te wesen, ende den gherechten verdoemt, die zijn beyde den Heere eenen grouwel. Waerby het van noode is, dat de Richter van hemseluen bekenne ende versekert zy, van de ongherechtigheyet ende ketterije, door den Woorde Gods ouerwonnen eer hy syne handt wt steke, om den beschuldichden te oueruallen”. Al eischen onze Kerken dus, dat niet op lichtvaardige gronden en niet onverhoord de aangeklaagde zal werden veroordeeld, het recht der Overheid om de ketterij te straffen wordt met nadruk gehandhaafd.

Evenzoo geschiedde dit in het verzoekschrift, dat de Nederlandsche vluchtelingenkerk te Londen in 1575 aan de Overheid richtte, toen deze over vier Nederlandsche wederdoopers het doodvonnis had uitgesproken. Men verzocht wel dit doodvonnis in eene andere straf te veranderen, maar verklaarde te gelijk: „Hoewel wy gheensins en staen in etlicker dwalynghe die meenen, dattet eener christelicker Ouerheit niet georlooft zy te straffen de hertneckighe voorstanders der ketterien, die teghen God ende synen waren godsdienst lasteren, ende die het simpele volck met verkeerde ende oproerighe leerynghen verleiden, die by gheen andere middelen ten rechten weghe connen ghebracht worden”¹⁾.

En om nog eene derde uitspraak onzer Kerken aan te halen, in de remonstrantie door de Kerken van Zuid-Holland in 1575 bij de Staten ingediend waarin uitvoerig over het onderscheid der burgerlijke en kerkelijke regeering gehandeld wordt, staat: „*Der magistraet officie is den wterlicken affgodendienst doer mandamenten te verbieden en de godslasterers te straffen*”²⁾.

Uwe deputaten herinneren er u voorts aan, hoe onze Kerken juist op grond van wat in artikel 36 als taak der Overheid beleden werd, bij de Overheid voortdurend er op hebben aangedrongen, dat zij plakكاتen en ordonnantiën zou maken tegen de „oefeningen van de pauselijke affgoderije ende superstitiën”, de Wederdoopers of Menno-nieten in het land niet zou dulden, de samenkomsten der Remonstranten en zelfs der Lutherschen of Martinisten zou verbieden, om te zwijgen van de nog veel scherpere maatregelen, die de Kerken wilden, dat de Overheid nemen zou tegen de secten als de David-Joristen en Familiaristen in de 16e en de Hattemisten en Labadisten in de 17e eeuw. Dit alles levert wel den treffendsten commentaar op wat onze Kerken in artikel 36 hebben beleden en toont in welken zin het weren en uitroeien van afgoderij en valschen godsdienst door hen is bedoeld.

In de tweede plaats vestigen uwe deputaten de aandacht op hetgeen aangaande de taak der Overheid ten opzichte van afgoderij, ketterij, enz. in de Geloofsbelijdenissen der buitenlandsche Kerken wordt geleerd.

Waar de Gereformeerde Kerk niet als de Luthersche en Roomsche Kerk ééne Geloofsbelijdenis bezat, die voor allen gold, maar elke landskerk haar eigen Belijdenis formuleerde, daar hebben de Gereformeerde Kerken om hare eenheid te doen uitkomen steeds nadruk gelegd op de „*harmonia Confessionum*”, de onderlinge overeenstemming harer Belijdenisschriften, en zijn zelfs op bevel der Kerken uitgaven verscheuen, waarin deze Confessies gezamenlijk waren afgedrukt. Uwe deputaten meenen daarom het recht te hebben tot verklaring van onze eigen Geloofs-

¹⁾ HFSSELS, *Ecclesiae Londino-Batavae Archivum*. Dl. III, p. 317.

²⁾ RLITSMAN en VAN VEEN, *Acta der Prov. en Part. Syn.* Dl. II, p. 161.

belijdenis ook op deze buitenlandsche Confessies uwe aandacht te mogen vestigen.

De *Berner Synode* van 1532 verklaarde in hare *Lehrartikel*, waarin uitvoerig over de macht der wereldlijke Overheid gehandeld wordt, wèl dat de Overheid geene macht heeft zich in te laten met het geweten, maar „daarom”, zoo gaat zij voort, „zullen zij de goddelijke regeering niet nalaten, voorzoover deze uitwendig is; en den vrijen loop der genade zullen zij door hun macht als medehelpers Gods bevorderen; dat wil zeggen, dat zij zich houden aan de gezonde leer, *de dwaling en verleiding afwenden, alle godslastering en openbare zonden in godsdienst en leven weg doen*”¹⁾.

De *eerste Helvetische Confessie* van 1536 gaat in artikel 24 nog veel verder: „Al degenen, die van de heilige gemeenschap en het gezelschap der Kerk zich afscheiden en afzonderen, vreemde, ongoddelijke leer in de Kerken invoeren of zulke leer aanhangen, welk euvel in ouden tijd bij de wederdoopers meest gevonden wordt, zoo zij naar de waarschuwing der Kerk en de christelijke vermaning niet luisteren en die gehoorzaam zijn, maar hardnekkig in hun twist en dwaling tot nadeel en verleiding der Kerk willen volharden, *dezulken zullen door de macht der Overheid gestraft en in toom gehouden worden*, opdat zij de kudde Gods met hunne valsche leer niet vergiftigen en bevleken”. En evenzoo wordt in artikel 26 als taak der Overheid aangegeven, „dat zij de ware eere Gods en den rechten godsdienst *met bestraffing en uitroeijing van alle godslastering* bescherme en bevordere”²⁾.

En nog scherper spreekt zich de *tweede Helvetische Confessie* van 1562 uit in artikel 30: „De voornaamste taak der Overheid is voor den vrede en de publieke rust te zorgen en deze te bewaren. Dit zal de Overheid zeker nooit gelukkiger kunnen doen dan wanneer zij in waarheid godvreezende en godsdienstig is, namelijk wanneer zij naar het voorbeeld van de meest heilige koningen en prinsen van het volk des Heeren de prediking der waarheid en het zuivere geloof zal bevorderen en de *leugens en alle bijgeloof met alle goddeloosheid en afgoderij zal uitroeien* en de Kerke Gods zal beschermen. Want metterdaad leeren wij dat de zorg voor de religie in de eerste plaats toekomt aan de heilige Overheid. Laat zij daarom het Woord Gods in hare handen houden en zorgen, dat niets geleerd worde wat daartegen strijdt. . . Laat zij de gerechtigheid oefenen door rechtvaardig te oordeelen; want zij heeft het zwaard van God niet tevergeefs ontvangen. *Zij gebruike daarom dit zwaard Gods tegen alle misdadigers, oproermakers en godslasteraars. Zij straffe ook de onverbeterlijke kettters (die waarlijk kettters zijn) en die niet ophouden*

¹⁾ MÜLLER, *Die Bekenntnusschriften der reformierten Kirche*, 1903, blz. 32

²⁾ t. a. p. blz. 108, 109.

de majesteit Gods te lasteren en de Kerke Gods te beroeren, ja haar geheel te verderven" ¹⁾).

De *Engelsche Confessie* van 1553 zegt in artikel 36: „Wij geven niet aan onze koningen het recht om het woord Gods of de sacramenten te bedienen, maar alleen dat voorrecht, dat wij zien dat God zelf in de Heilige Schriften aan alle vrome vorsten gegeven heeft, dat zij namelijk alle staten en rangen, die door God hun zijn toevertrouwd, hetzij deze kerkelijk of burgerlijk zijn, regeeren en *met het burgerlijk zwaard zullen bedwingen alle wederspannigen en kwaaddoeners.*” ²⁾

De *Schotsche Confessie* van 1560 verklaart in artikel 24 dat „het de voornaamste taak der koningen, vorsten en andere overheden is, dat zij de zuivere religie beschermen en de bezoedelde van vlekken reinigen: want zij zijn niet alleen ingesteld tot bewaring der burgerlijke orde maar ook tot bescherming van de religie, opdat *zij de afgoderij en alle bijgeloof, die in haar gebied ontstaan zou, onderdrukken, gelijk te zien is in David, Josaphat, Hiskia, Josia en andere koningen,* die wegens hun brandenden ijver voor de handhaving der zuivere religie bijzonderen lof hebben verkregen” ³⁾.

Eenzoo oordeelt de *Erlauthaler* of *Hongaarsche Confessie* van 1562: „de eerste taak der Overheid is, dat zij hare handelingen richte naar het voorschrift der wetten. Vervolgens drage zij zorg voor de handhaving van de beide tafelen (der wet). Zij zorge dat het Woord Gods recht in haar gebied verkondigd worde; de godloochenaars en meenedigen straffe zij. *Zij roeie uit de afgoden, de ontuchtige kloosters van monniken en nonnen, die als het ware bordeelen zijn. Zij straffe met lichamelijke straf de kettters, wier schuld bewezen is, die hardnekkig zijn en voor de waarheid niet willen wijken.* De conciliën en Augustinus en Ambrosius leeren, dat het de taak der vorsten is, dat de ongeloovigen gedwongen worden tot het geloof en dat de onheilige en afgodische diensten van God worden uitgeroeid. Dwing ze om in te gaan” ⁴⁾.

Opmerking verdient echter, dat in de tweede *Hongaarsche Confessie*, die in hetzelfde jaar verscheen en die zich bijna woordelijk aansluit bij BEZA's *Professio fidei*, in cap. 5, artikel 32 „van het ambt van de christelijke Overheid”, de volgende woorden met opzet zijn weggelaten, die bij BEZA voorkomen: „Ook moet hier door ons niet geluisterd worden naar hen, die onder voorgeven van eene valsche lankmoedigheid en met bewijsredenen, die niet alleen niets zeggend en dwaas zijn. maar die zelfs gepaard gaan met groote onvroomheid en heiligschennenden overmoed, de valsche profeten en kettters onttrekken aan het zwaard der christelijke vorsten, terwijl er daarentegen geen slag van menschen is, dat met grooter

¹⁾ t. a. p. blz. 220.

²⁾ t. a. p. blz. 520.

³⁾ t. a. p. blz. 262.

⁴⁾ t. a. p. blz. 313.

gestrengheid door de christelijke Overheid moet gestraft worden, gelijk het uitgedrukte woord Gods beveelt en de vrome vorsten steeds hebben gedaan. Exod. 23 : 20. Deut. 13 etc."¹). Men ziet hieruit, dat de Hongaarsche Kerk deze uitdrukkingen toch te kras vond voor eene Geloofsbelijdenis.

Een eigenaardig standpunt neemt de *Boheemsche Confessie* in, die in artikel 16 § 4 verklaart, dat de Overheid ten deele hare macht ontleent aan God, en ten deel aan het Lam, d. i. Christus. In die laatste qualiteit nu hebben de Overheidspersonen de roeping om „het rijk van Christus krachtig te beschermen tegen Satan en den antichrist, voorvechters zich te betoonen van de Kerke Gods, van de dienaren van Christus en van de zuivere leer des Evangelies, en daarentegen *alle afgoderij en tyrannie van den antichrist zooveel in hun vermogen is ter neer te werpen (profigare)*” ²).

Ten slotte zij nog gewezen op de *Westminstersche Confessie* van 1647, die wel de rijpste vrucht mag heeten van de symbolische ontwikkeling der Gereformeerde Kerken. In hoofdstuk 23 § 3 dezer Belijdenis wordt aangaande de Overheid geleerd: „De burgerlijke overheid mag zich niet de bediening des Woords en der Sacramenten of de macht der sleutelen van het Koninkrijk der hemelen aanmatigen; desalniettemin heeft zij de macht en is het haar plicht zorg te dragen, dat eenheid en vrede onderhouden worden in de Kerk, dat de waarheid Gods zuiver en ongeschonden bewaard blijve, *dat alle godslasteringen en ketterijen worden onderdrukt*, alle bederf of misbruik in eeredienst en kerkregeering worde voorkomen of gereformeerd enz”³). Nog nader wordt dit uitgewerkt in Hoofdstuk 20 § 4, waar gehandeld wordt over het misbruik van de christelijke vrijheid en de maatregelen daartegen te nemen: „Zij, die zoodanige leeringen hebben verspreid of zoodanige praktijken hebben verdedigd, welke in strijd zijn met het licht der natuur of met de bekende beginselen der christelijke religie (hetzij deze het geloof, den eeredienst of de zeden betreffen) of met de kracht der godzaligheid; of (die) zoodanige dwalende meeningen of praktijken (verdedigen), welke of uit hare eigen natuur of door de wijze van ze publiek te maken of te verdedigen, den uitwendigen vrede en orde, welke Christus in zijne Kerk heeft ingesteld, met den ondergang bedreigen, — dezulken mogen wettig ter verantwoording worden geroepen en tegen hen mag worden opgetreden zoowel met de kerkelijke censure *als met de macht van de burgerlijke Overheid*” ⁴). Geheel in overeenstemming hiermede wordt dan ook in den breeden Westminsterschen Catechismus, vraag 109, bij de uitlegging van het tweede gebod als zonde tegen dit gebod o. a. genoemd *religionis falsae toleratio*, het *dulden en toelaten van valsche religie* ⁵).

¹) t. a. p. blz. 447.

²) t. a. p. blz. 490.

³) t. a. p. blz. 593.

⁴) t. a. p. blz. 587.

⁵) t. a. p. blz. 627.

De overige Gereformeerde Confessies hebben zich over dit punt (met uitzondering van de Fransche Geloofsbelijdenis, wier gevoelen reeds medegedeeld is) niet nader uitgesproken. Vooral is het opmerkelijk, dat noch in den Geneefschen Catechismus, door CALVIJN opgesteld, evenmin als in de verschillende Geloofsbelijdenissen, die van hem zijn uitgegaan of die te Genève golden, zooals met name de Geneefsche Geloofsbelijdenis van 1536, die waarschijnlijk van FAREL afkomstig is, de Geloofsbelijdenis voor den Koning van Frankrijk van 1557 en de Geloofsbelijdenis van de studenten der universiteit van Genève van 1559, welke beide door CALVIJN zijn opgesteld, over dit punt wordt gesproken. Wel wordt in beide laatstgenoemde Confessies uitvoerig over het ambt der Overheid gehandeld, maar noch van het straffen van ketters of godlasteraars, noch van het weren en uitroeien van afgoderij of valschen godsdienst is hier sprake.

Natuurlijk mag hieruit niet worden afgeleid, dat CALVIJN daarom persoonlijk tegen het straffen van ketters of het verbieden van valsche godsdiensten was: want het tegendeel blijkt duidelijk genoeg zoowel uit zijne werken als uit zijne daden. Maar wel volgt hieruit, dat CALVIJN het niet noodig vond, of niet wenschelijk achtte, eene dogmatische uitspraak omtrent dit punt in de Confessie op te nemen.

Laat men echter deze éene uitzondering buiten rekening, dan blijkt uit de aangehaalde Confessies, hoe schier alle Gereformeerde Kerken de taak der Overheid tegenover afgoderij, valschen godsdienst, ketterij, godslastering enz. aldus hebben opgevat, dat de Overheid hiertegen met maatregelen van dwang en geweld en desnoods met de doodstraf moest optreden. Er is zeker verschil in uitdrukking en in scherpte van toon, maar in het wezen der zaak is geen verschil. Bovendien die beide Confessies, die in de formuleering wel het verste gaan, nl. de tweede Helvetische en de Westminsterische Confessie zijn juist die, welke het meest algemeen erkend zijn geworden. De tweede Helvetische Confessie is niet alleen door alle Protestantsche Cantons in Zwitserland aanvaard maar ook goedgekeurd door de Gereformeerde Kerken in de Paltz, in Frankrijk, in Schotland, in Hongarije, in Polen en geldt nog in Oostenrijk. Terwijl de Westminsterische Confessie niet alleen beleden wordt door tal van Kerken in Engeland, Schotland en Ierland, maar ook in Noord-Amerika groot gezag heeft. De overeenstemming van de Gereformeerde Confessies op dit gewichtig punt laat naar het oordeel van uwe deputaten geenen zweem van twijfel over, dat de gewraakte zinsnede in onze Nederlandsche Confessie ook in dien zin moet worden verklaard.

In de laatste plaats wijzen uwe deputaten u op het eenparig gevoelen der Gereformeerde theologen, omdat, al heeft hun gevoelen zeker geen dogmatisch gezag, het hier beleden dogma toch het best kan gekend en verklaard worden door de toelichting, die de meest invloedrijke theologen er van gegeven hebben.

Natuurlijk kan er niet aan gedacht worden hier ook maar eenigszins volledig te zijn. VOETIUS wijdt in zijne *Politica Ecclesiastica* t. II. aan dit vraagstuk niet minder dan twee honderd bladzijden en andere schrijvers zijn nog uitvoeriger. Uwe deputaten meenen echter, dat het voldoende is op enkele kenmerkende uitspraken te wijzen, terwijl zij voorts in eene noot opgeven, waar verdere litteratuur te vinden is ¹⁾).

Voorop ga het gevoelen van CALVIJN. Hoe CALVIJN in zijne *Institutie* over deze quaestie oordeelt, is reeds vroeger meêgedeeld; maar niet minder belangrijk is het tractaat, dat CALVIJN schreef om de terdoodbrenging van SERVET te verdedigen, dat tot titel draagt: *Eene getrouwe uiteenzetting van de dwalingen van MICHAEL SERVET en eene korte weêrlegging dier dwalingen, waarin geleerd wordt dat de kettters met het zwaard moeten gestraft worden*. Dit tractaat mag metterdaad classiek heeten; en BEZA heeft in zijn meesterlijk verdedigingsschrift van dit tractaat met uitvoerige citaten van LUTHER, MELANCHTHON, BULLINGER e. a. aangetoond, dat het door CALVIJN uitgesproken gevoelen niet op zich zelf stond maar schier door alle reformatoren gedeeld werd. CALVIJN nu eischt zeer zeker, dat er onderscheidt gemaakt zal worden tusschen kettters en kettters; hij keurt de onmenselijke wreedheden af, waarmeê de Roomsche inquisitie was opgetreden: hij wil dat vooraf de weg van overreding zal beproefd worden en alleen bij hardnekkig verzet gestraft zal worden; hij acht, dat in de meeste gevallen eene lichtere straf als met name ballingschap voldoende is; maar na al deze reserves gemaakt te hebben, eindigt hij toch met te zeggen, „dat het de plicht der overheid is met het zwaard degenen te straffen, die, terwijl zij zelf afvallig zijn van het ware geloof, anderen tot afval aansporen en als smaders Gods de ellendige zielen met hunne bedriegerijen als in netten verstrikken, den vrede der kerken verstoren en de overeenstemming der godzaligheid verscheuren en aan stukken rijten”. „God”, zegt hij, „heeft niet bevolen het zwaard te gebruiken tegen allen zonder onderscheid; maar Hij heeft aan rechtvaardige straffen onderworpen de afvalligen, die goddelooslijk zich vervreemd hebben van den waren godsdienst en getracht hebben anderen tot eenen gelijken afval over te halen”. „Wanneer wij”, gaat hij voort”, aan de overheid de zorg opdragen voor de bescherming

¹⁾ P. MARTYR, *Loci Communes* 1580, p. 106.

ZANCHIUS, *Opera Theologica* 1617, IV, 580—587.

Idem, *Miscellanea*, II p. 166.

POLANUS, *Syntagma Theologiae Christianae* 1625, p. 693.

JUNIUS, *Opera Theologica* 1607, t. I, p. 544, II, 76—77.

DANAËUS, *Ethices Christianae libri tres*, 1579, II, c. 13.

RIVETUS, *Opera Theologica* 1660, I, 1371—1376, II, 694.

H. ALTING, *Theologica Elenctica nova*, 1654, p. 693—700.

HEIDEGGER, *Corpus Theologiae Christianae* II, 625—636.

TURRETINUS, *Theologica Elenctica*, Loc. XVIII, qu. 31—49.

MASTRICHT, *Theor. pract. Theol.* p. 953.

MARCK, *Het merch der Christene Gotgeleertheit*, XXXIII § 32.

BRÄKEL, *Redelijke Godsdienst*, XXIX § 26, 27.

der religie, dan scherpe zij haar zwaard niet, opdat zij iedere ketterij straffende, met overhaasting tot bloedstorting overga. Want wij weten, dat er bij de dwaling drieërlei trap moet onderscheiden worden; en wij zeggen, dat aan sommigen vergiffenis moet geschonken worden, voor anderen eene lichte kastijding voldoende is, zoodat alleen de openbare goddeloosheid met de doodstraf gestraft worde".¹⁾

Hoe ernstig deze overtuiging was, blijkt wel het best uit hetgeen de Geneefsche predikant F. DE MOREL, toen hij tijdelijk in dienst was te Parijs, in een schrijven van 5 Juni 1559 aan CALVIJN meedeelt. In het Fransche parlement, het hoogste gerechtshof in Frankrijk, was destijds eene machtige partij, die juist met het oog op de verdrukte Gereformeerden alle geloofsvervolging wilde afschaffen. Zij zonden daarom aan de predikanten eene boodschap met het verzoek uit de Schrift hun de noodige bewijsplaatsen te leveren, waaruit blijken kon „dat de ketters niet met den dood gestraft behoorden te worden". Wel verre echter van aan die wensch te voldoen, antwoordden de predikanten, „dat noch in de Schrift, noch bij hen iets gevonden werd, wat als dekmantel zou kunnen dienen, om zulk een dogma voor te stellen, dat zij eene zoodanige vrijheid, om in zake de religie alles ongestraft te moeten aanhooren niet verre de voorkeur gaven boven de tyrannie, waaronder zij thans gebogen gingen. Wilde men zorg dragen voor de vromen en onschuldigen, dan moest met alle macht daarheen gestuurd worden, dat het geschil over de religie door bekwame mannen onderzocht werd, opdat degenen, die het betere gevoelen waren toegedaan, werden vrij gesproken, de anderen de straf droegen voor hunne ketterij en goddeloosheid²⁾. Dit woord teekent de geesten. Men verdroeg liever zelf den brandstapel, dan dat men de ketters ongestraft liet.

Hetzelfde standpunt wordt ook ingenomen door BEZA in zijn tractaat: *Dat de ketters door de overheid moeten gestraft worden*. BEZA maakt evenals CALVIJN onderscheid tusschen ketters en ketters; tusschen degenen die dwalen ter goeder trouw, en die hardnekkig tegen de waarheid zich verzetten; maar voor de laatsten oordeelt hij, dat er dan ook geene straf te streng is. Indien de overheid, zegt hij, echtbreuk en moord met den dood straft, misdaden die tegen den mensch begaan zijn, hoeveel te meer moet diezelfde straf dan niet toegepast worden op misdaden, waardoor de majesteit Gods beleedigd wordt. Ook het belang van den Staat zelf brengt dit mee; want een dief of brandstichter of moordenaar brengt maar nadeel toe aan één persoon, terwijl wie den waren dienst van God verderft, eenen brand ontsteekt, waardoor duizenden voor eeuwig omkomen. „Daarom hetzij de Overheid de eere Gods wil handhaven, hetzij dat zij den Staat wil bewaren, moet zij geen gestrenger straf toepassen op wien ook, dan op de godslasterlijke en goddelooze ketters"³⁾. Vooral is van

¹⁾ CALVINI OPERA ed. Baum, Cunitz, Reuss, T. IV, p. 467, 476/7

²⁾ t. a. p. t. XVII, pag. 544.

³⁾ THLOD. BEZA. Tract. Theol. 1582. p. 152

belang, wat BEZA zegt over de roeping der overheid ten opzichte van de afgoderij. Na voorop te hebben gesteld, dat niet alle afgoderij door de overheid gestraft moet worden, gelijk God ook aan Israël niet beval alle afgodendienaren te dooden, maar alleen degenen, die zijn volk Israël tot afgoderij trachtten te verleiden, gaat hij aldus voort: „Zoo zeggen wij derhalve, dat, wanneer ook nu iemand in de kerk van God zou trachten de menschen weêr te verlokken tot de afgoderij der heidenen of roomschen (ad paganicam vel papisticam idololatriam), het de plicht van de Christelijke overheid zou zijn, zulk eenen verderfelijken afgodendienaar ernstig te straffen” ¹⁾.

Nu is het zeer zeker waar, dat dit strengere gevoelen van BEZA en CALVIJN later niet onbelangrijk is verzacht. Al heeft BOGERMAN nog in 1601 BEZA's tractaat in het Nederlandsch vertaald en er zijne hartelijke instemming meê betuigd, het meerendeel der Nederlandsche theologen was toch niet voor de toepassing van de doodstraf of beperkte haar tot die gevallen, waarin sprake was van openbare godslastering en van dwaalleeringen, die gevaarlijk waren voor den Staat. Zoo verklaren de Leidsche professoren in hunne Synopsis, jarenlang het standaardwerk onzer theologie (ed. BAVINCK p. 623, 624), „dat het beter is de kettersche leeraars af te zetten of te verbannen of op eene andere wijze te beteugelen dan met den dood te straffen”; terwijl alleen eene uitzondering gemaakt wordt voor dezulken, „die geheel en al atheïst en ten zeerste godslasterlijk zijn, het bestaan van God en diens voorzienig bestel over menschelijke zaken op de meest goddelooze wijze hardnekkig loochenen, de gemeene religie der Christelijke kerk met hunne afgrijselijke godslasteringen verderven, en den vrede en de rust van den Staat uit louter kwaadwilligheid en ongeneeslijke boosaardigheid van gemoed verstoren en door geen ander geschikter of zachter middel of geneesmiddel kunnen bedwongen worden”. En bovenal was men het hierover eens, gelijk MARESIUS in zijne *Uitlegging van de Geloofsbelijdenis* het uitdrukt (p. 556), dat, „al staat het in sommige gevallen aan de overheid vrij godslasterlijke verleiders te dooden, vooral indien zij niet alleen lastig voor de Kerk maar ook gevaarlijk voor den Staat bevonden worden, dit toch liever aan de wijsheid en het geweten der overheid moest overgelaten worden, dan dat de regeerders der Kerk hierop al te heftig bij de overheid zouden aandringen”. De brandstapel van SERVET te Genève en de onthoofding van VALENTINUS GENTILIS te Bern heeft in Nederland dan ook geene navolging gevonden. Volk en overheid beide waren daartoe van „ketterdooden” te afkeerig.

Maar al wordt dit gaarne toegestemd, tweeërlei mag hierbij toch niet uit het oog worden verloren. Vooreerst, dat al keurden deze theologen de toepassing der doodstraf niet wenschelijk, zij toch het *recht* der overheid om zulke ketters ter dood te brengen wel degelijk hebben verde-

¹⁾ t. a. p. blz. 137.

digd, en dit nog in het midden der 18e eeuw zelfs door zoo uitnemende theologen als à MARCK in zijn *Compendium Theologiae Christianae* (ed. 1772 p. 687) en B. DE MOOR in zijnen *Commentarius perpetuus* op à MARCK's *Dogmatiek* (ed. 1761 t. VI. p. 493 en v. v.) is geschied. En ten tweede, dat men wel het *dooden* der ketters afkeurde, maar geenszins het *straffen*; en het wel degelijk den plicht der Overheid rekende, om, zij het dan ook door zachtere straffen zooals geldboete, gevangenisstraf, ballingschap of eeuwigdurige opsluiting, de verspreiding der ketterij tegen te gaan. WALAEUS, die in zijne *Censure ofte Oordeel over de Belijdenisse der Remonstranten* wel het meest beslist zich tegen de toepassing der doodstraf verklaard heeft, laat hier toch onmiddellijk op volgen: „Maer evenwel en houden wij 't daer voor niet, datmen daerom den toom moet loslaten aen alle invoerders van nieuwigheden. Wij weten, dat *het ampt der Overheyt is de hartneckige verleyders ende verstoorders der kercke oock met straffen te bedwingen*” (p. 55).

Wat ten slotte het vraagstuk van de *tolerantie* betreft of het dulden door de overheid van andere kerken en secten, die afweken van de publieke religie, meenen uwe deputaten te kunnen volstaan met hier kort saamgevat het gevoelen van VOETIUS weer te geven, wiens autoriteit op het gebied van het kerkrecht onbestreden is.

VOETIUS maakt onderscheid tusschen de *libertas conscientiae*, de vrijheid van het geweten, en de *libertas exercitii* of de vrijheid van godsdienst-oefening. Onder de *libertas conscientiae* verstaat hij niet alleen de vrijheid voor ieder, om voor zichzelf te mogen gelooven wat men wil, zonder dat hiernaar een inquisitoriaal onderzoek mag worden ingesteld, of dat de Overheid iemand hierom straffen mag, of hem tot één ander geloof mag dwingen; maar ook het recht, om die geloofsovertuiging meê te deelen aan zijne huisgenooten, in den familiekring godsdienstoefeningen te houden, en zelfs, wanneer de gelegenheid dit medebrengt, deze overtuiging ook buitensdeurs te belijden en te verdedigen, ja zelfs om openbare godsdienstoefeningen en samenkomsten van deze religie buiten 's lands bij te wonen ¹⁾. De *libertas exercitii* of de vrijheid van godsdienstoefening daarentegen bestaat daarin, dat men niet alleen in het privaat zijne religie mag belijden, maar ook in het openbaar en gemeenschappelijk door het houden van kerkelijke samenkomsten, door vergaderingen van correspondentie en synoden en door publieke geschriften. De vraag nu in hoeverre de overheid zulk eene vrijheid van geloofsovertuiging of van openbare godsdienstoefening behoort toe te staan, wordt door hem op de volgende wijze beantwoord:

1. Iedere overheid is in haar consciëntie gehouden volgens het bevel Gods de ware religie en de ware kerk niet alleen toe te laten, d.i. niet te verhinderen, maar veel meer te bevorderen, te steunen, te beschermen en naar vermogen te eeren.

¹⁾ VOETIUS, *Pol. Eccl.* t. II. p. 380, 381.

2. Het staat niemand in de vierschaar van het geweten vrij eene valsche religie (d. i. eene afgodische, kettersche of geheel van het geloof vervallene) voor te staan en voor haar vrijheid van belijdenis en oefening aan de overheid te vragen, of zonder weten en tegen den wil der overheid zich deze vrijheid toe te eigenen en aan te matigen.

3. Indien er echter zijn, die dit doen, dan staat het toch der overheid als dienaarssse Gods niet vrij, de vrijheid van godsdienstoefening hetzij in het openbaar, hetzij zoo dat het half in het openbaar, half in het privaat geschiedt, hetzij op eenige andere wijze of mate toe te staan, indien zij de bevoegdheid en de macht bezit om dit te beletten.

4. Het is niet absoluut en zonder meer ongeoorloofd voor de overheid, om aan diegenen harer onderdanen, die alleen maar van de ware kerk zich hebben afgescheiden (schismatici) of die zelfs dwalen — mits deze dwaling betrekking hebbe alleen op de kerkelijke macht of de plechtigheden en ceremoniën of des noods op een of meer geloofsartikelen, wanneer deze maar niet den grondslag van het geloof raken — een mindere of meerdere, beperktere of ruimere vrijheid van godsdienstoefening toe te staan, zelfs al heeft zij de bevoegdheid en de macht om dit te verhinderen.

5. Veel minder mag er nog aan getwijfeld worden, dat het geoorloofd is aan dezulken de vrijheid van het geweten, afgescheiden van godsdienst-oefening, toe te staan.

6. Deze vrijheid van het geweten mag de Overheid in gevallen van noodzakelijkheid (b.v. wanneer de grondwet dit eischt of een verdrag er toe bindt) ook toekennen aan degenen, die in fundamenteele geloofsartikelen dwalen; maar buiten die gevallen van noodzakelijkheid kan zulk eene vrijheid, wanneer daaronder begrepen wordt het recht om hunne dwalingen te belijden, meê te deelen en te verdedigen, hun niet evenzeer worden veroorloofd, vooral niet aan die verleiders, die anderen het gif van hun atheïsme, leeringen aan EPICURUS of LUCIANUS ontleend, geestdrijverij en libertinisme listiglijk indruppelen of hen daarmee besmetten. Het is beter dezulken uit te zuiveren en uit den Staat te bannen, opdat de onderdanen niet aan het gevaar van besmetting worden blootgesteld en Gods toorn worde afgewend.

7. Intusschen mag aan de consciëntiën geen geweld worden aangedaan en nog veel minder een inquisitoriaal onderzoek naar de gewetens worden ingesteld, om de menschen door uitwendig geweld te dwingen te gelooven, of aangaande de religie te gevoelen, wat zij weigeren te gelooven, of waarvan zij niet overtuigd willen worden, ja wat zij verklaren niet te kunnen gelooven.

8. Zoowel de verleiders als de verleiden kunnen met gepaste straf-middelen gedwongen worden binnen de perken der orde te blijven, opdat zij n.l. niet vrijelijk de ketterijen belijden en verspreiden; maar zij behooren niet wegens hun kettersche gevoelens met de doodstraf gestraft te worden ¹⁾.

¹⁾ t. a. p. blz. 387, enz.

Het standpunt, dat VOETIUS hier inneemt, kan zeker eene milde toepassing heeten van hetgeen in Art. XXXVI beleden wordt. Waartoe het in de praktijk leidt, kan wel het best daaruit blijken, dat volgens VOETIUS de vrijheid van godsdienstoefening aan de Mennonieten en Remonstranten alleen dan te vergunnen is, wanneer vast staat, dat zij geene sociniaansche ketterijen aanhangen; dat die vrijheid geheel en al door hem ontzegd wordt aan de Roomschen; en dat hij oordeelt, dat in geval de doodstraf moet toegepast worden, hiervoor zeker in de eerste plaats in aanmerking komt de pas in Engeland ontstane secte der Kwakers ¹⁾.

Het onderzoek, dat uwe deputaten hadden in te stellen naar den zin en beteekenis van de gewraakte zinsnede van artikel XXXVI, is hiermede afgehoopen.

Zoowel uit de duidelijke bewoordingen van het artikel zelf als uit de verklaringen en de praktijk onzer Nederlandsche kerken, de onderlinge overeenstemming van de belijdenisschriften onzer overige gereformeerde kerken en het eenparig gevoelen onzer Gereformeerde theologen meenen uwe deputaten te mogen afleiden, dat met de woorden: „het ambt der overheid is de afgoderij en den valschen godsdienst uit te roeien en het rijk van den Antichrist te gronde te werpen”, bedoeld is, *dat het roeping en plicht is der overheid als zoodanig om, zonder aan de conscientien geweld aan te doen of in het verborgen leven in te dringen, op het publieke terrein des levens, dat onder hare hoede staat, met al de haar ten dienste staande middelen (zooals wettelijke bepalingen, verbod van openbare godsdienstoefeningen, straffen tegen weêrstrevenden en kettters) al die secten, kerken of personen, die zich volgens haar oordeel schuldig maken aan afgoderij, vervalsching van den dienst Gods of medewerking aan het rijk van den Antichrist, tegen te staan en te onderdrukken.*

Na aldus de beteekenis van de woorden te hebben vastgesteld, hebben uwe deputaten ten tweede u van advies te dienen over de vraag, of het gravamen der bezwaarde broederen juist is, dat dit stuk onzer belijdenis „niet conform den Woorden Gods is, maar daarmede strijdt”.

Uwe deputaten oordeelen, dat het niet noodig is u een breede uitlegging te geven van de Schriftuurplaatsen, die over en weêr in dit geding zijn aangehaald. Door eenen der broederen, die het gravamen onderteekend hebben, is dit reeds geschied (zie *De Heraut* Jaargang 1883 Nr 309—313); en uwe deputaten meenen u daarheen te mogen verwijzen. Onze vaders waren gewoon voor dit dogma een beroep te doen op hetgeen God de Heere in Lev. 24:15 en 16 aangaande de godslastering, en Deut. 13: 1—6 en 18: 20 aangaande de valsche profeten, Deut. 13: 6—8 en Deut. 17: 2—7 aangaande den Israëliet, die anderen verleidde of zelf afviel

¹⁾ t. a. p. blz. 432 enz., blz. 490 enz. en *Disp. Sel.* t. III. blz. 807.

tot afgoderij, bevolen had. Deze plaatsen raken echter de quaestie niet, waarom het hier gaat, daar in de genoemde teksten geen sprake is van eene valschen eeredienst of eenen kerk, die er afgodische gebruiken op na houdt, maar van godslastering, valsche profetie en afval tot het heiden-
dom. Evenmin geldt hier het voorbeeld, waar onze vaders op wezen, van PINEHAS, ELIA en ELISA, die met geweld de afgoderij hebben tegen-
gegaan, omdat deze personen geen overheidsambt bekleed hebben en uit hunne handelingen derhalve geen regel voor de overheid kan worden afgeleid. Van meer belang is zeker, hetgeen ons in de boeken der Koningen en Kronieken gemeld wordt omtrent godvruchtige koningen als ASA, JEHU, HISKIA, JOSIA e.a., die de hoogten hebben weggenomen, de afgoderij hebben uitgeroeid, de Baäls-priesters hebben gedood cf. I Kon. 15:12 en v.v.; II Kon. 10:18 en v.v.; 18:4; 23:1 en v.v.; II Kron. 31:1: 34:33, omdat hieruit blijkt, dat onder de Oude Bedeeling dit uitroeien van de afgoderij en den valschen godsdienst door de overheid een Gode wel-
gevallig werk was, en dit toen metterdaad tot de roeping der overheid behoorde.

Intusschen kan de theocratische rechtsbedeeling en wetgeving van Israël, niet zonder meer voor de Christelijke overheid in onze dagen ten regel worden gesteld, omdat daardoor de grens zou worden uitgewischt, die Oud en Nieuw Verbond scheidt. Bij Israël was volk en kerk één, had God als Israël's koning de wetten gegeven, droeg het koningschap evenals de eeredienst een typisch karakter, viel de kerkelijke met de burgerlijke straf saam. Dat alles is onder de Nieuwe Bedeeling anders geworden; de kerk is zelfstandig komen te staan naast den staat; de geestelijke tucht is onderscheiden geworden van de burgerlijke straf; het typische koning-
schap is in Christus' geestelijk koningschap vervuld; de wetgeving is aan de aardsche overheid opgedragen. Israël's wetten op ons staatsleven toe te passen is daarom in strijd met de bedoeling Gods. Waar nog bij komt, dat zelfs zij, die het sterkst dit gevoelen drijven, toch de volle toepassing van hun eigen beginsel nooit hebben aangedurfd. Als God aan Israel beveelt, dat de sabbatsschender zal gesteenigd worden (Num 15:32—36), en dat de ziel, die het Pascha niet houdt, uit hare volkeren zal worden uitgeroeid (Exod. 12:19), dan heeft niemand gewaagd daaruit af te leiden, dat de Christelijke overheid ook nu sabbatsschennis of moedwillig verzuim van het Avondmaal met den dood zou moeten straffen ¹⁾.

Uwe deputaten ontkennen daarom niet, dat in de zoogenaamde burger-
lijke wetgeving van Israël beginselen liggen opgesloten, die voor alle tijden en voor alle volkeren gelden. Zij scheiden niet in sociniaanschen

¹⁾ Het is dan opmerkelijk, dat toen in later tijd BELLARMINUS en de Roomsche polemisten zich op deze zelfde teksten beriepen, om daarmede de Inquisitie en het dooden van ketters te verdedigen, onze vaders zelf de geldigheid van deze wetten en voorbeelden van Israel voor onze dagen ontkend hebben, omdat «deze wetten behoorden tot de bijzondere wetten en de burgerlijke regeering van Israel en daarom niet als regel mochten gesteld worden voor iedere overheid». VOETIUS, *Pol. Ecl.* t. IV. p. 405,

zin tusschen Oud en Nieuw Testament, alsof voor den Christen en de Christelijke overheid het Oude Testament geene beteekenis meer zou hebben. Maar ze gelooven, dat deze eeuwige beginselen niet te vinden zijn eenvoudig door zich te beroepen op eene wet of voorbeeld uit Israëls geschiedenis, wanneer daarbij geen rekening wordt gehouden met het principiële onderscheid, dat Israël's theocratie van de Nieuw-Testamentische bedeeeling scheidt.

De moeilijkheid schuilt toch hierin, dat God de Heere voor deze Nieuw-Testamentische bedeeeling geen klaar en uitgedrukt bevel heeft gegeven, hoe de Christelijke overheid tegenover ketterij, valschen godsdienst en het rijk van den Antichrist heeft op te treden. Elke poging toch om hiervoor eenen regel af te leiden, hetzij uit de Oud-Testamentische profetie, zooals Ps. 2:10—12 en Jes. 49:23; hetzij uit de straffen, die de Apostelen hebben uitgeoefend tegen Ananias en Saffira en tegen Elymas den toovenaar; hetzij uit de algemeene roeping der overheid Rom. 13:2 en I Tim. 2:1, 2 — de plaatsen waarop Calvijn zich beroept — brengt hier geen stap verder, omdat in al deze teksten met geen woord sprake is van het uitroeien van afgoderijen of het vervolgen van kettters. Uit Ps. 2 en Jes. 49 kan alleen worden afgeleid, dat de overheidspersonen zich voor Christus hebben te buigen en zijne kerk hebben te beschermen, maar niet dat de Overheid als zoodanig geroepen is met het zwaard de vijanden van Christus en zijne kerk te verdelgen. De schrikkelijke straffen, door de Apostelen op ANANIAS, SAFFIRA en ELYMAS toegepast, zijn wonderen van God geweest en kunnen evenmin voor de overheid tot regel worden gerekend als de ondergang van PHARAO en zijn heir in de Roode Zee. En de uitspraak van PAULUS, dat de overheid als dienaarssse Gods het zwaard draagt tot straf dengene, die kwaad doet, geldt niet alleen voor de Christelijke overheid maar voor de overheid in het algemeen, en zegt hier even weinig als de vermaning van den Apostel, dat de gemeente bidden zal „voor koningen en allen die in hoogheid gezeten zijn, opdat wij een gerust en stil leven mogen leiden in alle godzaligheid en eerbhaarheid”; want blijkbaar wordt hiermede niets anders bedoeld dan dat de overheid de Christenen niet vervolge maar hen bescherme, opdat zij rustig en stil kunnen leven. Nu mag uit dit zwijgen van het Nieuwe Testament zeker niet te veel worden afgeleid; want de Christelijke Kerk stond bij haar optreden tegenover eene *heidensche overheid*, en directe aanleiding bestond er dus niet voor de Apostelen, om zich over deze vraag uit te laten. Maar wel blijkt hieruit, dat met een beroep op een *rechtstreeksch* bevel van God in het Nieuwe Testament deze quaestie niet is op te lossen.

Naar de overtuiging uwer deputaten kan die oplossing dan ook alleen gevonden worden door acht te geven op de *beginselen*, die Gods Woord ons in het Nieuwe Testament kennen doet aangaande den aard van Christus' koninkrijk. Juist daarin ligt de tegenstelling met het Oude

Testament, dat dit koninkrijk niet aardisch maar geestelijk is; niet komt met uitwendige gedaante maar binnen in u is. Christus zelf heeft tot PILATUS gezegd: „Mijn koninkrijk is niet van deze wereld. Indien mijn koninkrijk van deze wereld ware, zoo zouden mijne dienaars gestreden hebben, opdat ik den Joden niet ware overgeleverd; maar nu is mijn koninkrijk niet van hier” (Joh. 18 : 36). Toen PETRUS het zwaard wilde trekken om hem te verdedigen, sprak Christus: „Keer uw zwaard weder in zijne plaats: want allen, die het zwaard nemen, zullen door het zwaard vergaan” (Matth. 26 : 52). En toen de discipelen vuur uit den hemel wilden laten nederdalen om de Samaritanen te verdelgen, die Christus niet wilden ontvangen, bestrafte hij hen en sprak: „Gij weet niet, van hoedanigen geest gij zijt” (Lucas 9 : 55). Alle poging om zijn rijk door uitwendig geweld uit te breiden of te verdedigen, heeft Christus derhalve tegengestaan en afgekeurd, omdat dit met den aard van zijn koninkrijk in strijd was. En dat dit niet alleen gold tijdens zijne omwandeling op aarde, toen Hij nog in den staat der vernedering was, maar de blijvende grondwet zou zijn voor zijn Koninkrijk, heeft Hij uitdrukkelijk geleerd in de gelijkenis van het onkruid op den akker. Want als de dienaars van den heer van den akker vragen: wilt gij, dat wij heengaan en het onkruid vergaderen, geeft de heer ten antwoord: „Neen, opdat gij, het onkruid vergaderende? ook mogelijk met ditzelve de tarwe niet uittrekt. Laat ze beide te zamen opwassen tot den oogst, en in den tijd des oogstes zal ik tot de maaiers zeggen: vergadert eerst het onkruid, en bindt het in busselen, om het te verbranden; maar brengt de tarwe samen in mijne schuur” (Matth. 13 : 29—31). Over de bedoeling van dit woord kan geen twijfel bestaan; want Christus zelf heeft hiervan de verklaring gegeven in Matth. 13 : 36—43.

Zoo hebben het ook de Apostelen verstaan, toen zij na Christus' hemelvaart zijn uitgegaan in de 'wereld om Christus' kerk te stichten. Zij hebben dat gedaan, gelijk de Apostel Paulus uitdrukkelijk zegt, niet „met vleeschelijke wapenen” (II Cor. 10 : 4) maar door het zwaard des Geestes, dat is Gods Woord (Eph. 6 : 17). Zij hebben den strijd gevoerd, „niet tegen vleesch en bloed, maar tegen de overheden, tegen de machten, tegen de geweldhebbers der wereld, der duisternis dezer eeuw, tegen de geestelijke boosheden in de lucht”, en dat alleen met de *geestelijke* wapenrusting, die God hun geschonken had (Ef. 6 : 12 en v.v.). Hun eenige kracht lag in het Evangelie, dat zij predikten; want dat „Evangelie is eene kracht Gods tot zaligheid eenen iegelijk, die gelooft” (Rom 1 : 16). Zoo hebben ze de kerk gesticht, de ketterijen uitgebannen, de wereld overwonnen. Dit is de overwinning, die de wereld overwint, namelijk ons geloof (1 Joh. 5 : 4). En zoo is de profetie vervuld, dat „niet door kracht noch door geweld, maar door Gods Geest” de geestelijke tempel van Christus' gemeente zou worden gebouwd (Zach. 4:6).

Indien dit de ordinantie Gods is voor zijne kerk, dan mag de overheid

deze ordinantie niet weerstaan. Zij mag niet wijzer willen zijn dan God, die alleen door de prediking zijns Woords zijn kerk wil uitbreiden en in stand houden. Zij is *dienaresse Gods*; en daarom heeft zij zijn bevel te eerbiedigen. Zij mag de kerk niet met het *materiële* zwaard beschermen tegen ketters; want Christus heeft aan zijne kerk het *geestelijke* zwaard geschonken, om dit te doen. Zij mag de afgoderij en den valschen godsdienst niet uitroeien en het rijk van den Antichrist te gronde werpen; want Christus heeft gewild, dat boozen en goeden te zamen zouden opwassen, totdat Hij zelf in den dag des oogstes scheiding maken zal.

Hierop komt in de tweede plaats, dat God nergens in zijn Woord beloofd heeft, dat Hij aan de Overheid eene bijzondere leiding zijns Geestes schenken zou, om onderscheid te kunnen maken tusschen de zuivere en de valsche kerk, tusschen het ware geloof en de ketterij. Onder de Oud-Testamentische bedeeeling kon de overheid bij elk voorkomend geval door URIM en THUMMIM of door de profetie Gods wil vernemen; maar deze bijzondere openbaring Gods viel onder het Nieuwe Testament weg. Consequent is dan ook hier alleen de Roomsche Kerk, die aan den Paus een onfeilbaar gezag toekent en aan zijne uitspraak de overheid bindt. Maar voor ons Protestanten, die zulk een onfeilbaar gezag der Kerk loochenen en gelooven, dat de overheid zelfstandig en naar den eisch van haar eigen geweten heeft te handelen, ontbreekt elke waarborg, dat de overheid in haar keuze en beslissing niet mistasten zal. Gelijk de historie dan ook leert, dat de overheid telkens juist de ware kerk vervolgd heeft en de valsche kerk beschermd.

En eindelijk, de ervaring leert evenzoo, dat door vervolging of onderdrukking van overheidswege de ketterij en de afgoderij niet uitgeroeid wordt, maar veeleer toeneemt in kracht. Ook hier geldt, dat „het bloed der martelaren het zaad is der kerk”. In het aangrijpend schrijven, waarmede onze Nederlandsche vluchtelingen te Londen de overheid baden de doodstraf niet toe te passen op de Nederlandsche Wederdoopers, hebben zij zelf dit uitgesproken: „de eruarentheit onser tyden leert ons, dat so verre ist van daer, dat het ghemeene volck deur sodaneghen ommebrynghen beweegt wert, om de verderflike leerynghen te schuwen, dat sy ter contrarien daer deur vele meer opgewect werden om der ketteren opinien te gaen ondersoecken, dewyle sy de hertneckighe volherdinghe der ketteren voor eene stantvasticheit der warer martelaren Christi beduyden, insulckerwijs dat sy de ghene, die sy int leven niet vele en achten, beghinnen in groote verwonderinghe te hebben, nadien sy so voor haer gelooue gestoruen zyn”¹⁾.

Ook MARESIUS, die in zijne *Uitlegging van onze geloofsbelijdenis* op dit-zelfde gevaar wijst, voegt er daarom aan toe, „dat de ketters met geen

¹⁾ HESSELS, *Archivum Londino-Batavum* t. III p. 318.

andere steenen moeten gesteenigd worden, dan die opgegraven zijn uit de steengroeve van Gods Woord, dat zij met geen ander zwaard moeten gedood worden dan met het zwaard des Evangelies, en dat het beter is hen zacht tot de kennis der waarheid te leiden dan hen met wreedheid te dooden" (p. 556).

Het is om deze redenen, dat uwe deputaten niet anders oordeelen kunnen dan dat het ingediende gravamen juist is, en dat de bedoelde woorden van onze geloofsbelijdenis niet in overeenstemming zijn met wat Gods Woord ons leert.

Zij hebben te meer vrijmoedigheid om tot deze conclusie te komen, omdat — en daarop wijzen zij u in de derde plaats — de taak, die hier aan de overheid wordt opgedragen, hun ook toeschijnt in strijd te zijn met de beginselen, die door onze Reformatoren zelf, met name door CALVIJN, zijn beleden.

Bij het onderzoek naar deze beginselen, dient in de eerste plaats er op gewezen, dat de aanklacht van onverdraagzaamheid en vervolgingszucht, meest met beroep op SERVET'S brandstapel tegen het Calvinisme ingebracht, voor de rechtbank der historie kwalijk kan worden gehandhaafd. Ook al willen uwe deputaten geen oogenblik vergoelijken, wat naar hun overtuiging eene der donkerste bladzijden van het Calvinisme is, de rechtvaardigheid gebiedt toch te erkennen, dat het hier minder eene persoonlijke dwaling van CALVIJN dan eene „dwaling van zijne eeuw" gold. Niet aan CALVIJN maar aan AUGUSTINUS is het te wijten, dat eeuwen lang als dogma heeft gegolden, dat de overheid geroepen was de afgoderij en de kettters uit te roeien. Het *compelle intrare*, dwing ze om in te gaan, is van hem afkomstig.

Reeds dit feit nu maakt, dat hier moeilijk van een specifiek Gereformeerd beginsel kan gesproken worden. Het was de algemeene geloofsovertuiging van die dagen, een erfdeel dat het Calvinisme uit de historie medebracht. Want wel hebben onze vaders zich voor dit dogma steeds beroepen op de Schrift en mag aan hun goede trouw niet getwijfeld worden; maar tweeërlei dient hier toch in het oog te worden gehouden. Vooreerst dat onze vaders in hoofdzaak zich beriepen op bewijsplaatsen uit het Oude Testament en, gelijk vroeger is aangetoond, daarbij door hen niet voldoende acht is geslagen op het onderscheid tusschen de Oude en Nieuwe Bedeeling. En ten tweede, dat de onderscheiding, die zij maakten tusschen de ketterij in bijkomstige en fundamenteele geloofsartikelen, hun eisch, dat de Overheid de *libertas exercitii*, de vrijheid van godsdienstoefening, aan de kettters zou verbieden, de door hen geëischte straf van ballingschap voor de erge kettters, evenals de taak, die zij aan de overheid opdroegen om de synoden der kerk bijeen te roepen en daar een zeker toezicht uit te oefenen, niet ontleend is aan de Schrift, die van dit alles niet weet, maar aan het *corpus juris civilis*,

aan den codex van JUSTINIANUS. Het is het oude recht van BYZANTIUM'S keizers, ontstaan in een tijd, toen de Christelijke kerk reeds van de Evangelische waarheid begonnen was af te wijken; een recht, dat in de 15e eeuw door de juristen opnieuw ingevoerd, in de 16e eeuw in alle beschaafde landen van Europa als *geldend* recht werd beschouwd, dat de bron ook van hunne rechtsbeschouwing is geweest, gelijk zij dan ook zelf telkens op dit recht zich hebben beroepen.

Voorts mag hierbij niet vergeten worden, dat de strijd, dien het Protestantisme in de 16e eeuw tegen de Roomsche kerk en de Anabaptisten te voeren had, niet alleen een religieus maar ook een politiek karakter droeg. De Anabaptisten waren nog niet de rustige Mennonieten van later tijd, maar de revolutionnaire groep, die alle overheidsgezag verwierp, door naaktlooperij en gemeenschap van vrouwen de zeden aantastte en dus voor den staat zelf een ernstig gevaar opleverde. En evenzoo was dit het geval met de Roomsche Kerk. Waar met name in ons vaderland de strijd ging tegen eenen vorst, die met vreemde troepen ons land wilde heroveren met het uitgesproken doel, om het Protestantisme uit te roeien en de Roomsche Kerk in eere te herstellen, daar kon de Overheid in de Roomschen bezwaarlijk anders zien dan heimelijke bondgenooten van 's lands vijand, en moest zij hen daarom wel van alle Staatsbetrekkingen uitsluiten, wilde zij de vrijheid van land en volk niet op het spel zetten.

Terwijl eindelijk tot hunne verontschuldiging dient opgemerkt, dat onze vaders, al hielden zij in hunne Confessie staande, dat de overheid de kettters moest straffen en de afgoderij had uit te roeien, daarom toch nooit de wreedheid van de Roomsche inquisitie hebben goedgekeurd of toegepast. Terwijl de Roomsche Kerk *alle* kettters des doods schuldig verklaarde, wilden zij, dat er onderscheid gemaakt zou worden tusschen dwalenden, verleiders en openbare godslasteraars; terwijl de Roomsche Kerk een inquisitoriaal onderzoek instelde, naar hetgeen iemand geloofde, en door foltering en pijnbank hem tot bekennen dwong, wilden zij alleen straffen, wanneer iemand openlijk propaganda voor zijn ketttersch gevoelen dreef; en terwijl de Roomsche Kerk met de wreedste straffen duizenden ter dood gemarteld heeft, vormt de brandstapel van SERVET gelukkig eene uitzondering.

Al moge dit alles tot verklaring en verontschuldiging strekken van het standpunt door onze vaders ingenomen, uwe deputaten meenen toch, dat dit standpunt niet alleen ingaat tegen de Schrift, maar ook in strijd is met een tweetal beginselen, die juist door het Calvinisme het eerst gepredikt of sterk op den voorgrond zijn gesteld en die dus zeer zeker als *specifiek Gereformeerde beginselen* mogen gelden.

Het eerste beginsel, waarop zij doelen is de *libertas conscientiae*, de vrijheid der consciëntie. Niemand heeft beslister dan onze vaders het uitgesproken, dat over de consciëntie niemand macht heeft dan God alleen;

dat noch de overheid noch de kerk de conscientie dwingen mag; en dat daarom ieder vrij moet wezen om in zijn eigen conscientie te beslissen, hoe hij God dienen wil. „De overheid”, zoo zegt de Synopsis p. 624, „mag niemand dwingen tot het geloof, dat zij zelve voor waar houdt. Want het geloof moet door overtuiging, niet door dwang komen; niets behoort zoo vrijwillig te zijn als de religie en de innerlijke dienst van God; en niets ligt minder op den weg eener Christelijke overheid dan eene averechtsche en verkeerde wreedheid, waardoor zij de menschen tot huichelaars maakt en hen dwingt om met den mond te belijden, wat ze met het hart niet gelooven”. Indien dit zoo is, dan mag de overheid ook niemand straffen, omdat hij in zijne geloofsovertuiging dwaalt; want *straf is dwang*. Alle ketterstraf wordt hierdoor van zelf buiten gesloten. Maar evenmin mag de overheid dan iemand beletten God ook uitwendig te dienen naar zijne overtuiging, zij het al dat de Overheid dezen dienst voor afgodisch of kettersch houdt. De onderscheiding, die onze vaders gewoonlijk maakten, om aan deze consequentie te ontkomen tusschen de vrijheid van geloofsovertuiging (*libertas conscientiae*) en de vrijheid van godsdienstoefening (*libertas exercitii*) is, zooals zij daarbij de grenslijn trokken, metterdaad onhoudbaar. Want alle religie brengt uit haren aard meê, dat zij niet alleen is inwendige dienst van God (*cultus internus*) maar ook uitwendige dienst (*cultus externus*). Wie den eerste toestaat, kan den tweede niet weren.

En het tweede beginsel is, dat *de overheid en de kerk twee zelfstandige machten zijn, die niet op elkanders gebied mogen ingrijpen*. Het Calvinisme heeft zich even beslist gekeerd tegen de Roomsche opvatting, dat de Paus als stedehouder van Christus macht heeft over de overheid, als tegen de Luthersche en Zwingliaansche opvatting, dat de overheid, hetzij als zoodanig, hetzij als *summus episcopus*, te zeggen heeft over de Kerk. CALVIJN zelf heeft met vaste hand de grenslijn tusschen beide getrokken, toen hij in zijne Institutie (IV. 20. 1) schreef, „dat er tweeërlei regeering is; de eerste, die in de ziel of in den inwendigen mensch gelegen is en het eeuwige leven betreft en de tweede die, *alleenlijk* tot onderwijzing van de burgerlijke en uitwendige rechtvaardigheid behoort”. Scherp wordt door CALVIJN de roeping van staat en kerk onderscheiden. „Want gelijk geene stad of geen dorp kan bestaan zonder magistraat of politie, alzoo heeft ook de kerke Gods zekere geestelijke politie en regeering van noode, *de welke nochtans ganschelijk onderscheiden is van de burgerlijke regeering* (*prorsus distincta*)” (IV. 11. 1). De kerk mag daarom op het gebied der overheid zich niet begeven; in alle Gereformeerde kerkenordeningen staat als grondregel, dat op de kerkelijke vergaderingen alleen kerkelijke zaken en geen politieke mogen verhandeld worden. En omgekeerd heeft de overheid ook geen zeggenschap over de kerk, omdat de kerk alleen staat onder het koninklijk regiment van Christus in den hemel, alleen zijn Woord haar rijkswet is en zij op hare heilige erve

geen andere macht of wet dulden of erkennen mag. Wanneer CALVIJN desniettegenstaande aan de overheid de macht toekende, om „de religie recht te stellen en te schikken”, en het gevoelen veroordeelt van hen, die willen, dat „de overheid zich alleen bemoeien zal met de gerichtshandelingen der menschen” (IV. 20. 2 en 3), dan is de inconsequentie van dit standpunt niet moeilijk in te zien en blijkbaar door CALVIJN zelf ook wel gevoeld (IV. 20. 2). Ook de onderscheiding, gelijk onze vaders die later gemaakt hebben tusschen het *jus circa sacra*, dat aan de overheid wèl toekwam, en het *jus in sacra*, dat aan de overheid ontzegd werd, baatte evenmin als hunne uitvlucht, dat de ketters niet gestraft werden als ketters, maar voor zoover en omdat hun ketterij de rust en den vrede van den staat verstoorden¹⁾. Want de praktijk heeft genoegzaam getoond, dat dit *jus circa sacra*, in dien breeden zin als dit door onze vaders werd opgevat, de kerk toch weêr onder de macht der overheid bracht; en wanneer men ketterij of valschen godsdienst eene staatsmisdad noemt, dan geeft men daarmede van zelf aan de overheid het recht over geloofszaken te beslissen. Wie gelijk CALVIJN de roeping der overheid principiëel beperkt „tot de burgerlijke en uiterlijke rechtvaardigheid der zeden”, kan haar niet tot taak stellen, om de religie te reformeeren of den valschen godsdienst uit te roeien.

Al moesten uwe deputaten zich tot eene korte uiteenzetting van beide beginselen bepalen, zij meenen toch genoegzaam te hebben aangetoond, waarom naar hunne overtuiging de wettige consequentie van beide Gereformeerde beginselen medebrenge, dat de overheid aan hare onderdanen vrijheid moet laten, om naar hunne overtuiging God te dienen en van alle inmenging in geloofszaken heeft af te zien.

Ook de historische ontwikkeling van het Calvinisme drukt hierop het zegel; want het is volkomen juist, wat Prof. MÜLLER in zijne *Symboliek* (p. 523) opmerkt: „Het Calvinisme heeft als erfenis den ijver voor kerkelijke zelfstandigheid nagelaten en juist daarom elke gedachte aan dwang in geloofszaken laten varen”. Het ligt buiten het bestek van een advies als uwe deputaten hebben te geven, om dit door een breed historisch betoog aan te toonen, maar de reeds vroeger meêgedeelde citaten uit Gereformeerde theologen toonen, hoe men de gevallen, waarin de overheid de ketters te straffen had, steeds meer heeft beperkt; van doodstraf allengs niets meer weten wilde; de geestelijke wapenen beter keurde dan het wereldlijke zwaard om de ketters te overwinnen; en allengs ook tot de overtuiging kwam, dat de overheid niet aan elke secte of kerk, die dwaalde, de libertas exercitii had te ontzeggen.

Ook de praktijk heeft feitelijk nooit in de Gereformeerde landen aan de strenge theorie beantwoord. Zoodra het staatkundig gevaar voorbij was, heeft de overheid in ons land eerst oogluikend, straks min of meer

¹⁾ VOETIUS, *Disp. Sel.* t. III, pag. 804 en v.v.

met haar toestemming „de afgoderij van de Paapsche Mis” en „den valschen godsdienst der Roomsche Kerk” evenals de godsdienstoefeningen der Remonstranten en Mennonieten geduld. Bij de overgave van Maastricht werd zelfs een officiëel verdrag met de burgerij gesloten, waarin de publieke exercitie der Roomsche religie werd toegestaan ¹⁾. Mannen als DES CARTES en SPINOZA, hoeveel gevaarlijker hunne ketterijen ook waren dan die van SERVET of GENTILIS, liet de overheid ongemoeid. Wie in Roomsche of Luthersche landen een al te vrijzinnig werk niet dorst uitgeven, wendde zich naar Holland en vond uitgevers bij de vleet. Eene vrijheid als op het stuk van religie in Nederland heerschte, werd in geen ander land van Europa gevonden.

Nu ontkennen uwe deputaten niet, dat onze Gereformeerde vaders zich over die toegeeflijkheid in de praktijk meermalen hebben beklaagd. Zelfs stemmen zij gaarne toe, dat waar het denkbeeld eener absolute religievrijheid reeds in hunne dagen door verschillende secten als de Anabaptisten en de Remonstranten bepleit werd, ten deele op dezelfde gronden als ook thans daarvoor worden aangevoerd, gelijk bij BEZA ²⁾, WALAEUS ³⁾, VOETIUS ⁴⁾ e. a. te zien is, zij daartegen principieel zich hebben gekant. Maar drieërlei mag hierbij niet worden vergeten. Vooreerst dat deze secten zelf, gelijk onze vaders terecht opmerken, wanneer zij de macht in handen hadden, van tolerantie van anderen niets wilden weten en op hun beurt de Gereformeerden nog veel feller hebben onderdrukt, gelijk het schrikbewind der Wederdoopers te Munster en de tyrannie der Remonstranten onder OLDENBARNEVELDT bewees ⁵⁾. Ten tweede, dat zoowel bij de Libertijnschgezinde overheid als bij deze secten hun ijveren voor de religie-vrijheid niet bij allen voortkwam uit eerbied voor de consciëntie, maar, gelijk zij het zelf uitspraken, vaak voortspoot uit indifferentisme op religieus gebied, omdat zij meenden, dat de overheid ieder op zijne manier moest laten zalig worden; want dat het verschil in confessie en kerkvorm er toch niet toe deed ⁶⁾. Dat onze vaders met hand en tand zich tegen dat indifferentisme verzet hebben, was hun recht en hun plicht. Waarbij in de derde plaats komt, dat waar deze vrijheid ook gevraagd werd voor zulke secten als de Davidjoristen en Anabaptisten, die aan allerlei onzedelijkheid en schennis der eerbaarheid zich schuldig maakten, onze vaders terecht hebben opgemerkt, dat onder den dekmantel van de vrijheid der religie de overheid zulk eene schending van de zedewet niet toelaten mocht.

Uwe deputaten meenen dat hiermede de gestelde vraag beantwoord is.

¹⁾ VOETIUS, *Pol. Eccl.* t. II p. 396.

²⁾ BEZA, *Tract. Theol.* pag. 96 en v.v.

³⁾ WALAEUS, *Censure* pag. 24 en 54 en v.v.

⁴⁾ VOETIUS, *Pol. Eccl.* t. II. pag. 432 en v.v.

⁵⁾ VOETIUS, *Pol. Eccl.* t. II, pag. 435.

⁶⁾ Zie o. a. BEZA, *Tract. Theol.* pag. 96.

In zooverre de thans algemeen geldende opvatting van de vrijheid der religie haar oorzaak vindt in de neutrale staatsidee, in religieus indifferentisme, in de moderne wereldbeschouwing, dat de religie privaatzak is en de staat zich daarmee niet heeft in te laten, staat deze opvatting lijnrecht tegenover het Calvinisme en zouden ook uwe deputaten geen oogenblik aarzelen haar te verwerpen. Zulk eene opvatting zou dan ook niet te rijmen zijn met het overige deel van Art. XXXVI der Belijdenis, waarin met zoovele woorden wordt uitgesproken, dat het tot het ambt der overheid behoort „het koninkrijk van Jezus Christus te doen vorderen, het Woord des Evangelies overal te doen prediken, opdat God van een iegelijk geëerd en gediend worde, gelijk Hij in zijn Woord gebiedt”. Maar in zooverre deze opvatting te danken is aan de overtuiging, dat God alleen over de conscientie te gebieden heeft, dat elke dwang van overheidswege op het stuk der religie daarom ongeoorloofd is, dat de Overheid juist uit eerbied voor de religie en uit liefde voor de kerk haar geestelijke autonomie niet mag aantasten, en dat zij aan de kracht van Gods Woord de uitroeping van alle afgoderij en valschen godsdienst en het te gronde werpen van het rijk van den Antichrist heeft over te laten, meenen uwe deputaten, dat daarin slechts de consequente gevolgtrekking ligt van de beginselen door de Reformatoren op grond van de Heilige Schrift beleden, ook al is dit door onze Vaderen tengevolge van allerlei storende invloeden niet genoegzaam doorzien.

Uwe deputaten worden in deze overtuiging nog te meer versterkt, omdat die Gereformeerde kerken in het buitenland, voor wie de confessie niet een dood kapitaal is geworden, maar nog een levend getuigenis van haar geloof is, schier zonder eenige uitzondering op dit punt hare Confessie hebben gewijzigd of nader verklaard.

Zij willen zich hiervoor niet zoozeer beroepen op het feit, dat in de nieuwe geloofsbelijdenissen door de vrije kerken in Frankrijk, Zwitserland en Italië opgesteld, — zooals met name in de constituties van de Eglise Evangélique Libre van Waadland van 1847, van de Eglise Evangélique van Genève van 1848, van de Eglise Evangélique van Neuchatel van 1874, van de Union des Eglises Evangéliques Libres van Frankrijk van 1849 en van de Chiesa Evangelica Italiana van 1870 evenmin als in de Declaration de Foi, die de Synode van de Gereformeerde Kerk van Frankrijk in 1872 gaf ¹⁾, van eenige roeping der overheid om afgoderij of valsche godsdiensten uit te roeien sprake is. Wel blijkt niet alleen uit dit stilzwijgen, maar evenzeer uit het geheele standpunt, dat deze kerken innemen tegenover den staat, dat zij van geene dwang in religiezaken willen weten en met kracht voor de zelfstandigheid der kerk opkomen;

¹⁾ Men vindt deze confessies bij SCHAFF l. c. t. III. blz. 781 en v.v., en MÜLLER l. c. blz. 903 en v.v.

maar het Calvinistische beginsel is in deze Kerken toch te zwak bewaard gebleven, dan dat haar getuigenis hier gewicht in de schaal werpen mag. Het Calvinisme leeft en bloeit nog alleen, behalve in ons land, in Engeland, Schotland, Noord-Amerika en Zuid-Afrika. Het is dus vooral op deze landen, dat hier de aandacht moet gevestigd worden.

Nu kunnen uwe deputaten aangaande de Gereformeerde kerken in Zuid-Afrika tot hun leedwezen u geene mededeelingen doen. Het is hun niet bekend, of het gravamen tegen artikel XXXVI ook daar is opgekomen en door eenige Synode behandeld.

Daarentegen kunnen zij u wel meêdeelen, tot welke beslissingen een soortgelijk gravamen heeft geleid bij die kerken, die in Engeland, Schotland en Amerika aan de Westminsterse Confessie onverzwakt vasthouden; en uwe deputaten meenen, dat het van belang is u deze beslissingen eenigszins uitvoerig weêr te geven, met het oog op de vraag, hoe uwe Synode, indien zij het gravamen wettig keurt, te handelen heeft.

De eerste wijziging, die is aangebracht, is te danken aan de *Congregationalisten*, die behoudens enkele wijzigingen de Westminsterse Confessie overnamen in de *Savoy Declaration* van 1658; zoo hebben zij o. a. de laatste sectie van cap. XX, waar gehandeld wordt over het straffen der ketters door de kerk en de overheid, geheel weggelaten, en cap. XXIV: *Over de overheid*, aldus gewijzigd: *Ofschoon de magistraat verplicht is de belijders en de belijdenis van het Evangelie aan te moedigen, voort te helpen en te beschermen en burgerlijke verordeningen te regelen en in te stellen in behoorlijke ondergeschiktheid aan de belangen van Christus in de wereld, en tot dat einde zorg heeft te dragen, dat menschen, die verdorven zijn van gemoed en levenswandel, niet losbandig godslasteringen en dwaalingen, die uit haar eigen natuur het geloof omverwerpen en onvermijdelijk de zielen verderven van hen, die ze aannemen, openbaar maken en verspreiden; maar wat die geschillen aangaat omtrent de leeringen van het Evangelie of de wijze van God te dienen, die voorkomen kunnen bij menschen, die eene goede conscientie betrachten, dit openbarende in hunnen levenswandel, en die vasthouden aan het fundament, daarbij anderen, die met hen verschillen, niet storen in hun wijze van God te dienen, zoo bestaat er onder het Evangelie geen last voor de Overheid om dezulken in hun vrijheid te besnoeien*¹⁾.

Ook de *Presbyterian Church* van Amerika heeft de Westminsterse Confessie in 1729 aangenomen, maar reeds toen verklaard, dat zij die gedeelten van de Confessie, die over de Overheid handelden, geenszins aannam „in zulk eenen zin, alsof zij verorderstelde, dat de burgerlijke Overheid eene dwingende macht had over de Synoden met betrekking tot de uitoefening van haar ambtelijk gezag, of macht had om iemand te vervolgen wegens zijne religie”²⁾. Op voorstel van de Synode van 1787

¹⁾ SCHAFF, I. c. t. III, p. 720.

²⁾ A. A. HODGE, *A Commentary on the Confession of faith*, 1870 pag 428.

werd besloten, teneinde alle misverstand op dit punt te voorkomen, de Confessie te wijzigen en deze wijzigingen zijn goedgekeurd op de Generale Synode van 1789. Zij betreffen vooreerst artikel XX § 4, waarin sprake is van de straf over ketters; hier werden aan het slot alleen geschrapt de woorden: *en door de macht van de burgerlijke overheid*. Ten tweede werd artikel XX § 3 aldus veranderd: „De burgerlijke overheid mag zich niet aanmatigen de bediening des Woords en der sacramenten of de macht der sleutelen van het Koninkrijk der hemelen *of in het minst zich mengen in geloofszaken. Echter is het de plicht der burgerlijke overheid als voedsterheeren de kerk van onzen gemeenschappelyken Heere en Meester te beschermen, zonder de voorkeur te geven aan eenige bepaalde kerk van christenen boven de andere, op zulk een wijze dat alle Kerkelijke ambtsdragers zonder uitzondering de volle, vrije en onbestreden vrijheid zullen genieten om elk deel van hunnen heiligen dienst te kunnen volbrengen zonder vrees voor geweldpleging of gevaar. En daar Jezus Christus eene geregelde regeering en tucht oefening in zijne kerk heeft ingesteld, zoo behoort geen wet van eenigen Staat tusschenbeide te komen en te beletten of te verhinderen, dat deze regeering en tucht behoorlijk geoeffend worden onder de vrijwillig toetreden leden van welke kerk ook volgens hun eigen belijdenis en geloof. Het is de plicht van de burgerlijke Overheid om den persoon en den goeden naam van al hare onderdanen te beschermen op zulk eene afdoende manier, dat het niemand worde toegestaan, hetzij onder voorwendsel van religie of van ongeloof, iemand anders, wie het ook zijn moge, eenige beschimping, geweld, smaad of schade aan te doen; en zij heeft maatregelen te nemen, opdat alle godsdienstige en kerkelijke vergaderingen kunnen gehouden worden zonder overlast of stoornis”.*

De derde wijziging in Cap. XXXI § 1 aangebracht kan hier voorbij worden gegaan, omdat zij alleen betreft de vrijheid van de kerk om synoden te houden zonder vergunning van de overheid. Maar wel is van belang, dat de Synode in den Westminsterischen Catechismus bij de zonden tegen het 2e gebod in vraag 109 schrapt de woorden: *het dulden of toelaten van eene valsche religie* ¹⁾.

Ook de kleinere presbyteriaansche kerken, gesticht door Schotten die zich in Amerika hebben gevestigd, hebben ten deele wijzigingen in de Confessie aangebracht met het oog op de verhouding tusschen de overheid en de kerk. De *Associate Reformed Church* deed dit reeds in 1799. De wijzigingen bestaan hierin: vooreerst dat de laatste woorden van Art. XX § 4: het straffen van de ketters door de overheid, aldus worden gelezen: „*en naarmate hunne verkeerde leeringen of practijken, hetzij uit haar eigen natuur, hetzij door de wijze waarop ze verspreid of verdedigd worden, verderfelijk zijn voor de uitwendige rust van de kerk en van de*

¹⁾ SCHAFF, l. c. t. III, pag 720.

burgerlijke maatschappij, mag ook tegen hen opgetreden worden met de macht van burgerlijke overheid'. Ten tweede is de volgende wijziging in Art. XXIII: 3 aangebracht: „De burgerlijke overheid mag zich niet aanmatigen de bediening des Woords en der sacramenten of de macht der sleutelen van het Koninkrijk der hemelen. *Evenwel, daar de openbaring van het Evangelie noodzakelijke verplichtingen oplegt aan alle klassen van menschen, die daarmee bevoorrecht zijn geworden, zijn de overheidspersonen gehouden hunne respectieve plichten uit te voeren in onderwerping aan het Evangelie, hun regiment uitoefenende naar Christelijke beginselen en regeerende in de vreeze des Heeren, volgens de aanwijzigingen van Gods Woord, als dezulken, die eens rekenschap zullen geven aan den Heere Jezus, wien God gesteld heeft tot eenen rechter der wereld. Vandaar dat de overheid als zoodanig in een Christelijk land verplicht is de Christelijke religie, als het kostbaarste belang van hare onderdanen, voor te staan met al die middelen, die niet in strijd zijn met burgerlijke rechten en niet ten gevolge hebben eenige inmenging in de regeering van de kerk, welke het vrije en onafhankelijke koninkrijk is van den Verlosser, of aanmatiging van eenige macht over de consciëntie.*” Ten derde werd in vraag 109 van den Catechismus het verbod van „dulden van een valsche religie” niet geschrapt, maar veranderd in het verbod om „*een valsche religie goed te keuren (authorizing)*”¹⁾.

In 1858 smolt deze *Associate Reformed Church* saam met de *Associate Church* zonder meer onder den naam van de *United Presbyterian Church*. Bij deze saamsmelting werden opnieuw enkele veranderingen in de Confessie aangebracht. Het slot van Art. XX § 4 werd nu aldus gelezen: „*En daar de burgerlijke overheid Gods dienaar is om goed te doen aan de vromen en eene wreekster, om degenen die kwaad doen te straffen, is zij derhalve verplicht personen en gezelschappen te onderdrukken, wat ook hun openlijk uitgesproken doel moge zijn, hetzij politiek hetzij religieus, wier beginselen en practyken, openlijk gepropagandeerd en verdedigd, er op berekend zijn, de grondslagen van eene welgeordende maatschappij omver te werpen*”. Art. XXIII § 3 werd niet onbelangrijk uitgebreid naar het model der Confessie van de *Presbyterian Church*. Na de woorden: noch de sleutelen van het Koninkrijk der hemelen, volgt hier: „*ook zullen zij geenszins zich inlaten met de regeling van geloofszaken of eeredienst. Als voedsterheeren zijn de overheidspersonen verplicht hun ambt te bedienen naar de geopenbaarde beginselen van het Christendom en gebruik te maken van de gelegenheid, die hunne hooge plaats en uitgestrekte invloed hun schenkt, om de Christelijke religie, zooals hun eigen hoogste belang en het welzijn van het volk dit eischt, met al de middelen te bevorderen, die niet gepaard gaan met eenige inbreuk op de rechten, die der kerk toekomen, of met eenige aanmatiging van gezag over de consciëntie der menschen. Zij behooren niemand te straffen, omdat hij*

¹⁾ SCHAFF, l. c. t. I, pag. 811.

een ketter is of scheurmaker. Hun komt geen gezaghebbend oordeel toe over geloofszaken, daar hun gezag zich alleen uitstrekt tot de uitwendige werken of daden van hare onderdanen in de kwaliteit van burgers en niet van Christenen. Het is hun plicht de kerk te beschermen op zulk eene wijze, dat alle kerkelijke ambtsdragers de vrije, volle en onbestreden vrijheid zullen hebben om elk deel van hunnen heiligen dienst zonder vrees voor geweldpleging of gevaar te verrichten. Zij mogen geen wet vaststellen, die op eenige wijze inbreuk zou maken op of verhinderen zou de behoorlijke uitoefening van de regeering en tucht oefening door Jezus Christus in Zijn Kerk ingesteld. Het is evenzoo hun plicht den persoon, goeden naam, staat, natuurlijke en burgerlijke rechten van al hunne onderdanen op zulk eene wijze te beschermen, dat het niemand worde toegestaan onder welk voorwendsel ook, die te schenden; en zij heeft zorg te dragen, dat alle godsdienstige en kerkelijke vergaderingen gehouden kunnen worden zonder overlast en stoornis. Daar God alleen heer en meester is over het geweten, mag de overheid niemand, die onder haar burgerlijk gezag staat, dwingen God te dienen op eene wijze, die strijdt met het voorschrift van zijn eigen geweten; maar wel is de overheid bevoegd zulke leeringen te betengelen en zulke praktijken te straffen, die er toe leiden de grondslagen van de burgerlijke maatschappij omver te werpen en de gemeenschappelijke rechten van de menschen te verkrachten" ¹⁾.

De vroegere *Associate Church*, die ten deele nog voortbestaat, meende daarentegen het recht niet te hebben de Westminstersche Confessie te wijzigen, omdat „het onbetamelijk is, gelijk zij zeide, dat eene kerk de geloofsbelijdenis van eene andere kerk wijzigt, daarin veeleer haar eigen gevoelens uitdrukkende dan dat van hen, die haar vervaardigd hebben". Duisterheden of dwalingen in de Confessie konden derhalve alleen verholpen worden door eene „nadere verklaring" of Testimony. In 1784 werd reeds zulk een Testimony gegeven, waarbij als de overtuiging der kerk werd uitgesproken, dat „de overheid als zoodanig niet over de kerk heerschen mag; dat zij aan de belijdenis van de h. i. ware religie geene voorrechten mag schenken, die anderen konden verhinderen in hunne natuurlijke rechten; dat hare geheele taak als overheid betrekking heeft op de menschen niet in hunne kwaliteit van Christenen maar van leden der burgerlijke maatschappij" ²⁾.

Alleen de *Reformed Presbyterian Church* houdt letterlijk aan de Confessie vast en verbiedt zelfs aan hare leden eenig ambt in den Staat aan te nemen, omdat de grondbeginselen van de Confessie niet in de Amerikaanse Constitutie staan ³⁾.

Voordat uwe deputaten Amerika verlaten, merken zij nog op, dat ook de Amerikaanse Episcopaaalse Kerk, die de „39 geloofsartikelen van

¹⁾ SCHAFF, l. c. t. I. pag. 812.

²⁾ SCHAFF, l. c. t. I. pag. 812.

³⁾ SCHAFF, l. c. t. I, pag. 812.

de kerk van Engeland" overnam, Art. XXXVII, handelende over de burgerlijke overheid, aldus wijzigde: „*De macht van de overheid strekt zich uit over alle menschen zoowel geestelijken als leeken in alle dingen, die het tijdelijke leven aangaan, maar zij heeft geene macht over die dingen, die zuiver geestelijk zijn. En wij gelooven dat het de plicht is van alle menschen, die belijders zijn van het Evangelie, om eerbiedige gehoorzaamheid te bewijzen aan de burgerlijke overheid, wanneer deze regelmatig en wettig is aangesteld*"¹⁾).

Heeft men in Amerika dus algemeen de confessie gewijzigd, in Engeland en Schotland zelf deed men dit niet. Wat de zoogenaamde Staatskerk in Schotland betreft is dit te begrijpen; want naar het schijnt brengt de positie van eene Staatskerk volgens het in Engeland geldende recht meê, dat de confessie niet gewijzigd mag worden dan met goedkeuring van het Parlement. Zelfs heeft de jongste beslissing van het Hoogerhuis in zake het proces over de goederen der Vrije Kerk getoond, dat de Engelsche jurisprudentie ook aan eene Vrije Kerk het recht niet gunt hare belijdenis te wijzigen op straffe, dat zij anders het recht op alle hare goederen verliest. Feitelijk zijn de kerken in Engeland en Schotland daardoor in een keurslijf gebonden en is dit wel meê eene der oorzaken, waarom zij niet tot „wijziging", maar tot „nadere verklaring" van de confessie hare toevlucht namen.

Zoo is bij de vereeniging van de Presbyterian Church in Engeland en de United Presbyterian Church tot *the Presbyterian Church of England* in 1876, in de vereenigingsacte o.m. als basis opgenomen, dat als formulieren van eenigheid gelden zullen de Westminsterse Confessie en de kleine en groote Catechismus, maar „*dat van de ambtsdragers der kerk, wanneer zij de genoemde formulieren van eenigheid onderteekenen, niet geeischt wordt, ook al houdt de kerk vast aan de verplichting der burgerlijke regeerders om in hunne eigen taak en werkring zich te onderwerpen aan het gezag van den Heere Jezus Christus, dat zij in deze formulieren iets zullen aannemen wat onverdraagzaamheid of vervolging begunstigt of zou kunnen beschouwd worden als te begunstigen*"²⁾.

En evenzoo heeft men in Schotland gehandeld. De „basis of union" van de *United Presbyterian Church* van Schotland handhaaft de Westminsterse Confessie en Catechismus in hun geheel, „*mits wel verstaande dat wij in deze formulieren niet iets goedkeuren, waarin geleerd worden of verondersteld worden geleerd te zijn, beginselen van dwang, of vervolging of onverdraagzaamheid in zake de religie*"³⁾. En in overeenstemming daarmede staat in de onderteekeningensformule eene clause, waarin gezegd wordt: „*welverstaande dat van u niet geeischt wordt iets in deze formulieren*

¹⁾ SCHAFF. I. c. t. III, pag. 512.

²⁾ A. H. DRYSDALE, *History of the Presbyterian in England*, 1889, p. 626.

³⁾ TAYLOR INNES. I. c. pag. 333.

goed te keuren, waarin geleerd worden of verondersteld worden geleerd te zijn beginselen van dwang enz" ¹⁾).

De *Free Church van Schotland* heeft in de reeds op pag. 7 opgenomen Acte van 1846 verklaard, dat „zij niet meende dat hare Confessie of enig deel daarvan, mits eerlijk uitgelegd, onverdraagzaamheid of vervolging begunstigde, of van oordeel was dat hare ambtsdragers door de Confessie te onderteekenen belijdenis deden van enig beginsel, dat onbestaanbaar was met de vrijheid van conscientie of het recht van eigen oordeel" ²⁾).

Eenigszins anders is gehandeld door de *Reformed Presbyterian Church* van Schotland. Deze Kerk heeft eene nadere verklaring gegeven in twee actestukken, genaamd de Terms of Communion (voorwaarden voor het lidmaatschap) en Formula of Ordination. (bevestigings-formulier), die als gezaghebbend worden beschouwd. Hierin wordt gezegd, dat men door de Confessie te onderteekenen niet geacht wordt, gehouden te zijn „alle gevoelens of elke uitdrukking te verdedigen" en uitdrukkelijk verklaard, „dat het gebruik maken van overheidsdwang van wat soort ook, met het doel om de menschen te dwingen eene kettersche geloofsbelijdenis af te zweren of eene gezonde schriftuurlijke belijdenis aan te nemen en te belijden, onverenigbaar is met de natuur der ware religie en in de praktijk altijd met onvruchtbaarheid moet geslagen blijken" ³⁾).

Denzelfden weg sloeg de *United Original Secession Church* van Schotland in. Ook zij gaf eene nadere verklaring, waarin gezegd wordt, dat „de leer aangaande de burgerlijke regeering, die in de confessies der Gereformeerde kerken en bepaaldelijk in de Westminstersche Confessie vervat is, verdedigd kan worden op gronden aan de Schrift en de rede ontleend, gelijk te voren is aangetoond. Welke beteekenis men ook aan sommige uitdrukkingen van de Confessie op zich zelf beschouwd, zou kunnen hechten (impose), men zal niet vinden, wanneer men eerlijk en oprecht de geheele leer, die de Confessie omtrent dit punt geeft, verklaart en uitlegt, dat de Westminstersche Confessie terecht beschuldigd kan worden van aan te zetten tot vervolging om der conscientie wille, of van dingen, die alleen de religie betreffen, te onderwerpen aan het oordeel en de beslissing van de burgerlijke overheid of aan deze toe te kennen eenige heerschappij over of macht in de kerk" ⁴⁾).

Voorts zij nog vermeld, dat de *Calvinistic Methodist Church* van Wales, die aan WHITEFIELD's bezielde prediking haar ontstaan dankt en aan de Gereformeerde beginselen trouw bleef, in 1823 eene nieuwe confessie aannam, die wel grootendeels naar het model der Westminstersche Confessie is vervaardigd, maar hier en daar toch van deze Confessie afwijkt. Met name is dit ook het geval in het artikel, dat over de overheid handelt. Van

1) HODGE, l. c. pag 483

2) TAYLOR INNES, l. c. pag. 332.

3) HODGE, l. c. pag 429

4) HODGE, l. c. blz. 429.

eene roeping der overheid om ketterij, afgoderij of valschen godsdienst uit te roeien wordt hier met geen woord gesproken. Het artikel luidt: „God de opperste heerscher en koning van geheel de wereld heeft de koningen en allen, die dragers van het gezag zijn, ingesteld, om onder Hem heerschers over de menschen te zijn, tot zijne eigen eere en ten beste van heel het volk. Hij bekleedt hen voorts met gezag om een schrik te zijn voor kwaaddoeners en desnoodig straf over hen uit te oefenen. Zij zijn voorts door Hem gezonden om te loven en te beschermen degenen, die wél doen. Het is de plicht van alle onderdanen om hen te eeren en te vreezen; hun in alle dingen te gehoorzamen, die in overeenstemming zijn met Gods Woord; voor hen gebeden en dankzeggingen te doen; hunne wetten te eeren en te gehoorzamen: alle cijns en schatting te betalen, die zij hun opleggen, zonder murmureering, achterhouding of bedrog. Wij hebben ons daaraan te houden, dat onze plicht om den koning te eeren en te gehoorzamen rust op de ordinantie en het gezag van God, wiens dienaar hij is, en niet op de persoonlijke deugden des konings”¹⁾.

Het resultaat van hun onderzoek kort saamvattende meenen uwe deputaten tot de volgende conclusies te mogen komen:

vooreerst dat de gewraakte zinsnede blijkens de bewoordingen van de Confessie zelve in verband met het getuigenis der historie onzer eigen Kerken, de overeenstemming der Gereformeerde belijdenisschriften van alle landen en het algemeen gevoelen der Gereformeerde theologen metterdaad bedoelt, dat de overheid met middelen van dwang en geweld de afgoderij en den valschen godsdienst, waaronder in de eerste plaats de Roomsche Kerk verstaan wordt, zal tegengaan en het rijk van den Antichrist zal te gronde werpen;

ten tweede dat dit gevoelen, alsof de overheid geroepen is om met straf ketterij en valsche of minder zuivere religies tegen te gaan, niet alleen niet gedekt wordt door de Heilige Schrift, maar in strijd is met wat Gods Woord ons leert omtrent het onderscheid tusschen de bedeeling van Oud- en Nieuw-Testament, het geestelijk karakter van Christus' koninkrijk en het verbod om in den dienst van dit koninkrijk van andere dan geestelijke wapenen zich te bedienen.

ten derde dat dit gevoelen, dat zijnen oorsprong vindt deels in Augustinus' opvatting van de roeping der overheid om kettters te straffen, deels in het oude Byzantijnsche recht, dat destijds heel de rechtsbeschouwing beheerschte, wel verklaarbaar is bij onze vaderen, omdat het de algemeene geloofsovertuiging was van hunne tijd, en omdat de religieuse worsteling dier dagen tegelijk een politiek karakter droeg, maar toch in strijd

¹⁾ MÜLLER, l. c. pag. 895.

is met de groote beginselen, die door Gods genade het Calvinisme zelf verwaardigd is te verkondigen, met name de vrijheid van ieder om God naar zijn geweten te mogen dienen; de onafhankelijkheid en autonomie der kerk, die alleen aan Christus heeft te gehoorzamen, en de roeping der overheid om zoowel deze vrijheid der consciëntie, als deze autonomie der kerk te eerbiedigen en te erkennen;

ten vierde dat die Gereformeerde kerken, die voor een gelijk gravamen stonden tegen hare confessie als onze kerken dan ook eenparig hebben geoordeeld door wijziging of nadere verklaring aan dat bezwaar te moeten te gemoet komen; een feit dat te zwaarder weegt, omdat dit niet geschied is door kerken, die allengs van de belijdenis onzer vaderen waren losgeraakt, maar die integendeel hare hartelijke en oprechte instemming met deze belijdenis volmondig hebben uitgesproken en haar overigens ongeschonden wenschen te bewaren;

en *ten vijfde* dat deze verandering van inzicht omtrent hetgeen God de Heere in zijn Woord ons geopenbaard heeft aangaande de roeping der overheid, — mits hierbij scherp onderscheiden worde tusschen het valsche begrip van neutraliteit, dat in religieus indifferentisme zijnen oorsprong vindt, en de erkenning, dat de overheid uit eerbied voor de kerk des Heeren en de consciëntie harer onderdanen zich van alle inmenging in zaken der religie te onthouden heeft, — te erkennen en te eerbiedigen is als de vrucht van de leiding des Heiligen Geestes, die naar de belofte door Christus aan zijne discipelen geschonken, hen in alle waarheid leiden zou.

Het is op deze gronden, dat uwe deputaten u adviseeren het gravamen der bezwaarde broederen tegen de bedoelde zinsnede in de Confessie gegrond te verklaren en zoodanige maatregelen te nemen, als noodig zullen zijn om hunne consciëntiën te ontlasten.

Hoewel de Synode aan hare deputaten niet uitdrukkelijk heeft opgedragen haar voorstellen te doen, op welke wijze aan dit gravamen tegemoet kan worden gekomen, wanneer de Synode het wettig oordeelt, meenen zij toch niet tegen de bedoeling der Synode te handelen, wanneer zij ten slotte ook over die vraag u dienen van advies.

Zooals uit de hierboven meêgedeelde beslissingen der buitenlandsche Gereformeerde kerken bleek, heeft men hiertoe vierderlei weg ingeslagen: enkele kerken hebben een nieuw geloofsartikel geformuleerd of enkele uitdrukkingen in de Confessie gewijzigd; andere hebben de woorden, waartegen bezwaar bestond, uit de Confessie geschrapt; nog andere hebben aan de Confessie eene nadere verklaring toegevoegd, waardoor het bezwaar ondervangen werd; en eene laatste groep heeft in de onderteekningsformule eene clause opgenomen, waardoor de moeilijkheid uit den

weg werd geruimd. Feitelijk laten deze vier middelen zich tot twee terug brengen: *wijziging der confessie of nadere verklaring, hoe de confessie moet worden opgevat.*

Het laatste middel, dat vooral door de kerken in Engeland en Schotland is toegepast, heeft zeker het voordeel, dat daardoor de confessie zelve ongeschonden blijft. De confessie behoort niet alleen aan onze kerken toe, maar is het gemeen bezit van alle Gereformeerden in den lande en zoolang de kerkelijke verdeeldheid het onmogelijk maakt, om met medewerking van alle voorstanders der Gereformeerde religie de Confessie te herzien, gevoelen uwe deputaten al het bezwaar, dat er in ligt, indien een *deel* van de belijders der Gereformeerde religie in de Confessie wijzigingen aanbrengt.

Hierbij komt in de tweede plaats, dat het bezwaar door eene nadere verklaring betrekkelijk gemakkelijk te ondervangen zou zijn. Wanneer de Synode bijv. verklaarde, dat zij de woorden, „dat het ambt der overheid is om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valschen godsdienst en het rijk des Antichrists te gronde te werpen” niet verstond of bedoelde in dien zin, dien de opstellers der Confessie en de Kerken, die de Confessie hebben vastgesteld, daaraan gehecht hebben, alsof de overheid dit doen moest door middelen van dwang of geweld, maar aldus dat de overheid door de prediking van het Evangelie vrij te laten en te bevorderen mede arbeiden moest, om de afgoderij en den valschen godsdienst te weren en uit te roeien en het rijk van den Antichrist te gronde te werpen, dan zou daarmede zonder eenige krenking der eerlijkheid en waarheid, die vooral aan de kerk van Christus niet voegen zou, het bezwaar tegen deze uitdrukking uit den weg zijn geruimd.

Toch meenen uwe deputaten na ernstige overweging u dit middel niet te mogen aanraden.

Eene nadere verklaring van eenig betwist deel der Confessie is zeer zeker geoorloofd en door onze vaders, zoowel op de Synode te Dordt bij den strijd over de praedestinatie, als later in de zoogenaamde Walchersche artikelen wel gegeven; maar dan was het doel steeds, om hetgeen in de Confessie beleden werd, nog scherper en precieser uit te drukken en alle misverstand te voorkomen.

Dient zulk eene nadere verklaring echter om aan de woorden van de Confessie eene uitlegging te geven, die lijfrecht in strijd is met de bedoeling onzer vaders, uit wier handen wij deze Confessie ontvangen hebben, dan wordt daarmede een zeer gevaarlijke weg voor de toekomst geopend. Rees toch in later tijd op veel ingrijpender punten bedenking tegen de Confessie, dan zou men op dit precedent zich kunnen beroepen om door eene soortgelijke verklaring het bezwaar te ondervangen. In schijn zou de Confessie aldus ongeschonden worden bewaard, maar feitelijk haar inhoud worden prijsgegeven. Het is om dit gevaar te voorkomen, dat de deputaten de Synode moeten afraden dezen weg in te slaan.

En nog veel minder kunnen zij u aanraden in de onderteekningsformule eene clause in te lassen, waardoor instemming met dit stuk der Belijdenis niet meer geëischt wordt. Behalve het bezwaar toch, dat eene onderteekningsformule, die op één punt den band aan de Confessie doorsnijdt of instemming met hetgeen de Confessie belijdt, facultatief laat, als precedent hetzelfde gevaar oplevert, waarop uwe deputaten u boven wezen, achten zij dat daardoor het karakter der Belijdenis als uiting van het geloof der geheele Kerk op zeer bedenkelijke wijze zou ondermijnd worden.

Het is daarom, dat uwe deputaten het beter oordeelen, dat de Synode niet door eene min of meer willekeurige verklaring van de Confessie of door eene beperkende clause in de onderteekningsformule, maar door wijziging van de Confessie zelve het bezwaar tot oplossing brenge, gelijk ook de Gereformeerde kerken in Amerika zulks gedaan hebben.

Het bezwaar, dat de Confessie, die gemeen bezit is van alle Gereformeerden in ons land, niet gewijzigd mag worden, zoolang niet alle Gereformeerden daartoe mede kunnen werken, kunnen uwe deputaten niet deelen. Ware het juist, dan zouden, zoolang de vereeniging van alle Gereformeerden in ééne kerk niet tot stand is gekomen, alle gravamina onopgelost moeten blijven en daarmede het primordiale recht van elk geleovige, om op grond der H. Schrift bedenkingen tegen de confessie te mogen inbrengen, waarover de kerk te oordeelen heeft, te niet worden gedaan.

Indien dus wijziging der Confessie de meest gewensehte weg is, dan kan dit geschieden of door eene nieuwe formuleering in plaats van de oude te stellen of door de gewraakte woorden te schrappen.

Het eerste achten uwe deputaten niet raadzaam, om de reeds vroeger opgegeven redenen. De verschillende formuleeringen, die de Amerikaansche kerken kozen, toonen hoe weinig overeenstemming nog op dit punt bereikt is en hoe moeilijk het valt hier zoo volledig te zijn, dat alle misverstand buitengesloten wordt.

Zoo blijft dus alleen dit middel over, dat de Synode de bedoelde woorden van onze Confessie schrappe of desnoods tusschen twee haakjes plaatse en in eene noot verklare, waarom deze woorden door de Gereformeerde Kerken thans niet meer beleden worden.

De bedenking, dat de Synode door deze woorden te schrappen den indruk zou kunnen geven, alsof volgens haar de overheid geene roeping heeft tegenover afgoderij en valschen godsdienst en niet desnoods met straf zou mogen optreden tegen valsche religies als bijv. de Anabaptisten, of Mormonen, die de zedewet aantasten of revolutionaire beginselen in toepassing brengen, achten uwe deputaten niet juist. Het ingediende gravamen toch richt zich uitsluitend tegen deze nitspraak der Confessie, dat de overheid met *dwang* en *geweld* deze taak heeft te volvoeren, en dit doen moet tegenover *alle afgoderij en valschen godsdienst als zoodanig*.

Door de bedoelde woorden te schrappen (die blijkens het getuigenis der historie dit metterdaad bedoelen) verklaart de Synode alleen, dat zij zulk een optreden van de overheid *met straf en dwang* niet conform den Woorde Gods acht. En wat de taak der overheid betreft om met geestelijke wapenen d. w. z. door de prediking des Woords enz. tegen de afgoderij en den valschen godsdienst op te treden, zoo ligt dit reeds voldoende uitgedrukt in de woorden, die onveranderd in de Confessie blijven staan, dat de overheid „het Koninkrijk van Christus Jezus heeft te doen vorderen en overal het Woord des Evangelies heeft te doen prediken”. Alleen met deze geestelijke wapenen behoort de Overheid de afgoderij en den valschen godsdienst te bestrijden en te wederstaan.

Bovendien bestaat er naar de overtuiging uwer deputaten geene noodzakelijkheid, om zulk eene uitspraak over de taak der overheid tegenover afgoderij en valschen godsdienst in de Confessie op te nemen of te behouden.

Uwe deputaten achten het dan ook opmerkelijk, dat CALVIJN in de door hem opgestelde geloofsbelijdenissen vermeden heeft over dit punt eene besliste uitspraak op te nemen. Bij een zoo scherpzinnig denker als CALVIJN kan hier van vergeten geene sprake zijn. Daarvoor is elk woord in zijn confessies te wèl gewogen en te ernstig overdacht. Bovendien bestonden in CALVIJN's dagen reeds tal van confessies, die over dit punt zich uitvoerig uitspraken en waren deze CALVIJN zeker niet onbekend.

Voorts wijzen zij er u op, dat ook onze Gereformeerde Kerken op de Synode te Dordt in 1619, toen zij een nieuw artikel hebben opgesteld, waarin over de roeping der overheid tegenover de Kerk gehandeld werd (artikel 28 der Kerkenorde), hierin wel verklaard hebben dat het „ambt der christelijke overheden is den heiligen kerkedienst in alle manieren te bevorderen, denzelve met haar exempel der onderdanen te recommandeeren en aan de predikanten, ouderlingen en diakenen in allen voorvallenden nood de hand te bieden en bij hare goede ordening te beschermen”; maar dat zij den plicht der overheid, om de afgoderij en den valschen godsdienst te weren en uit te roeien, in dit artikel niet opnieuw hebben uitgesproken.

Weglating van de bedoelde woorden schijnt uwen deputaten op de genoemde gronden dus het meest aanbevelenswaardig. Terwijl de Synode, om alle misverstand af te snijden, nadrukkelijk zou kunnen verklaren, dat zij met de schrapping dezer woorden alleen bedoelt, dat de overheid niet, gelijk onze vaders meenden, *met middelen van geweld* de afgoderij en den valschen godsdienst heeft te weren en uit te roeien; maar dat zij daarom geenszins ontkent, dat de overheid de roeping, heeft om door de prediking des Evangelies te bevorderen, de afgoderij en den valschen godsdienst tegen te gaan.

Aan de wijsheid uwer Synode en aan de leiding des Heiligen Geestes

laten uwe deputaten het over, om in deze gewichtvolle zaak eene zoodanige beslissing te nemen, als het meest strekken zal tot welzijn der Kerken en tot eere van zijnen heiligen Naam.

H. BAVINCK.
T. BOS.
M. DE JONGE.
H. H. KUYPER.
A. LITTOOY.
A. F. DE SAVORNIN LOHMAN.
T. TROMP.

Amsterdam, Februari 1905.

BIJLAGE LXXIIIa.
(Artt. 151 en 154.)

Advies over C 1.

In handen uwer commissie werd gesteld het tijdig aan de Kerken toegezonden »*Advies in zake het gravamen tegen artikel XXXVI der Belijdenis*», opgesteld door de broederen H. BAVINCK, T. BOS, M. DE JONGE, H. H. KUYPER, A. LITTOOY, A. F. DE SAVORNIN LOHMAN en T. TROMP.

Aangezien dit *Advies* in aller handen is, zal uwe vergadering het voldoende achten, dat uwe commissie zeer summierlijk gedachtengang en resultaat, zij 't met scherpe en ruime trekken, schetst. Allereerst dan herinnert het advies, hoe op de Generale Synode van Middelburg in 1896 door de hoogleeraren RUTGERS, NOORDTZY, WIELENGA, LINDEBOOM, BIESTERVELD, A. KUYPER en H. BAVINCK alsmede door den Zendings-Directeur J. H. DONNER een *gravamen* ingediend werd, tegen — wat de broeders noemden — »eene zinsnede in Art. 36 der Belijdenis». Zij brachten bezwaar in »tegen den inhoud en de strekking van de derde zinsnede in Art. 36 van de Belijdenis der Kerken als zijnde niet conform den Woorde Gods». Deze »derde zinsnede» — genomen in haren historischen zin — legde h.i. onder meer aan de wereldlijke overheid den plicht op, om afgoderij en valschen godsdienst des noods met het zwaard uit te roeien; en legde den Kerken op, der overheid dit als haren plicht te prediken». Zulks nu achtten de genoemde praeadviseurs der Synode van Middelburg *in strijd met Gods Woord*, zich in hunne conscientie verplicht rekenend. deze uitspraak *niet te belijden*, maar te *verwerpen*».

Deputaten herinneren er voorts aan, hoe de Synode van Middelburg wel eenige broederen aanwees, om de volgende Synode van advies te dienen in zake dit ingediend gravamen; doch dat op de Generale Synode te Groningen in 1899, alsmede op die te Arnhem in 1902 gehouden, het gevraagd advies uitbleef; en dat nu de laatstgenoemde Synode deze deputaten benoemd heeft met **beperkt** mandaat, welke *beperking* 1°. deed afzien van het hooren van buitenlandsche kerken, als »noch doeltreffend, noch noodzakelijk»; en uit welk *beperkt* mandaat de deputaten 2°. ook hebben afgeleid, dat het de bedoeling der Synode was, dat zij zich *stipt* zouden bepalen tot het ingediend gravamen, en niet geroepen zijn om een principieel advies te geven *omtrent de taak der Christelyke overheid op religieus en ethisch gebied en omtrent de rechte verhouding van Staat en kerk*. De deputaten hebben zich dus streng bepaald tot het onderzoek van 't ingediend bezwaar tegen die ééne zinsnede, dat het de taak der overheid zou zijn, *om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valschen godsdienst* daar bij voegend de woorden: *en het rijk des Anti-Christe te gronde te werpen*.

Terecht hebben de deputaten eerst onderzocht, welken zin genoemde uitdrukkingen hebben naar de bedoeling der opstellers; en in breed geadstrueerd betoog hebben zij aangetoond, dat met de woorden: »het ambt der overheid is de afgoderij en den valschen godsdienst uit te roeien en het rijk van den Anti-Christ te gronde te werpen», bedoeld is, dat het de *roeping*

en plicht is der overheid als zoodanig om — zonder aan de consciëntien geweld aan te doen of in het verborgen leven in te dringen — op het publiek terrein des levens, dat onder hare hoede staat, met al de haar ten dienste staande middelen (zooals wettelijke bepalingen, verbod van openbare godsdienstoefeningen, straffen tegen weêrstrevenden en ketters) al de secten, kerken of personen, die zich volgens haar oordeel schuldig maken aan afgoderij, vervalsching van den dienst Gods of medewerking aan het rijk van den Anti-Christ, tegen te staan en te onderdrukken" (bl. 25). En in de eerste plaats, zoo oordeelden de deputaten, werd hierbij bedoeld op den cultus en de leeringen der pauselijke hiërarchie (blz. 9), eene opvatting, die uw commissie deelt.

Na aldus de beteekenis der woorden te hebben vastgesteld, hebben de deputaten onderzocht, of ze conform den Woorden Gods zijn of daarmede in strijd. Bij dit onderzoek hebben zij aangetoond, waarom de theocratische rechtsbedeeling van het Israël des Ouden Verbonds thans onder het Nieuwe Verbond voorbij is, zoodat de wet van Israël thans niet meer ten regel kan worden gesteld. Voorts hebben ze een overzicht gegeven van al de als bewijsplaatsen uit 't Nieuwe Verbond aangegeven teksten, en komen tot het resultaat, dat met beroep op een rechtstreeksch bevel van God in het Nieuwe Verbond de quaestie niet op te lossen is.

Om de oplossing te vinden hebben de deputaten gewezen op het geestelijk karakter van Christus' Koninkrijk, dat niet door het zwaard, noch door »vuur van den hemel", niet door vleeschelijke wapenen, noch door »kracht en geweld" maar door het »geestelijk zwaard" »gevorderd" wordt, terwijl Matth. 13: 29—43 het pogen, om door uitwendig geweld zijn Rijk uit te breiden, uitdrukkelijk verbiedt.

In het bijzonder hebben de deputaten de aangevallen uitdrukkingen voor de rechtbank gebracht van twee specifieke Gereformeerde beginselen; het eerste de vrijheid der consciëntie, die naar den aard der religie noodzakelijk »uitwendigen dienst" (*cultus externus*) meëbrengt, en dus de libertas exercitii insluit; en het tweede, dat de overheid en de kerk twee zelfstandige machten zijn, die niet op elkanders gebied mogen ingrijpen.

Uit deze beginselen volgt, dat de overheid den eeredienst — met name ook den Roomschen — heeft vrij te laten en te beschermen; dat men haar niet het recht kan toekennen om over geloofszaken te beslissen; noch ook tot taak stellen kan om de religie te reformeeren en daartoe den valschen godsdienst uit te roeien (blz. 34). De deputaten concludeeren, »dat de wettige consequentie van deze beide Gereformeerde beginselen medebrengt, »dat de overheid aan hare onderdanen vrijheid moet laten, om naar hunne overtuiging God openlijk te dienen en van alle inmenging in geloofszaken af te zien (blz. 34).

De deputaten, de neutrale staatsidee, het religieus indifferentisme en de moderne wereldbeschouwing, dat de religie *Privatsache* is en de Staat zich daarmede niet heeft in te laten, principieel verwerpende, oordeelen, dat krachtens de consequente gevolgtrekking van de beginselen, door de Reformatoren op grond van de Heilige Schrift beleden, de overheid uit eerbied voor de religie elken dwang ongeoorloofd heeft te achten, en uit liefde voor de kerk hare geestelijke autonomie niet mag aantasten; dat zij aan de kracht van Gods Woord de uitroeiing van alle afgoderij en valschen godsdienst en het te gronde werpen van het rijk van den anti-Christ heeft over te laten; zoodat werkelijk de leer in den derden volzin van Art. 36, in zooverre zij het recht, de taak der overheid poneert tot reformeering van den publieken cultus en de hiertoe onmisbare stuiting van alle afgoderij en pseudo-religie, als in tegenspraak met Gods Woord moet worden **verworpen**.

Voorts geeft het Advies een breed overzicht van de wijzigingen op dit punt aangebracht in de confessiën der Gereformeerde kerken in het buitenland, die hare oprechte instemming met de Belijdenis ongeschonden wenschen te bewaren, in aansluiting waarvan ook melding had kunnen worden gemaakt van de verklaring der Christelijke Gereformeerde Synode van 1861, dat de wereldlijke macht niets over of in de kerk te zeggen heeft en de overheid slechts de kerk heeft te beschermen. Op grond van het aangestipte komen de deputaten tot de conclusie, om der Synode te adviseeren, het gravamen der bezwaarde broederen tegen de bedoelde zinsnede in de Confessie gegrond te verklaren en zoodanige maatregelen te nemen als noodig zullen zijn, om hunne consciëntiën te ontlasten.

Ook over de vraag, welke deze maatregelen zouden behooren te zijn, bieden deputaten hun advies.

Zij overwegen de beide mogelijk geachte manieren: 1°. wijziging in de Confessie en 2°. nadere verklaring, hoe de Confessie moet worden opgevat.

Deputaten oordeelen, dat de laatste wijze van doen het bezwaar ontwijkt, dat een deel van de belyders der Gereformeerde religie in de gezamenlijke confessie wijziging aanbrengt, en bieden zelfs eene proeve van nadere verklaring in deze woorden:

De Generale Synode der Gereformeerde Kerken in Nederland verklaart, dat zij de woorden, dat het ambt der overheid is om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valschen godsdienst en het rijk van den anti-Christ te gronde te werpen" niet verstaat in den zin, dien de opstellers der Confessie en de Kerken, die haar hebben vastgesteld, daaraan gehecht hebben, alsof de overheid dit doen moet door middelen van dwang en geweld, maar aldus dat de overheid door de prediking van het Evangelie vrij te laten en te bevorderen mede behoort te arbeiden, om de afgoderij en den valschen godsdienst te weren en uit te roeien en het rijk van den anti-Christ te gronde te werpen.

Deputaten hebben echter tegen eene deigelyke oplossing — naar het oordeel uwer commissie te recht — bezwaar. Immers eene deigelyke verklaring zou niet bedoelen (als b. v. de vijf artikelen tegen de Remonstranten en de Walcheische artikelen), om de belydenis scherper en precieser uit te drukken, maar ter contrarie om eene verklaring te geven, die welbewust de geloofsovertuiging der vaderen weerspiegelt, en deze manier van doen zou by bedenking op veel ingrypender punten er toe kunnen leiden, om de Confessie schynbaar ongeschonden te laten en feitelyk prijs te geven

Het inlassen van eene *clause* in de onderteekingsformule, waardoor instemming met dit stuk der Belydenis niet meer geëischt worden zou, wordt daarenboven gedrukt door het bezwaar, dat facultatiefstelling op één punt der confessie het karakter der Belydenis als geloofs-uiting der geheele kerk ondermijnt.

Blyft dus *wijziging* der Confessie. Voor *positieve* wijziging achten de deputaten den tijd niet rijp. Doch zij meenen, dat *negatieve* wijziging geëffectueerd kan worden, en wel of door de bedoelde woorden te **schrappen** of desnoods te **tusschen haakjes** te plaatsen met eene *noot*, die verklaart, waarom deze woorden door de Gereformeerde Kerken thans niet meer worden beleden; wat dus naar de bedoeling der deputaten, evenals b. v. het plaatsen tusschen twee haakjes van woorden en artikelen in de kerkenorde in sommige uitgaven, toch op *schrapping* neêrkomt en als een *vermond* schrappen dient te worden vermeden.

Na alzoo het in hare handen gestelde *advies* nauwkeurig te hebben overwogen, heeft uwe commissie gelet op de oordeelvellingen der onderscheidene Provinciale Synoden, zooals die op het synodaal agendum zijn gebracht, ten deele met voorgelagen wijziging in de conclusie. De Provinciale Synoden van Groningen, Drente, met eenige restrictie ook Overijsel en Zuid-Holland, vereenigden zich geheel met 't *advies*, doch slechts Groningen en Zuid-Holland begeeren met ronde woorden *schrapping* van het niet meer beledene. Ook Friesland, Gelderland, Utrecht, Zeeland en Noord-Brabant achten allen het gravamen niet ongegrond, zij het onder verschillende bewoording. *Friesland* wenscht, dat de Generale Synode het gravamen **gegrond** verklaare. *Gelderlands* kerken verklaren, dat zij de gewraakte woorden: *uitroeien en* in hunne historische beteekenis niet meer aanvaarden. *Utrecht* laat zijn gevoelen slechts doorschemeren. *Zeelands* Synode definieert voorzigtiglyk, dat zij het ingediend gravamen *niet* ongegrond acht. *Noord-Brabant* wil aan 't gravamen tegemoet komen. *Noord-Holland* heeft zich over 't *advies* niet uitgelaten. Dit staat dus vast, dat geene enkele der negen Synoden, die zich uitspraken, de in beschuldiging ge telde zinsnede der Confessie verdedigt.

Over de oplossing der moeilykheid is echter groot verschil.

Tegen *schrapping* zonder meer hebben niet minder dan vijf provincien, Friesland, Gelderland, Utrecht, Zeeland en Noord-Brabant bezwaar. Brabant adviseert om *niet in de Belydenis zelve te wijzigen* doch door *eene nadere verklaring* aan het gravamen tegemoet te komen.

Zeeland heeft bezwaar om op bloot negatieve wijze revisie te zoeken. Utrecht stelt voor, dat uwe vergadering *verklare*, dat onderteekening van de *acte van verhuitemis* aan de drie Formuleren van Leningheid niet insluit verklaring van instemming met alinea 3 van artikel 36 der Nederlandsche Geloofsbelydenis, tot tijd en wijle dit *artikel in zyn geheel* aan revisie zal zijn onderworpen, en dat ze *ten teeken daarvan* bedoelde alinea in de bekende Confessie tusschen haakjes plaatse. Ook de Geldersche Kerken willen ze tusschen haakjes plaatsen, en dat wel om daardoor te betuigen, dat de Gereformeerde Kerken deze woorden niet meer opvatten in de beteekenis daaraan gehecht in de eeuw der opstelling van de Geloofsbelydenis; tevens verklaare de Synode in eene *noot*, waarom ze die woorden nu nog in den tekst laat staan,

En Friesland stelt voor, om *vooralsnog geene maatregelen te nemen, om in het artikel eenige verandering te brengen* in de hoop, dat alda eene meer *principieele* en heel het artikel betreffende revisie tot beslissing zal kunnen gebracht worden.

't Verst af van de conclusie der deputaten staan dus de Synoden van Friesland, Noord-Brabant en Zeeland. Deze drie Synoden wenschen geene wijziging te hebben aangebracht, doch slechts eene verklaring der Synode uit te lokken, die de gegrondheid van 't gravamen erkent en de wenschelijkheid uitspreekt, om een meer principieele en heel het artikel betreffende revisie te bekomen; waarop ook Utrecht aandringt, terwijl Zeeland voorsteit om nog eene schrede verder te gaan en deputaten te benoemen, die eene positieve revisie voorbereiden.

Uwe commissie, het advies met de voorstellen der Provinciale Synoden overwogen hebbende, gevoelt ten diepste de groote beteekenis der voorgeslagen schrapping van een deel der Belijdenis.

Met de deputaten wijst uwe commissie op den ernst dezer zaak en herinnert zij aan den wensch der buitenlandsche afgevaardigden op de Synode van Dordt, dat onze Kerken heur heerlijke belijdenis *ongeschonden* mochten bewaren tot de wederkomst van Christus.

De taak, waartoe in dit oogenblik uwe vergadering geroepen wordt, is van aangrijpenden ernst en van ver strekkende gevolgen. Onze oude Belijdenis is op een gewichtig punt aangeklaagd geworden; zij behoort bij u beide haren pleitbezorger en rechter te vinden; een rechter, die toezie, eer hij haar vonnis velt.

Aller Gereformeerden oog, ook dat van vele broeders buiten ons kerkverband is op u geslagen. Tal van historische, exegetische, dogmatische, staatsrechtelijke, kerkrechtelijke en praktische vragen zijn in het geding. Zoo immer, dan behoort met de grootste omzichtigheid in deze te worden gehandeld.

Tot haar leedwezen moet uwe commissie u mededeelen, dat zij niet tot een eenparig praeadvies heeft kunnen geraken, doch in drie groepen is uiteengegaan.

De eerste dezer groepen erkent — evenals de tweede — de gegrondheid van het gravamen, doch heeft tegen de voorgeslagen *schrapping* uit de volgende overweging ernstig bezwaar.

Het komt dezen leden voor, dat in het advies der deputaten niet scherp genoeg in het oog is gehouden de *grondgedachte*, die den geheelen derden volzin van Art. 36 beheerscht. De geïncrimineerde uitdrukkingen staan immers niet op zich zelf, maar *hangen onlosmakelijk saam met de opvatting van de roeping* der overheid ten opzichte van het kerkelijk leven, die het geheele artikel veronderstelt. Die gewraakte uitdrukkingen zijn *de zuivere consequentie* van de taak, aan de overheid ten opzichte van religie en Kerk gesteld. Al zouden die gewraakte woorden worden uitgelicht, dan is daarmede toch de zaak nog niet tot haar einde gebracht. Dan staan er wel die woorden niet meer; maar de opmerking schijnt niet ongegrond, dat in hetgeen overblijft, toch opgesloten ligt, wat de geschrapte woorden bedoelen. Aangezien de derde volzin van Art. 36 van de overheid krachtens het *ius reformandi* eischt, dat zij krachtens heur overheidsgezag aan den heiligen kerkedienst de hand zal houden en het h. i. zuivere evangelie *alom* in alle kerkgebouwen moet laten prediken, vloeit daaruit toch logisch voort, dat de overheid alle afgodische cultus en prediking van valsche religie, met name de Roomsche Hierarchie *alom* uit de Kerken uit de gemeenschap der gedoopten moet *weren*. Zoo hangt dus de werende en verstorende met de handhavende en verzorgende overheidsbemoeying op religieus-kerkelijk gebied *onlosmakelijk saam*.

En hierom acht de meerderheid uwer commissie de voorgeslagen schrapping ondoeltreffend.

Voorts schijnt het haar toe, dat in de lijn der *belofte van Joh. 16:13* »Die zal u in al de waarheid leiden», meer de positieve dan eene bloot negatieve revisie loopt; en de *drang* in het kerkelijk leven, om tot al dieper en rijker belijden op elk terrein der Waarheid Gods te geraken door bloote uitdelging van het tot dusver beledene niet geheel wordt bevredigd. Verder schijnt bij bloote schrapping van een deel der Confessie de mogelijkheid niet uitgesloten van *verminking*, aangezien immers de Belijdenis niet eene aaneenrijging van losse opiniën is, maar *een weldoordacht geheel*. Terwijl eindelijk ook h. i. revisie door *veenvoudig te schrappen* gedrukt schijnt te worden door het bezwaar, dat als er ook op andere punten gravamina mochten worden ingediend, juist deze schijnbaar al *zeer gemakkelijke manier* van revisie gevaarlijk zou kunnen worden voor het *bestand* der Confessie.

Nog willen de leden uwer commissie uwer vergadering deze drie vragen ter overweging bieden:

1°. of bloote schrapping der gewraakte uitdrukkingen in den derden volzin van Art. 36 niet den indruk zou kunnen maken, als zou uwe vergadering van oordeel zijn, dat de

overheid ten opzichte van de eerste Tafel der Wet ganschelijk geene roeping hebben zou tegen godslastering en openbaren afgodsdienst;

- 2°. of ook niet schrapping der bedoelde zinsnede, op hetgeen in Art. 36 beleden blijft omtrent den plicht tot overheidsbemoeying met het kerkelijk leven, wijl dit overanderd gehandhaafd wordt, eenen nieuwen *nadruk* legt; en
- 3°. of het gevaaar niet groot is, dat om aan dezen klem te ontkomen, het overblijvend deel van den derden volzin zal genomen worden in eenen anderen zin dan de opstel ers hebben bedoeld; en dus het door de deputaten terecht gewraakte euvel der *accommodatie* terugkeert.

Resumeerende overwegen deze leden uwer commissie, dat zij de bezwaren van de deputaten zoowel tegen eene nadere verklaring als tegen de inlassing van eene clause in eene onder-teekeningsformule *niet kunnen weerleggen*; ook met de deputaten van oordeel zijn, dat voor *positieve* wijziging der confessie de tijd nog niet rijp is, terwijl zij hunnerzijds overwegende bezwaren hebben tegen eene bloote *schrapping* van dit deel der Belijdenis; en dies concluderen zij op grond dezer overwegingen, *dat er thans geene manier te vinden is*, om uit deze impasse te geraken.

Dies stellen deze broederen de volgende conclusiën aan uwe vergadering voor:

- 1°. de Generale Synode besluit, den deputaten dank te bieden voor hun tijdig bij de Kerken ingekomen Advies;
- 2°. zij verklaart, overeenkomstig het Advies, het gravamen der bezwaarde broederen tegen de zinsnede in de Confessie, om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valschen godsdienst en het rijk des Antichrists te gronde te werpen, voor *gegrond*;
- 3°. doch oordeelt, dat er geene wijze te vinden is, om aan dit gravamen tegemoet te komen, zonder revisie van Art. 36, waarvoor zij den tijd nog niet gekomen acht.

Door twee leden uwer commissie, die eene andere conclusie voorstellen, wordt mede *het gravamen gegrond geacht*, en juist uit overweging van de gegrondheid van het gravamen de roeping *onafwijsbaar geacht*, om ter ontlasting van de bezwaarde consciëntiën der broederen de *geincrimineerde zinsnede uit de Belijdenis weg te nemen*; en dies achten zij de door de deputaten voorgeslagen schrapping onmisbaar.

Toch oordeelen zij met al de leden der praeadviseerende commissie, dat de overheid wel eene taak heeft ten opzichte van valsche religie en afgoderij.

Zij vereenigen zich met de reeds voorgestelde eerste conclusie, doch wenschen als tweede conclusie te lezen:

de Generale Synode besluit:

- a. uit te spreken, dat zij de woorden in artikel 36 der Belijdenis, *om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valschen godsdienst, om het rijk des Antichrists te gronde te werpen*, opgevat in hunne historische beteekenis, niet in overeenstemming acht met de roeping, die naar het Woord Gods de overheid heeft inzake *afgoderij, valschen godsdienst; en het rijk van den Antichrist* en derhalve oordeelt, dat het ingediende gravamen gegrond is;
- b. deze woorden uit artikel 36 te schrappen; en
- c. te verklaren, dat zij den tijd niet gekomen acht, om de roeping der overheid te dezer zake in de Belijdenis uit te drukken.

Eene laatste groep in uwe commissie is niet overtuigd geworden van de *gegrondheid* van het gravamen, doch erkent wel, dat de tegenwoordige formulering der bestreden zinsnede niet volkomen juist kan worden genoemd. Zij meent, dat de overheid wel terdege eene roeping heeft tegenover afgoderij en valschen godsdienst, en dat zulks in de Confessie behoort te worden beleden. Doch de tegenwoordige formulering achten zij niet meer de volkomen juiste. Daarom achten deze broederen het *geoorloofd*, dat iemand in onze Kerken gravamen hebbe tegen de bekende woorden; en zij geven u in overweging (met de eerste conclusie vereenigen ook zij zich) als *tweede conclusie* aan te nemen: de Synode spreekt uit, dat zij de bedoelde woorden, opgevat in hunne historische beteekenis, niet de juiste uitdrukking acht van het geloof der Gereformeerde Kerken inzake de roeping, die naar het Woord van God de overheid heeft, wat betreft alle afgoderij en valschen godsdienst, en derhalve gravamen tegen deze uitdrukkingen geoorloofd is; terwijl zij de tijd niet gekomen acht, om de roeping der overheid te dezer aanzien in de Belijdenis der Kerken juist te formulieren.

Dr. L. H. WAGENAAR, *Rapporteur*.

BIJLAGE LXXIX
(Art 163.)

**Advies inzake het rapport over de Theologische
School**

Uwe commissie heeft van dit rapport kennis genomen, en stelt aan uwe vergadering voor, de handelingen van de curatoren in het algemeen goed te keuren

Alleen een tweetal punten wenscht uwe commissie aan eene nadere beoordeeling uwer vergadering te onderwerpen

Het eerste punt betreft de beoordeeling door de curatoren van de schorsing van een tweetal studenten

Blykens de notulen van de curatorenvergadering van 4 Juli 1905 zijn een tweetal studenten geschorst op grond van de drie volgende feiten. 1e het in verdenking brengen van Ds VOGELAAR, door een gesprek met hem te verkeeren en te misbruiken in tegengestelden zin en bedoeling, 2e mede daartoe studenten te hebben misleid en gedrongen tot mede-ondertekening van den brief aan het college in zake vertrek naar de Vrije Universiteit, 3e minstens aanleiding te hebben gegeven tot kwade geruchten aangaande de Theologische School, in plaats van mogelijke bezwaren en wenschen met hunne hoogleeraren te bespreken.

Tegen deze schorsing werd door de geschorste studenten protest ingebracht bij de curatoren. Blykens de notulen van de zitting van 4 Juli 1905 werd deze schorsing door de onderscheidene curatoren zeer verschillend beoordeeld. Drie voorstellen werden gedaan. Het eerste luidde

Het curatorium, gekozen het protest, gehoord de getuigen, besluit de schorsing op te heffen, oordeelende dat het tuchtmiddel niet in rechte verhouding staat tot hetgeen de beide studenten verkeerd hebben gedaan tegenover hunne hoogleeraren

Het tweede, aldus

Het curatorium keurt de handelingen van het college in zake K en R. goed, wijl zij na noodiging voor het college van professoren niet kwamen en keurt de houding van genoemde studenten af, oordeelt, dat eene bestraffing hun moet worden toegediend maar verklaart dat er geene genoegzame bewijzen zijn voor de gronden der schorsing.

En een derde, alzoo

Het curatorium, gelezen het protest van K en R, gehoord het college van hoogleeraren, de protesteerende studenten en de studenten B, V en S, heeft geene reden gevonden de handeling van het college van hoogleeraren af te keuren, en spreekt uit, dat door het heengaan van de studenten K. en R., welk heengaan naar hun eigen schrijven niet in verband staat met hunne schorsing, de schorsing als vanzelf vervallen is

Dit laatste voorstel werd met 5 tegen 3 stemmen aangenomen.

Dit wordt door uwe commissie betreurd. Want hoewel uwe commissie het gedrag der beide studenten niet onbeispeljk acht, zoo meent zij toch, dat in de handelingen van de curatoren hunne schorsing niet genoegzaam is gemotiveerd, en dat de toepassing van zoo ernstig tuchtmiddel in het gegeven geval door het curatorium had moeten worden afgekeurd.

Reden waarom uwe commissie van uwe vergadering voorstelt, van deze handeling van de curatoren hare goedkeuring te onthouden, en aan curatoren op te dragen, het college van hoogleeraren te adviseeren, de schorsing van de beide studenten in te trekken en de studenten te vermanen hunne verontschuldiging aan de hoogleeraren aan te bieden, over hetgeen ze verkeerd gedaan hebben

Het tweede punt betreft het voorstel van de curatoren ter uitvoering van het reeds op de Synode van Arnhem gegeven mandaat inzake de overdracht van het gymnasium te kampen aan eene Vereeniging

Volgens dit mandaat werden de curatoren gemachtigd, om het gymnasium zoo spoedig doenlijk over te dragen aan eene bij de wet erkende Vereeniging altijd echter met dien verstande 1e dat het onderwijs, wat het gereformeerd karakter betreft onder beschissend toezicht kome van den kerkeeraal der Gereformeerde Kerk van de plaats van vestiging, 2e dat de door de leeraren verkregen rechten zouden worden overgenomen, en 3e dat ook ter vergoeding daarvoor een niet al te hoog en afdalend jaarlijksch subsidie door de betrokken Vereeniging van de Kerken zou worden gevraagd.

Voordat de Wet op het Hooger Onderwijs, waarin subsidie aan de vrije gymnasia wordt toegekend, was aangenomen hebben de curatoren onderscheidene vereefschte pogingen aange-

wend, om eene Vereeniging te vinden, die het gymnasium op aannemelijke voorwaarden kon overnemen. Na de aanneming dezer wet is evenwel aan de curatoren het uitzicht geopend te zullen slagen. Reeds is door hen een daartoe strekkend concept-contract ontworpen, hetwelk als bijlage bij het curatoren-verslag is gevoegd en ook aan de leden is medegeedeeld. Voorts is men te Kampen bezig eene Vereeniging te formeeren, die op den grondslag van dit ontwerp-contract het gymnasium kan overnemen.

Summa summarum doet het curatorium aan de Synode dan ook de volgende mededeeling :

»Het curatorium deelt der Synode mede, dat het niet geslaagd is uitvoering te geven aan het mandaat, den curatoren gegeven in Art. 210 der Synode van Arnhem, aangezien eene dergelijke Vereeniging zich niet heeft aangemeld en ook door de curatoren niet is gevonden. Wel werd aan het curatorium een ontwerp-contract aangeboden van eene Vereeniging in wording op eenigszins andere voorwaarden. Van deze Vereeniging mag worden gehoopt, dat zij binnen niet al te langen tijd het gymnasium zal kunnen overnemen. Aan dit concept-contract hecht het curatorium in casu zijne goedkeuring, het voorts onderwerpente aan het oordeel der Synode.

Uwe commissie, overwegende, dat eene spoedige overdracht van het gymnasium met het oog op de rijkssubsidie wenschelijk moet worden geacht;

overwegende, dat voordeelijker voorwaarden van overdracht, dan in het concept-contract worden voorgesteld, niet minder wenschelijk moeten worden geoordeeld;

adviseert aan uwe vergadering (volgen de conclusiën in het artikel der Acta).

RUDOLPH, *Rapporteur.*

BIJLAGE LXXX,
(Art. 168.)

Advies over het verzoek van Ds. C. J. Wessels.

Gisteren is nog in handen van uwe commissie gesteld een ingekomen schrijven van Ds. C. J. WESSELS, predikant te Dwingeloo.

In dit schrijven deelt Ds. WESSELS mede, dat hij om gezondheidsredenen met overlegging van twee geneeskundige attesten, op de vergadering van de Classe Beilen, 30 Augustus j.l. eervol emeritaat heeft aangevraagd, en wel »zoo spoedig mogelijk»; dat de Classe hem echter slechts voor een half jaar rust heeft verleend;

dat hij zich hierdoor zeer bezwaard gevoelt; te meer, omdat de Classe eerst weër in Februari 1906 samenkomt;

dat hij verzoekt, dat de Generale Synode zal bepalen, dat bij dergelijk verzoek om emeritaatsverklaring deputaten niet slechts van de provincie maar ook van de gezamenlijke Kerken tegenwoordig zullen zijn, en zij mitsdien daarvoor deputaten zal benoemen; en

dat zij tevens »eene scheidsrechterlijke permanente commissie» zal benoemen, om in geval van protest uitspraak te kunnen doen.

Uwe commissie is van oordeel, dat de Classe Beilen zal hebben besloten, gelijk zij deed, wijl zij vertrouwde, dat Ds. WESSELS na een half jaar rust te hebben genoten, wel weër in staat zou zijn tot zijnen arbeid; dat in elk geval, wijl zijne zaak niet op de Particuliere Synode is behandeld en de rust aan Ds. WESSELS gegund, hem niet schaden zal, er voor uwe vergadering geen recht en geene reden is, om in te grijpen; en wat het verzoek van Ds. WESSELS betreft, om generale deputaten te benoemen en ook eene »scheidsrechterlijke permanente commissie», meent uwe commissie te moeten adviseeren, dat de Generale Synode besluite, dit verzoek niet in te willigen.

J. A. GOEDBLOED, *Rapporteur.*

KERKENORDENING
VAN DE
GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND;
met de wijzigingen, die daarin zijn aangebracht door de
Generale Synode te Utrecht in Augustus 1905.

ART. I.

Om goede orde in de gemeente van Christus te onderhouden, zijn daarin noodig: de diensten; samenkomsten; opzicht der leer, Sacramenten en ceremoniën: en Christelijke straf; waarvan hierna ordelijk zal gehandeld worden.

Van de diensten.

ART. II.

De diensten zijn vierderlei: der Dienaren des Woords, der Doctoren, der Ouderlingen en der Diakenen.

ART. III.

Het zal niemand, alhoewel hij een Doctor, Ouderling of Diaken is, geoorloofd zijn den dienst des Woords en der Sacramenten te betreden, zonder wettelijk daartoe beroepen te zijn. En wanneer iemand daar tegen doet en meermalen vermaand zijnde niet aflaat, zoo zal de Classe oordeelen, of men hem voor een scheurmaker verklaren of op eenige andere wijze straffen zal.

ART. IV.

De wettelijke beroeping dergenen, die tevoren in den dienst niet geweest zijn, zoowel in de steden als ten platten lande, bestaat:

Ten eerste, in de *verkiezing*, dewelke na voorgaande gebeden geschieden zal door den Kerkeraad en de Diakenen, met orderhouding van de regeling, die daarvoor plaatselijk in gebruik of door den Kerkeraad vast-

gesteld is, en van de kerkelijke ordinantie, dat alleen diegenen voor het eerst tot den dienst des Woords kunnen beroepen worden, die door de Classe, waarin zij wonen, praeparatoir geëxamineerd zijn; en voorts in Kerken met niet meer dan één Dienaar ook met advies van de Classe of van den hiertoe door de Classe aangewezen consulent, waar zulks tot nog toe gebruikelijk is geweest;

Ten andere, in de *examinatie* of onderzoeking beide der leer en des levens, dewelke staan zal bij de Classe, aan welke de beroeping ter approbatie is voor te stellen, en geschieden zal ten overstaan van de Gedeputeerden der Particuliere Synode of eenige derzelven;

Ten derde, in de *approbatie* en goedkeuring van de lidmaten der Gereformeerde gemeente van de plaats. wanneer, de naam des Dienaars den tijd van veertien dagen in de Kerk afgekondigd zijnde, geen hindernis daartegen komt;

Ten laatste, in de openlijke *bevestiging* voor de gemeente, dewelke met behoorlijke stipulatiën en afvragingen, vermaningen en gebed en oplegging der handen van den Dienaar, die de bevestiging doet (en van de andere Dienaren, die mede tegenwoordig zijn), toegaan zal, naar het Formulier daarvan zijnde.

ART. V.

Nopens die Dienaars, die nu alreede in den dienst des Woords zijnde tot eene andere gemeente beroepen worden, zal desgelijks zoodanige beroeping geschieden, zoowel in de steden als ten platten lande, door den Kerkeraad en de Diakenen, met onderhouding van de regeling, die daarvoor plaatselijk in gebruik of door den Kerkeraad vastgesteld is, en van de generale kerkelijke ordinantiën over de beroepbaarheid van hen, die buiten de Nederlandsche Gereformeerde Kerken gediend hebben, en over het meer dan eenmaal beroepen van denzelfden Dienaar in dezelfde vacature; in Kerken met niet meer dan één Dienaar ook met advies van de Classe of van den hiertoe door de Classe aangewezen consulent, waar zulks tot nog toe gebruikelijk is geweest; en voorts in alle Kerken met approbatie van de Classe, aan welke de voorzeide beroepenen vertoonen zullen goede kerkelijke attestatie van leer en leven, en met approbatie van de lidmaten der Gereformeerde gemeente van de plaats, wanneer, de naam des Dienaars den tijd van veertien dagen haar voorgesteld zijnde, geen hindernis daartegen komt; waarna de beroepenen met voorgaande stipulatiën en gebeden zullen bevestigd worden, naar het Formulier daarvan zijnde.

ART. VI.

Ook zal geen Dienaar dienst mogen aannemen in eenige particuliere heerlijkheden, gasthuizen, of anderszins, tenzij dat hij voorheen geadmitteerd en toegelaten zij, volgens de voorgaande artikelen; en hij zal ook niet minder dan andere aan de Kerkenordering onderworpen zijn.

ART. VII.

Niemand zal tot den dienst des Woords beroepen worden, zonder dat men hem in eene bepaalde plaats stelle, ten ware dat hij gezonden worde om hier of daar kerken te vergaderen.

ART. VIII.

Men zal geen schoolmeesters, handwerkslieden of anderen, die niet gestudeerd hebben, tot het predikambt toelaten, tenzij dat men verzekerd zij van hunne singuliere gaven, godzaligheid, ootmoedigheid, zedigheit, goed verstand en discretie, mitsgaders gaven van welsprekendheit. Zoo wanneer dan zoodanige personen zich tot den dienst presenteeeren, zal de Classe hen (indien het de Particuliere Synode goedvindt) eerst examineeren, en naardat zij hen in het examen bevindt, hen een tijd lang laten in 't privé proponeeren, en dan voorts met hen handelen, zooals zij oordeelen zal stichtelijk te wezen, volgens de generale regeling, daarvoor door de Kerken vastgesteld.

ART. IX.

Nieuwelingen, mispriesters, monniken, en die anderszins eenige sekte verlaten hebben, zullen niet toegelaten worden tot den kerkedienst, dan met groote zorgvuldigheid en voorzichtigheit, nadat zij ook eenen zekeren tijd eerst wel beproefd zijn.

ART. X.

Een Dienaar, eens wettelijk beroepen zijnde, mag de gemeente, aan welke hij verbonden is, niet verlaten, om elders eene beroeping op te volgen, zonder bewilliging des Kerkerads met de Diakenen, en met voorweten van de Classe, gelijk ook geene andere Kerk hem zal mogen ontvangen, eer hij wettelijke getuigenis zijns afscheids van de Kerk en Classe, waar hij gediend heeft, vertoond hebbe.

ART. XI.

Aan de andere zijde zal de Kerkerad, als representeerende de gemeente, ook gehouden zijn hare Dienaars van behoorlijk onderhoud te verzorgen, en hen niet uit hun dienst te ontslaan zonder kennis en approbatie van de Classe en van Deputaten der Particuliere Synode.

ART. XII.

Dewijl een Dienaar des Woords, eens wettelijk als boven beroepen zijnde, zijn leven lang aan den kerkedienst verbonden is, zoo zal hem niet geoorloofd zijn, zich tot eenen anderen staat des levens te begeven, tenzij om groote en gewichtige oorzaken, waarvan de Classe kennis nemen en oordeelen zal.

ART. XIII.

Zoo het geschiedt dat eenige Dienaars door ouderdom, ziekte of anderszins onbekwaam worden tot uitoefening huns dienstes, zoo zullen zij nochtans desniettemin de eere en den naam eens Dienaars behouden, en van de Kerk, die zij gediend hebben, eerlijk in hunne nooddrift (gelijk ook de weduwen en weezen der Dienaren in 't gemeen) verzorgd worden.

ART. XIV.

Zoo eenige Dienaars om de voorschreven of eenige andere oorzaken hunnen dienst voor eenen tijd onderlaten moesten, 't welk zonder advies des Kerkerads niet geschieden zal, zoo zullen zij nochtans ten allen tijde de beroeping der Gemeente onderworpen zijn en blijven.

ART. XV.

Het zal niemand geoorloofd zijn, den dienst zijner Kerk onderlatende, of in geenen vasten dienst zijnde, hier en daar te gaan prediken buiten consent en autoriteit der Synode of Classe. Gelijk ook niemand in eene andere Kerk eenige predikatie zal mogen doen of Sacramenten bedienen, zonder bewilliging des Kerkerads van die Kerk.

ART. XVI.

Der Dienaren ambt is, in de gebeden en bediening des Woords aan te houden, de Sacramenten uit te reiken, op hunne Medebroeders, Ouderlingen en Diakenen, mitsgaders de gemeente, goede acht te nemen, en ten laatste met de Ouderlingen de kerkelijke discipline te oefenen, en te bezorgen dat alles eerlijk en met orde geschiede

ART. XVII.

Onder de Dienaren des Woords zal gelijkheid gehouden worden, aangaande de lasten huns dienstes, mitsgaders ook in andere dingen, zooveel mogelijk is, volgens het oordeel des Kerkerads, en (dies van noode zijnde) der Classe; hetwelk ook in Ouderlingen en Diakenen te onderhouden is.

ART. XVIII.

Het ambt der Doctoren of Professoren in de Theologie is, de Heilige Schrifture uit te leggen, en de zuivere leer tegen de ketterijen en dolingen voor te staan.

ART. XIX.

De gemeenten zullen, voor zooveel noodig, arbeiden, dat er studenten in de Theologie zijn, die door haar onderhouden worden.

ART. XX.

In de Kerken, waar personen zijn, die volgens Art. 8 bekwaam zijn

geoordeeld om tot den dienst des Woords te worden voorbereid, zal men tot hunne oefening het gebruik der propositiën kunnen instellen.

ART. XXI.

De Kerkeraden zullen alomme toezien, dat er goede schoolmeesters zijn, die niet alleen de kinderen leeren lezen, schrijven, spraken en vrije kunsten, maar ook dezelve in de godzaligheid en in den Catechismus onderwijzen.

ART. XXII.

De Ouderlingen zullen door het oordeel des Kerkeraads en der Diakenen verkozen worden, volgens de regeling, die daarvoor plaatselijk in gebruik of door den Kerkeraad vastgesteld is; bij welke regeling het naar de gelegenheid van iedere Kerk vrij zal zijn, van tevoren de gemeenteleden in staat te stellen op geschikte personen de aandacht te vestigen, en voorts vrij zal zijn, voor de verkiezing zelve zooveel ouderlingen, als er van noode zijn, aan de gemeente voor te stellen, om, van diezelve (ten ware dat er eenig beletsel voorviel) geaprobeerd en goedgekeurd zijnde, met openbare gebeden en stipulatiën bevestigd te worden, of een dubbel getal aan de gemeente voor te stellen, om het door haar gekozen halve deel op dezelfde wijze in den dienst te bevestigen, volgens het Formulier daarvan zijnde.

ART. XXIII.

Der Ouderlingen ambt is, behalve hetgene dat boven, in Art. 16, gezegd is hun met den Dienaar des Woords gemeen te zijn, opzicht te hebben, dat de Dienaren, mitsgaders hunne andere Medehelpers en Diakenen hun ambt getrouwelijk bedienen, en de bezoeking te doen, naar dat de gelegenheid des tijds en der plaats tot stichting der gemeente, zoo voor als na het Nachtmal, kan lijden, om bijzonder de lidmaten der gemeente te vertroosten en te onderwijzen, en ook anderen tot de Christelijke religie te vermanen.

ART. XXIV.

Dezelfde wijze, die van de Ouderlingen gezegd is, zal men ook onderhouden in de verkiezing, approbatie en bevestiging der Diakenen.

ART. XXV.

Der Diakenen eigen ambt is, de aalmoezen en andere armengoederen naarstiglijk te verzamelen, en die getrouwelijk en vlijtiglijk, naar den eisch der behoeftigen, beide der ingezetenen en vreemden, met gemeen advies uit te deelen, de benauwden te bezoeken en te vertroosten, en wel toe te zien, dat de aalmoezen niet misbruikt worden; waarvan zij rekening zullen doen in den Kerkeraad, en ook (zoo iemand daar bij wil zijn) voor de gemeente, op zulken tijd als de Kerkeraad het goedvinden zal.

ART. XXVI.

De Diakenen zullen, ter plaatse waar huizittenmeesters of andere aalmoezeniers zijn, van dezen begeeren goede correspondentie met hen te willen houden, ten einde de aalmoezen te beter uitgedeeld mogen worden onder degenen die meest gebrek hebben.

ART. XXVII.

De Ouderlingen en Diakenen zullen naar plaatselijke regeling twee of meer jaren dienen, en alle jaar zal een evenredig deel aftreden. De aftredenden zullen door anderen vervangen worden, ten ware dat de gelegenheid en het profijt van eenige Kerk, bij de uitvoering van Artt. 22 en 24, eene herkiezing raadzaam maakten.

ART. XXVIII.

Gelijk het ambt der Christelijke Overheden is, den heiligen kerkedienst in alle manieren te bevorderen, denzelven met haar exempel den onderdanen te recommandeeren, en aan de Predikanten, Ouderlingen en Diakenen in allen voorvallenden nood de hand te bieden, en bij hare goede ordening te beschermen, alzoo zijn alle Predikanten, Ouderlingen en Diakenen schuldig, de gansche gemeente vlijtiglijk en oprechtelijk in te scherpen de gehoorzaamheid, liefde en eerbiedinge, die zij den Magistraten schuldig zijn; en zullen alle kerkelijke personen met hun goed exempel in dezen de gemeente voorgaan, en door behoorlijk respect en correspondentie de gunst der Overheden tot de Kerken zoeken te verwekken en te behouden; teneinde, een ieder het zijne, in des Heeren vreeze, ter wederzijde doende, alle achterdenken en wantrouwen moge worden voorkomen, en goede eendracht tot der Kerken welstand onderhouden.

Van de kerkelijke samenkomsten.

ART. XXIX.

Vierderlei kerkelijke samenkomsten zullen onderhouden worden: de Kerkeraad, de Classicale vergaderingen, de Particuliere Synode, en de Generale of Nationale.

ART. XXX.

In deze samenkomsten zullen geene andere dan kerkelijke zaken, en dezelve op kerkelijke wijze, verhandeld worden. In meerdere vergaderingen zal men niet handelen, dan 'tgene dat in mindere niet heeft afgehandeld kunnen worden, of dat tot de Kerken der meerdere vergadering in 't gemeen behoort.

ART. XXXI.

Zoo iemand zich beklaagt door de uitspraak der mindere vergadering verongelijkt te zijn, dezelve zal zich op eene meerdere kerkelijke verga-

dering beroepen mogen; en 'tgene door de meeste stemmen goedgevonden is, zal voor vast en bondig gehouden worden. Tenzij dat het bewezen worde te strijden tegen het Woord Gods, of tegen de Artikelen in deze Generale Synode besloten, zoo lang als dezelve door geene andere Generale Synode veranderd zijn.

ART. XXXII.

De handelingen aller samenkomsten zullen met aanroeping van den Naam Gods aangevangen, en met eene dankzegging besloten worden.

ART. XXXIII.

Die tot de samenkomsten afgezonden worden, zullen hunne credentie-brieven en instructiën, onderteevend zijnde van degenen die ze zenden, medebrengen, en deze zullen keurstemmen hebben, ten ware in zaken, die hunne personen of Kerken in het bijzonder aangaan.

ART. XXXIV.

In alle samenkomsten zal bij den praeses een scriba gevoegd worden, om naarstiglijk op te schrijven 'tgene waardig is opgeteekend te zijn.

ART. XXXV.

Het ambt van den praeses is, voor te stellen en te verklaren 'tgene te verhandelen is; toe te zien dat een iegelijk zijne orde houde in 't spreken; den knibbelachtigen en die te heftig zijn in 't spreken, te bevelen dat zij zwijgen; en over dezelve, geen gehoor gevende, de behoorlijke censuur te laten gaan. Voorts zal zijn ambt uitgaan, wanneer de samenkomst scheidt.

ART. XXXVI.

't Zelfde zeggen heeft de Classe over den Kerkeraad, 'twelk de Particuliere Synode heeft over de Classe, en de Generale Synode over de Particuliere.

ART. XXXVII.

In alle Kerken zal een Kerkeraad zijn, bestaande uit de Dienaren des Woords en de Ouderlingen, dewelke, althans in de grootere gemeenten, in den regel alle weken eens tezamenkomen zullen, alwaar de Dienaar des Woords (of de Dienaren, zoo daar meerdere zijn, bij beurte) presideeren en de actie regeeren zal.

ART. XXXVIII.

Wolverstaande, dat in de plaatsen, waar de kerkeraad voor het eerst of op nieuw is op te richten, 't zelve niet geschiede, dan met advies van de Classe. En waar het getal van de Ouderlingen klein is, zullen de Diakenen door plaatselijke regeling mede tot den Kerkeraad kunnen

genomen worden; hetgeen altijd geschieden zal, waar dit getal op minder dan drie is bepaald.

ART. XXXIX.

Plaatsen, waar nog geen kerkeraad zijn kan, zullen door de Classe onder de zorg van een genabuurden Kerkeraad gesteld worden.

ART. XL.

Desgelijks zullen de Diakenen samenkomen, waar zulks noodig is alle weken, om met aanroeping van den Naam Gods, van de zaken, hun ambt betreffende, te handelen, waartoe de Dienaren goede opzicht zullen nemen, en zoo noodig zich daarbij laten vinden.

ART. XLI.

De Classicale vergaderingen zullen bestaan uit genabuurde Kerken, dewelke elk een Dienaar en een Ouderling, ter plaatse en tijd bij hen in het scheiden van elke vergadering goedgevonden (zoo nochtans, dat men het boven de drie maanden niet uitstelt), daarhenen met behoorlijke credentie afvaardigen zullen; in welke samenkomsten de Dienaars bij beurte, of anderszins die van dezelve vergadering verkoren wordt, presideeren zullen, zoo nochtans, dat dezelfde tweemaal achtereen niet zal mogen verkoren worden. Voorts zal de praeses onder anderen een iegelijk afvragen, of zij in hunne Kerken hunne kerkeraadvergadering houden; of de kerkelijke discipline geoefend wordt; of de armen en scholen bezorgd worden; ten laatste, of er iets is, waarin zij het oordeel en de hulp der Classe tot rechte instelling hunner Kerk behoeven. En eindelijk zullen in de laatste vergadering vóór de Particuliere Synode verkoren worden, die op deze Synode gaan zullen.

ART. XLII.

Waar in eene Kerk meer Predikanten zijn dan één, zullen ook zij, die niet volgens het voorgaande artikel afgevaardigd zijn, in de Classe mogen verschijnen en adviseerende stem hebben.

ART. XLIII.

In het einde van de Classicale en andere meerdere samenkomsten zal men censuur houden over diegenen, die iets strafwaardigs in de vergadering gedaan, of de vermaning der mindere samenkomsten versmaad hebben.

ART. XLIV.

De Classe zal ook eenige harer Dienaren, ten minste twee, van de oudste, ervarenste en geschikste, autoriseeren, om in alle Kerken, van de steden zoowel als van het platte land, alle jaar visitatie te doen, en toe te zien, of de Leeraars, Kerkeraden en Schoolmeesters hun ambt getrouwelijk waarnemen, bij de zuiverheid der leer verblijven, de aangenomene

orde in alles onderhouden, en de stichting der gemeente, nitsgaders der jonge jeugd, naar behooren, zooveel hun mogelijk is, met woorden en werken bevorderen; teneinde zij diegenen, die nalatig in het een of het ander bevonden worden, in tijds mogen broederlijk vermanen, en met raad en daad alles tot vrede, opbouwning, en het meeste profijt der Kerken en scholen helpen dirigeeren. En iedere Classe zal deze visitatoren mogen continueeren in hunne bediening, zoo lang het haar zal goeddunken, ten ware dat de visitatoren zelve, om redenen, van dewelke de Classe oordeelen zal, verzochten ontslagen te worden.

ART. XLV.

De Kerk, in dewelke de Classe, en desgelijks de Particuliere of Generale Synode, samenkomt, zal zorg dragen, dat zij de Acten der voorgaande vergadering op de naastkomende bestelle.

ART. XLVI.

De instructiën der dingen, die in meerdere vergaderingen te behandelen zijn, zullen niet eerder geschreven worden, voordat over de daarin voorgestelde punten de besluiten der voorgaande Synoden gelezen zijn, opdat 't gene eens afgehandeld is, niet wederom voorgesteld worde, ten ware dat men het achtte veranderd te moeten zijn.

ART. XLVII.

Alle jaren (ten ware dat de nood eenen korteren tijd vereischte) zullen eenige, zooveel mogelijk tot dezelfde provincie behorende, genabuurde Classen samenkomen, tot welke Particuliere Synode uit iedere Classe twee Dienaars en twee Ouderlingen (welk getal door eene Synode, die uit slechts drie of vier Classen bestaat, ook op drie kan gesteld worden) afgevaardigd zullen worden. In het scheiden, zoowel der Particuliere als der Generale Synode, zal eene Kerk verordend worden, die last hebben zal, om met advies der Classe den tijd en de plaats der naaste Synode te stellen.

ART. XLVIII.

Het zal aan elke Synode vrijstaan, correspondentie te verzoeken en te houden met hare genabuurde Synode of Synoden, in zulke forme, als zij meest profijtelijk achten zullen voor de gemeene stichting.

ART. XLIX.

Iedere Synode zal ook eenigen deputeeren, om alles wat de Synode geordonneerd heeft, te verrichten en in voorvallende zwaarigheden aan de Classen de hand te bieden, waarbij voor de onderscheidene belangen zooveel mogelijk afzonderlijke groepen van deputaten te benoemen zijn, en om, althans ten getale van twee of drie, over alle peremptoire examens der aankomende predikanten te staan. En alle deze deputaten

zullen van alle hunne handelingen goede notitie houden, om de Synode rapport te doen, en zoo het geëischt wordt, redenen te geven. Ook zullen zij niet ontslagen wezen van hunnen dienst, voor en alear de Synode zelve hen daarvan ontslaat.

ART. L.

De Nationale Synode zal ordinaarlijk alle drie jaren eens gehouden worden, ten ware dat er eenige dringende nood ware, om den tijd korter te nemen. Tot deze zullen twee Dienaren en twee Ouderlingen uit elke Particuliere Synode afgezonden worden. Voorts zal de Kerk, die last heeft om den tijd en de plaats der Generale Synode aan te wijzen, zoo dezelve naar het oordeel van ten minste twee Particuliere Synoden binnen de drie jaren te beroepen ware, met advies of onder goedkeuring van hare Particuliere Synode van den tijd en de plaats besluiten.

ART. LI.

Voor de Gereformeerde Kerken van Europeanen in Nederlandsch-Indië wordt de wijze, waarop zij met de Kerken hier te lande in verband staan, door de Generale Synode geregeld

ART. LII.

Desgelijks wordt de arbeid der kerkelijke Zending in Nederlandsch-Indië, voor zoover deze algemeene bepalingen noodig heeft, door de Generale Synode in eene Zendingsorde geregeld.

Van de leer, Sacramenten en andere ceremoniën.

ART. LIII.

De Dienaren des Woords Gods, en desgelijks de Professoren in de Theologie ('t welk ook den anderen Professoren en insgelijks den Rectoren en Schoolmeesters wel betaamt) zullen de drie Formulieren van eenigheid der Nederlandsche Kerken onderteekenen, en de Dienaren des Woords, die zulks refuseeren, zullen *de facto* in hunnen dienst door den Kerkeraad of de Classe geschorst worden, tot ter tijd toe dat zij zich daarin geheel verklaard zullen hebben, en indien zij obstinateel in weigering blijven, zullen zij van hunnen dienst geheel afgesteld worden.

ART. LIV.

Insgelijks zullen ook de Ouderlingen en Diakenen, en degenen die door eene Classe als proponent worden toegelaten, de genoemde Formulieren van eenigheid onderteekenen.

ART. LV.

Tot wering van de valsche leeringen en dwalingen, die door kettersche geschriften zeer toenemen, zullen de Dienaars en de Ouderlingen de

middelen gebruiken van leering, van wederlegging, van waarschuwing en van vermaning, zoowel bij den dienst des Woords als bij de Christelijke onderwijzing en bij het huisbezoek.

ART. LVI.

Het verbond Gods zal aan de kinderen der Christenen met den Doop, zoo haast als men de bediening deszelfs hebben kan, verzegeld worden, en dat in openbare verzameling, wanneer Gods Woord gepredikt wordt.

ART. LVII.

De Dienaars zullen hun best doen en daartoe arbeiden, dat de vader zijn kind ten Doop presenteere. En in de gemeenten, waar men nevens den vader ook gevaders of getuigen bij den Doop neemt (welk gebruik, in zichzelf vrij zijnde, niet lichtelijk te veranderen is), betaamt het, dat men neme die de zuivere leer toegedaan en vroom van wandel zijn.

ART. LVIII.

De Dienaars zullen in het doopen, zoo der jonge kinderen als der bejaarde personen, de Formulieren van de instelling en het gebruik des Doops, welke tot dien einde onderscheidenlijk beschreven zijn, gebruiken.

ART. LIX.

De bejaarden worden door den Doop de Christelijke gemeente ingelijfd, en voor lidmaten der gemeente aangenomen, en zijn daarom schuldig het Avondmaal des Heeren ook te gebruiken, 't welk zij bij hunnen Doop zullen beloven te doen.

ART. LX.

De namen der gedoopten, mitsgaders der ouders en getuigen, en desgelijks de tijd des Doops, zullen opgeteekend worden.

ART. LXI.

Men zal niemand ten Avondmaal des Heeren toelaten, dan die naar de gewooneheid der Kerk, tot dewelke hij zich voegt, belijdenis der Gereformeerde religie gedaan heeft, mitsgaders hebbende getuigenis eens vromen wandels, zonder welke ook degenen, die uit andere Kerken komen, niet zullen toegelaten worden.

ART. LXII.

Een iedere Kerk zal zulke manier van bediening des Avondmaals houden, als zij oordeelt tot de meeste stichting te dienen. Welverstaande nochtans, dat de uitwendige ceremoniën, in Gods Woord voorgeschreven, niet veranderd en alle superstitie vermeden worde, en dat na de voleinding der predikatie en der gemeene gebeden het Formulier des Avondmaals, mitsgaders het gebed daartoe dienende, zal worden gelezen.

ART. LXIII.

Het Avondmaal des Heeren zal ten minste alle twee of drie maanden gehouden worden.

ART. LXIV.

De bediening des Avondmaals zal alleen geschieden, waar toezicht is van Ouderlingen, volgens kerkelijke orde, en in eene openlijke samenkomst der gemeente.

ART. LXV.

Lijkpredikatiën of lijkdiensten zullen niet worden ingesteld.

ART. LXVI.

In tijden van oorlog, pestilentie, algemeene volksrampen en andere groote zwaarigheden, waarvan de druk overal in de Kerken gevoeld wordt, zal een bededag uitgeschreven worden door de Classe, die daartoe door de laatste Generale Synode is aangewezen.

ART. LXVII.

De gemeenten zullen onderhouden, benevens den Zondag, ook den Kerstdag, Paschen, Pinksteren en Hemelvaartsdag. De onderhouding der tweede feestdagen wordt in de vrijheid der Kerken gelaten.

ART. LXVIII.

De Dienaars zullen alomme des Zondags, ordinaarlijk in de namiddag-sche predikatiën, de somma der Christelijke leer, in den Catechismus, die tegenwoordig in de Nederlandsche Kerken aangenomen is, vervat, kortelijk uitleggen, alzoo dat dezelve, zooveel mogelijk, jaarlijks mag geëindigd worden, volgens de afdeeling des Catechismus zelve daarop gemaakt.

ART. LXIX.

In de Kerken zullen alleen de 150 Psalmen Davids, de Tien geboden, het Onze Vader, de 12 Artikelen des geloofs, de Lofzangen van Maria, Zacharias en Simeon, de Morgenzang en de Avondzang, en de Bedezang vóór de predikatie, gezongen worden.

ART. LXX.

Alzoo behoorlijk is, dat de huwelijke staat voor Christus' gemeente bevestigd worde, volgens het Formulier daarvan zijnde, zullen de Kerkeraden daarop toezien.

Van de censuur en kerkelijke vermaning.

ART. LXXI.

Gelijkerwijs de Christelijke straf geestelijk is, en niemand van het burgerlijke gericht of straf der Overheid bevrijdt, alzoo worden ook, benevens de burgerlijke straf, de kerkelijke censuren noodzakelijk vereischt, om den zondaar met de Kerk en zijnen naaste te verzoenen, en de ergernis uit de gemeente van Christus weg te nemen.

ART. LXXII.

Wanneer dan iemand tegen de zuiverheid der leer of vromigheid des wandels zondigt: zooverre als het heimelijk is, en geene openbare ergernis gegeven heeft, zoo zal de regel onderhouden worden, welken Christus duidelijk voorschrijft in Matth. 18.

ART. LXXIII.

De heimelijke zonden, waarvan de zondaar door één, en in 't bijzonder, of voor twee of drie getuigen vermaand zijnde, berouw heeft, zullen voor den Kerkeraad niet gebracht worden.

ART. LXXIV.

Zoo iemand, van eene heimelijke zonde door twee of drie personen in liefde vermaand zijnde, geen gehoor geeft, of anderszins eene openbare zonde bedreven heeft, zal zulks den Kerkeraad aangegeven worden.

ART. LXXV.

Van al zulke zonden, die van haar nature wege openbaar, of door verachting der kerkelijke vermaningen in het openbaar gekomen zijn, zal de verzoening (wanneer men genoegzame teekenen van boetvaardigheid ziet) in zulken vorm en manier geschieden als tot stichting van iedere Kerk door den Kerkeraad bekwaam zal geoordeeld worden. Of zij in bepaalde gevallen openbaarlijk geschieden zal, wordt, wanneer daarover in den Kerkeraad verschil is, in Kerken, waar maar één Dienaar is, met advies van twee genabuurde Kerken beoordeeld.

ART. LXXVI.

Zoo wie hardnekkiglijk de vermaning des Kerkerads verwerpt, en desgelijks wie eene openbare of anderszins eene grove zonde gedaan heeft, zal van het Avondmaal des Heeren afgehouden worden. En indien hij, afgehouden zijnde, na verscheidene vermaningen geen teeken der boetvaardigheid bewijst, zoo zal men ten laatste tot de uiterste remedie, namelijk de afsnijding, komen, volgens de forme naar den Woorde Gods daartoe gesteld. Doch zal niemand afgesneden worden, dan met voorgaand advies der Classe.

ART. LXXVII.

Aleer men, na de afhouding van het Avondmaal en de daarop nog gevolgde onderscheidene vermaningen, tot de afsnijding komt, zal men de hardnekkigheid des zondaars der gemeente openlijk te kennen geven, de zonde verklarende, mitsgaders de naarstigheid aan hem bewezen, in het bestraffen, afhouden van het Avondmaal, en menigvuldige vermaningen, en zal de gemeente vermaand worden hem aan te spreken, en voor hem te bidden. Zoodanige vermaningen zullen er drie geschieden. In de eerste zal de zondaar niet genoemd worden, opdat hij eenigszins verschoond worde. In de tweede zal met advies der Classe zijn naam uitgedrukt worden. In de derde zal men de gemeente te kennen geven, dat men hem (tenzij dat hij zich bekeere) van de gemeenschap der Kerk uitsluiten zal, opdat zijne afsnijding, zoo hij hardnekkig blijft, met stilzwijgende bewilliging der Kerk geschiede. De tijd tusschen de vermaningen zal aan het oordeel des Kerkerads staan.

ART. LXXVIII.

Wanneer iemand, die geëxcommuniceerd is, zich wederom wil verzoenen met de gemeente door boetvaardigheid, zoo zal hetzelfde vóór de handeling des Avondmaals, of anderszins naar gelegenheid, tevoren der gemeente aangezegd worden, teneinde hij ten naastkomenden Avondmale (zooverre niemand iets weet voor te brengen ter contrarie) openbaarlijk met professie zijner bekeering weder opgenomen worde, volgens het Formulier daarvan zijnde.

ART. LXXIX.

Wanneer Dienaars des Goddelijken Woords, Ouderlingen of Diakenen eene openbare grove zonde bedrijven, die der Kerk schandelijk, of ook bij de Overheid strafwaardig is, zullen wel de Ouderlingen en Diakenen terstond door voorgaand oordeel des Kerkerads derzelver en der naastgelegene gemeente in hunnen dienst geschorst of daarvan afgezet worden, maar de Dienaars alleenlijk geschorst worden. Of deze geheel van den dienst af te zetten zijn, zal aan het oordeel der Classe staan, met advies van de in Art. 11 genoemde Deputaten der Particuliere Synode.

ART. LXXX.

Voorts onder de grove zonden, die waardig zijn met opschorting of afstelling van den dienst gestraft te worden, zijn deze de voornaamste: valsche leer of ketterij, openbare scheurmaking, openlijke blasphemie, simonie, trouwelooze verlating zijns dienstes of indringing in eens anderen dienst, meenedigheid, echtbreuk, hoerij, dieverij, geweld, gewoonlijke dronkenschap, vechterij, vuil gewin; kortelijk, alle de zonden en grove feiten, die den bedrijver voor de wereld eerloos maken, en in een ander gemeen lidmaat der Kerk der afsnijding waardig zonden gerekend worden.

ART. LXXXI.

De Dienaren des Woords, Ouderlingen en Diakenen zullen onder elkander de Christelijke censuur oefenen, en malkander van de bediening huns ambts vriendelijk vermanen.

ART. LXXXII.

Dengenen, die uit de gemeente vertrekken, zal eene attestatie of getuigenis aangaande hun belijdenis en wandel door den Kerkeraad medegegeven worden, door twee onderteeekend, of bij attestatiën, die onder het zegel der Kerk gegeven worden, met ééne onderteekening.

ART. LXXXIII.

Voorts zal den armen, om genoegzame oorzaken vertrekkende, door de Diakenen reisgeld gegeven worden, naar hetgeen zij oordeelen behoorlijk te zijn. De Kerkeraad en de Diakenen zullen echter toezien, dat zij niet te zeer genegen zijn om hunne Kerken van de armen te ontlasten, met welke zij andere Kerken zonder eenigen nood zouden bezwaren.

ART. LXXXIV.

Geene Kerk zal over andere Kerken, geen Dienaar over andere Dienaren, geen Ouderling of Diaken over andere Ouderlingen of Diakenen eenige heerschappij voeren.

ART. LXXXV.

In middelmatige dingen zal men de buitenlandsche Kerken niet verwerpen, die een ander gebruik hebben dan wij.

ART. LXXXVI.

Deze Artikelen, de wettelijke ordening der kerk aangaande, zijn alzoo gesteld en aangenomen met gemeen accoord, dat zij (zoo het profijt der Kerken anders vereischte) veranderd, vermeerderd of verminderd mogen en behooren te worden. Het zal nochtans geene bijzondere Gemeente, Classe of Synode vrijstaan zulks te doen, maar zij zullen naarstigheid doen om die te onderhouden, totdat anders van de Generale of Nationale Synode verordend worde.

Lijst van de Gereformeerde Kerken in Nederland,
op nummer gesteld en waar ter zelfder plaatse meer dan
ééne Kerkformatie is, door eene volletter nader onderscheiden.

Particuliere Synode van Groningen.

In de Classe Groningen te

1. Aduard.
2. Bedum (A).
3. Bedum (B).
4. Ezinge.
5. Groningen (A).
6. Groningen (B).
7. Haren.
8. Hoogkerk.
9. Kielwindeweer.
10. Sappemeer.
804. Wetsinge-Sauwert.
13. Ten Boer.
14. Thesinge.
15. Zuidbroek.
16. Zuidwolde.

In de Classe Enumatil te

17. Enumatil.
18. Grootegast.
19. Koornhorn.
20. Leek.
21. Marum.
22. Niezijl.
23. Oldehove.
24. Oldekerk.
25. Stroobos.
26. Zevenhuizen.
27. Zuidhorn.
127. Munnekezijl.
759. Lutjegast.
805. De Wilp.
835. Grijskerk.

In de Classe Warfum te

28. Bafloo.
29. Houwerzijl.
30. Leens.
31. Middelstum.
32. Pieterburen.

33. Uithuizen.
34. Uithuizermeeden (westergedeelte).
35. Uithuizermeeden (oostergedeelte).
36. Ulrum.
37. Warfum.
38. Winsum.
39. Zoutkamp.
829. Schouwerzijl c. a.

In de Classe Appingedam te

41. Appingedam.
42. Bierum.
43. Delfzijl.
44. Garrelsweer.
45. Loppersum.
46. Nieuwolda.
47. Overschild.
48. Schildwolde.
49. Siddeburen.
50. Spijk (A).
51. Spijk (B).
52. Stedum.
53. Ten Post.
54. Wagenborgen.
55. Woldendorp.
56. 't Zandt.
808. Westeremden.

In de Classe Winschoten te

40. Meeden.
57. Midwolda.
58. Nieuw-Beerta.
59. Oostwolde.
60. Oude-Pekela.
61. Scheemda.
62. Veendam.
63. Winschoten.
716. Bellingwolde.
800. Westerlee.

In de Classe Stadskanaal te

64. Nieuw-Buinen.

- 65. Nieuwe-Pekela.
- 66. Onstwedde.
- 67. Onstwedder-Mussel.
- 68. Sellingen.
- 69. Stadskanaal.
- 70. Stadsmusselkanaal.
- 71. Valthermond.
- 72. Weerdingermund.
- 73. Wildervank.
- 757. Emmer-Compascuum.

Particuliere Synode van Friesland.
(Noordelijk gedeelte.)

In de Classe Leeuwarden te

- 79. Berlikum.
- 80. Boxum c. a.
- 85. Hijlaard.
- 86. St. Jacobi-Parochie.
- 90. Oenkerk c. a.
- 92. Suawoude c. a.
- 93. Wartena c. a.
- 94. Wirdum.
- 734. Beetgum.
- 793. Dronrijp.
- 816. Leeuwarden.
- 830. Eernewoude.

In de Classe Hallum te

- 74. St. Anna-Parochie (A).
- 75. St. Anna-Parochie (B).
- 81. Britsum.
- 82. Hijum en Finkum.
- 84. Hallum.
- 89. Marrum c. a.
- 91. Stiens.
- 98. Blja c. a.
- 103. Ferwerd.
- 105. Hollum (Amelaand).
- 114. Reitsum c. a.
- 116. Wanswerd c. a.
- 736. Holwerd.
- 852. Oude- en Nieuwe-Bildtziel.

In de Classe Dokkum te

- 95. Akkerwoude.
- 96. Murmerwoude.
- 97. Anjum.
- 99. Dokkum (A).
- 100. Dokkum (B).
- 101. Driesum.
- 104. Ilantum c. a.
- 108. Metslawier.
- 109. Morrha c. a.
- 110. Nes en Wierum.
- 111. Nijkerk.

- 113. Paesens.
- 115. Rinsumageest c. a.
- 714. Nijawier c. a.
- 717. Foudgum c. a.
- 778. Schiermonnikoog.

In de Classe Kollum te

- 102. Engwierum.
- 112. Ee.
- 117. Augustinusga.
- 118. Buitenpost c. a.
- 119. Burum.
- 123. Gerkesklooster.
- 126. Kooten.
- 129. Oostermeer.
- 130. Oudwoude c. a.
- 131. Westergeest.
- 135. Surhuizum.
- 136. Twijzel.
- 137. Veerwoudsterwal c. a.
- 760. Eestrum.
- 849. Kollum.

In de Classe Franeker te

- 138. Arum.
- 154. Midsland (Terschelling).
- 155. Minnertsga.
- 157. Oosterbierum.
- 159. Sexbierum.
- 161. Tzummarum c. a.
- 162. Westerschelling.
- 163. Winsum c. a.
- 731. Franeker.
- 767. Tzum.
- 819. Harlingen.
- 831. Lollum en Waaxens.
- 838. Achlum.

Particuliere Synode van Friesland.
(Zuidelijk gedeelte.)

In de Classe Drachten te

- 78. Bergum.
- 83. Garijp.
- 120. Drachten.
- 121. Drogelham (A).
- 122. Drogelham (B).
- 128. Nijega-Opeinde.
- 132. Oudega.
- 133. Rottevalle.
- 134. Surhuisterveen.
- 191. Donkerbroek.
- 192. Dnurswoude.
- 207. Ureterp c. a.
- 711. Boornbergum en Kortehemmen.
- 795. Suameer.

In de Classe Heerenveen te

- 194. Heerenveen.
- 195. Hoornsterzwaag c. a.
- 196. Idskenhuisen.
- 197. Joure c. a.
- 198. Knijpe.
- 201. Lippenhuizen c. a.
- 202. Mildam c. a.
- 203. Oldeboorn c. a.
- 204. Oosterzee c. a.
- 205. Echten.
- 206. Terwispel.
- 208. Wolvega.
- 754. Lemmer, Eesterga en Follega.
- 820. Munnikkeburen.

In de Classe Bolsward te

- 139. Bolsward (A).
- 140. Bolsward (B).
- 141. Esmorra.
- 144. Gaast c. a.
- 147. Idsegahuizum.
- 156. Oosterend.
- 158. Schraard.
- 160. Tjerkwerd c. a.
- 164. Witmarsum.
- 165. Wommels c. a.
- 166. Wons c. a.
- 725. Makkum en Cornwerd.
- 751. Pingjum en Zurich.
- 787. Kubaard.
- 811. Schettens c. a.

In de Classe Sneek te

- 167. Balk.
- 168. Bozum.
- 170. Goënga c. a.
- 177. Oosthem c. a.
- 180. Scharnegoutum.
- 181. Sloten.
- 182. Sneek (A).
- 183. Sneek (B).
- 184. Sybrandaburen c. a.
- 188. Wijckel.
- 189. IJlst.
- 712. Oppenhuizen en Uitwellingerga.
- 733. Jutrijp en Hommerts.

In de Classe Workum te

- 169. Gaastmeer c. a.
- 171. Heeg.
- 172. Hemelum c. a.
- 173. Hindeloopen.
- 176. Koudum.
- 178. Oudega-Idsega c. a.
- 179. Oudemirdum c. a.

- 185. Warns c. a.
- 186. Workum.
- 187. Woudsend c. a.
- 783. Stavoren.
- 843. Heidenschap.

Particuliere Synode van Drente.**In de Classe Assen te**

- 190. Appelscha.
- 193. Haulerwijk.
- 209. Assen.
- 211. Borger.
- 212. Gasselter-Nijeveen.
- 214. Norg.
- 215. Roden.
- 216. Een.
- 217. Smilde (A).
- 218. Smilde (B).
- 219. Vries.
- 809. Zuidlaren.

In de Classe Meppel te

- 223. Hollandsche-Veld.
- 226. Ruinerwold en Koekange.
- 229. Nijeveen.
- 230. Zuidwolde.
- 791. Meppel.
- 818. Hoogeveen.
- 850. Nieuweroord (bij Hoogeveen).

In de Classe Beilen te

- 210. Beilen.
- 213. Hijken.
- 220. Westerbork.
- 221. Diever c. a.
- 222. Dwingeloo.
- 752. Vledder.

In de Classe Coevorden te

- 231. Zweeloo.
- 232. Coevorden.
- 233. Emmen.
- 234. Gees c. a.
- 235. Nieuw-Amsterdam.
- 236. Nieuw-Dordrecht.
- 237. Schoonebeek.
- 238. Schoonoord.
- 239. Sleen.

Particuliere Synode van Overijssel.**In de Classe Zwolle te**

- 242. Genemuiden.
- 247. Kamperveen.
- 249. Langeslag.

- 250. Rouveen.
- 251. Staphorst.
- 252. Steenwijk (A).
- 253. Steenwijk (B).
- 254. Stad Vollenhove.
- 255. Ambt Vollenhove (A).
- 256. Ambt Vollenhove (B).
- 257. Zalk c. a.
- 708. Oldemarkt.
- 709. Blokzijl.
- 727. Zwartsluis.
- 728. Hasselt.
- 775. Kampen.
- 798. Zwolle.
- 821. Wilsum.

In de Classe Deventer te

- 262. Deventer (A).
- 263. Deventer (B)
- 266. Enter.
- 267. Holten.
- 268. Nijverdalen c. a.
- 269. Olst c. a.
- 270. Rijsen.
- 271. Vriezenveen.
- 272. Wierden.
- 273. Wijhe.
- 700. Hengeloo.
- 743. Almelo.
- 825. Enschedé.
- 826. Haaksbergen.

In de Classe Ommen te

- 274. Bergentheim.
- 277. Dedemsvaart.
- 278. Den Ham.
- 279. Stad Hardenberg.
- 280. Heemse (A).
- 281. Heemse (B).
- 282. De Krim.
- 285. Lutten-aan-de-Dedemsvaart.
- 288. Ommen.
- 289. Vroomshoop.
- 739. Nieuw-Leuzen
- 744. Dalfsen.
- 758. Avereest.
- 762. Lemele en Lemelerveld.

Particuliere Synode van Gelderland.

In de Classe Arnhem te

- 292. Arnhem (A).
- 293. Arnhem (B).
- 295. Bennekom.
- 298. Ede.
- 299. Heteren.

- 303. Oosterbeek.
- 304. Randwijk c. a.
- 305. Renkum.
- 308. Velp (A).
- 309. Velp (B).
- 310. Wageningen.
- 311. Zetten c. a.
- 322. Westervoort.
- 351. Opheusden.
- 735. Nijmegen.

In de Classe Harderwijk te

- 327. Doornspijk.
- 329. Elburg.
- 331. Ermeloo.
- 334. Hattem.
- 337. Nunspeet.
- 338. Nijkerk.
- 339. Oldebroek.
- 344. Wezep.
- 753. Putten.
- 810. Harderwijk.

In de Classe Apeldoorn te

- 294. Beekbergen.
- 300. Lunteren.
- 326. Barneveld.
- 330. Epe.
- 335. Heerde.
- 336. Kootwijk.
- 342. Voorthuizen.
- 343. Wapenvelde.
- 785. Voorst.
- 812. Dieren.
- 823. Apeldoorn.

In de Classe Tiel te

- 345. Aalst.
- 346. Gameren.
- 347. Geldermalsen.
- 348. Herwijnen.
- 350. Kulenburg.
- 352. Poederroijen.
- 353. Tiel.
- 354. Vuren c. a.
- 355. Well c. a.
- 356. Zuilichem.
- 715. Rossum.
- 773. Zalt-Bommel.
- 801. Hoenza-Driel.

In de Classe Zutphen te

- 312. Aalten (A).
- 313. Aalten (B).
- 314. Barchem.
- 317. Geesteren-Gelselaar.

- 318. Gendringen-Silvolde.
- 319. Neede.
- 320. Varsseveld.
- 321. Vorden.
- 325. Zutfen.
- 720. Winterswijk.
- 770. Lochem.
- 784. Doesburg.
- 828. Doetinchem.
- 837. Rekken (Eibergen).

Particuliere Synode van Utrecht.

In de Classe Utrecht te

- 357. Amerongen
- 358. Benschop.
- 359. Bildt.
- 360. Doorn.
- 361. Driebergen.
- 362. Harmelen.
- 363. Linschoten.
- 366. Montfoort.
- 369. Vreeswijk.
- 370. IJsselstein.
- 402. Zuilen.
- 730. Lopik.
- 763. Utrecht.
- 769. Vleuten en de Meern.
- 786. Zeist.

In de Classe Amersfoort te

- 306. Scherpenzeel.
- 373. Amersfoort (A).
- 374. Amersfoort (B).
- 377. Bunschoten c. a. (A).
- 378. Bunschoten c. a. (B).
- 379. Nieuw-Loosdrecht.
- 380. Oud-Loosdrecht.
- 381. Maartensdijk.
- 382. Renswoude.
- 383. Soest.
- 385. Veenendaal.
- 724. Westbroek c. a.
- 748. Baarn.

In de Classe Breukelen te

- 392. Kamerik.
- 393. Kockengen.
- 394. Loenen.
- 395. Maarssen.
- 396. Mijdrecht.
- 397. Nichtevecht.
- 398. Tienhoven.
- 399. Vinkeveen.
- 400. Vreeland.
- 401. Wilnis.

- 718. Breukelen.
- 741. Baambrugge.

Particuliere Synode van Noord-Holland.

In de Classe Amsterdam te

- 407. Bussum.
- 408. Diemen.
- 409. 's Graveland.
- 410. Hilversum (A).
- 411. Hilversum (B).
- 414. Muiden.
- 417. Nederhorst-den-Berg.
- 420. Sloten.
- 421. Sloterdijk.
- 422. Uithoorn.
- 423. Weesp (A).
- 424. Weesp (B).
- 704. Amstelveen.
- 705. Overtoom.
- 719. Huizen.
- 756. Watergraafsmeer.
- 764. Naarden.
- 768. Muiderberg.
- 782. Ankeveen.
- 797. Ouderkerk-aan-den-Amstel.
- 802. Am-terdam.

In de Classe Haarlem te

- 427. Haarlem (A).
- 428. Haarlem (B).
- 429. Haarlem (C).
- 432. Haarlemmermeer (Vijfhuizen).
- 433. Haarlemmermeer (Oostzijde).
- 434. Halfweg.
- 437. Velsen.
- 438. Westzaan.
- 439. Wormer.
- 440. Wormerveer.
- 441. Zaandam (A).
- 442. Zaandam (B).
- 746. Nieuw-Vennip.
- 749. Haarlemmermeer (Sloterweg).
- 750. Haarlemmermeer (Hoofddorp).
- 781. Beverwijk.
- 840. IJmuiden.

In de Classe Alkmaar te

- 449. Dirkshorn.
- 450. Heer-Hugowaard
- 450. Kolhorn c. a.
- 454. Krabbendam c. a.
- 455. Oosterend (Texel).

456. Schagerbrug.
 458. Schermerhorn.
 737. Den Helder.
 742. Alkmaar.
 776. Noord- en Zuid-Scharwoude.
 777. Broek-op-Langedijk.
 832. Anna-Paulownapolder.
 846. St. Pancras.

In de Classe Enkhuizen te

459. Andijk.
 460. Enkhuizen.
 461. Hoorn.
 462. Medemblik.
 463. Opperdoes.
 464. Urk.

Classe Edam:

465. Buksloot.
 466. Edam c.a.
 467. Holysloot c.a.
 468. Landsmeer.
 469. Marken.
 470. Monnikendam.
 471. Nieuwendam.
 472. Oostzaan.
 473. Purmerend.
 706. Zunderdorp.
 774. Broek-in-Waterland.

**Particuliere Synode van Zuid-Holland.
 (Noordelijke gedeelte.)**

In de Classe 's Gravenhage te

478. 's Gravezande.
 479. De Lier.
 480. Loosduinen.
 481. Monster.
 484. Scheveningen (A).
 485. Scheveningen (B).
 486. Schipluiden.
 487. Voorburg.
 488. Zegwaard c. a.
 707. Rijswijk.
 740. Naaldwijk.
 806. Delft.
 844. 's Gravenhage.
 847. Pijnakker en Nootdorp.
 851. Maasdijk.

In de Classe Leiden te

515. Hazerswoude.
 517. Hillegom.
 518. Katwijk-aan-den-Rijn.

519. Katwijk-aan-Zee.
 520. Koudekerk.
 521. Leiden (A).
 522. Leiden (B).
 523. Leiden (C).
 524. Leiderdorp.
 527. Rijnsburg.
 528. Sassenheim.
 529. Voorschoten.
 813. Noordwijk-aan-Zee.
 822. Boskoop.

In de Classe Woerden te

530. Ter Aar.
 531. Aarlanderveen.
 532. Alphen-aan-den-Rijn.
 536. Nieuwkoop.
 537. Nieuwveen.
 538. Noorden.
 539. Oudshoorn.
 541. Waarder.
 545. Woerden.
 546. Zevenhoven.
 547. Zwammerdam.
 721. Oude- en Nieuwe-Wetering.
 722. Bodegraven.
 772. Woubrugge.
 803. Leimuiden en Kalslagen.

In de Classe Gouda te

548. Bergambacht.
 549. Gouda (A).
 550. Gouda (B).
 551. Haastrecht.
 552. Krimpen-aan-de-Lek.
 553. Willige-Langerak.
 554. Nieuwerkerk-aan-den-IJssel.
 555. Oudewater.
 556. Reeuwijk.
 557. Schoonhoven (A).
 558. Schoonhoven (B).
 559. Sluipwijk.
 560. Waddingsveen.
 701. Moordrecht.
 765. Zevenhuizen.
 794. Lekkerkerk.
 848. Ouderkerk-aan-den-IJssel.

**Particuliere Synode van Zuid-Holland.
 (Zuidelijk gedeelte.)**

In de Classe Rotterdam te

489. Berkel c.a.
 490. Bleiswijk.
 491. Capelle-aan-den-IJssel.

492. Charlois c.a.
 493. Katendrecht.
 494. Delfshaven.
 495. Hoek van Holland.
 496. Hoozvlhet.
 497. Kralingen.
 500. Maassluis (A).
 501. Maassluis (B).
 502. Overschie.
 503. Pernis.
 504. Poortugaal.
 505. Rhoon.
 506. Rotterdam (A).
 507. Rotterdam (B).
 512. IJselmonde.
 817. Oud-Terbregge (Hillegersberg).
 833. Schiedam.
 834. Maasland.

In de Classe Gorinchem te

561. Giessendam c.a. (A).
 562. Giessendam c.a. (B).
 565. Hardinxveld.
 566. Langerak.
 569. Lekmond.
 572. Schoonrewoerd.
 573. Vianen.
 585. Giessen-Nieuwkerk.
 586. Giessen-Oudkerk.
 594. Ottoland.
 713. Asperen.
 729. Gorinchem.
 755. Meerkerk.
 761. Noordeloos.
 836. Leerdam.

In de Classe Dordrecht te

581. Bolnes.
 587. 's Gravendeel.
 588. Heerjansdam.
 589. Heinenoord.
 590. Hendrik-Ido-Ambacht.
 591. Nieuw-Lekkerland.
 593. Numansdorp.
 595. Puttershoek.
 596. Ridderkerk.
 597. Rijsoord.
 598. Sliedrecht c.a.
 601. Westmaas.
 602. Zwijndrecht.
 745. Strijen.
 771. Barendrecht.
 807. Molenaarsgraaf en Brandwyk.
 815. Alblasterdam.
 842. Dordrecht.

In de Classe Brielle to

510. Vlaardingen (A).
 511. Vlaardingen (B).
 580. Zuid-Beijerland.
 603. Den Bommel.
 604. Brielle.
 605. Hellevoetsluis.
 606. Middelharnis.
 607. Nieuw-Helvoet.
 608. Ooltgensplaat.
 609. Oost-Voorne.
 610. Rockanje.
 614. Spijkenisse.
 615. Stad-aan-'t Haringvliet.
 616. Stellendam.
 617. Zuidland.
 618. Zwartewaal.
 702. Abbenbroek.
 703. Ouddorp.
 726. Rozenburg c.a.
 824. Oud-Beijerland.
 845. Melissant.

Particuliere Synode van Zeeland.

In de Classe Middelburg te

619. Anemuiden.
 620. Domburg.
 621. Gapinge.
 624. Koudekerke.
 625. St. Laurens c.a.
 626. Meliskerke c.a.
 627. Middelburg (A).
 628. Middelburg (B).
 629. Middelburg (C).
 630. Oostkapelle.
 633. Oost- en West-Souburg.
 634. Veere.
 635. Vlissingen (A).
 636. Vlissingen (B).
 637. Vrouwepolder.
 732. Grijskerke.
 792. Serooskerke.
 839. Westkapelle.

In de Classe Zierikzee te

638. Brouwershaven.
 639. Bruinisse.
 640. Colijnsplaat.
 641. Haamstede.
 642. Kamperland.
 643. Oosterland.
 644. Scharendijke c.a.
 645. Wissekerke.
 646. Geersdijk.

648. Zierikzee.
799. Zonnemaire.
827. Nieuwerkerk (Duiveland).

In de Classe Tholen te

649. Anna-Jacobapolder.
650. Krabbendijk.
652. Poortvliet.
653. Rilland-Bath.
654. Tholen (A).
655. Tholen (B).
656. Oud-Vosmeer.
738. Bergen-op-Zoom.

In de Classe Goes te

657. Baarland.
658. Biezeling c.a.
659. Goes.
660. Heinkenszand.
661. Kruiningen.
662. Nieuwdorp c.a.
663. Wolfaartsdijk.
664. Yerseke.
789. Borssele.
814. 's Gravenpolder.

In de Classe Axel te

665. Axel (A).
666. Axel (B).
667. Oostburg.
668. Schoondijk.
669. Terneuzen.
670. Zaamslag (A).
671. Zaamslag (B).
841. Hoek.

**Particuliere Synode
van Noord-Brabant en Limburg.**

In de Classe 's Hertogenbosch te

675. Genderen c. a.
676. 's Gravenmoer.
679. Helenaveen.
680. Helmond.
681. 's Hertogenbosch.
682. Heusden.
684. Sprang.
689. Veen.
747. Vrijhoeven- en 's Grevelduin-Capelle.
766. Tilburg.

In de Classe Almkerk te

674. Dussen.
683. Meeuwen c. a.
685. Nieuwendijk.
686. Almkerk.
688. Sleeuwijk.
690. Waardhuizen c. a.
691. Werkendam (A).
692. Werkendam (B).
779. Andel.
780. Giessen en Rijswijk.

In de Classe Klundert te

693. Dinteloord c. a.
694. Fijnaart c. a.
697. Moerdijk.
698. Willemstad.
699. Zevenbergen.
710. Breda.
723. Klundert.
796. Raamsdonk.

*Voor eensluidend afschrift,
namens de deputaten van de Gereformeerde Kerken voor de
correspondentie met de Hooge Overheid,*

M. NOORDTJIJ, *Secretaris.*

De nummers zijn die, waaronder de Kerken bekend zijn op de lijst, gelijk die op 1 September 1905 in handen was bij de Hooge Overheid.

De ontbrekende nummers zijn van plaatsen, waar door saamsmelting of andere reïlen de oorspronkelijke formaties wegvielen.

De volglitters zijn aan de ter zelfder plaatse bestaande kerkformaties gegeven naar den ouderdom harer tegenwoordige formatie.

Te Leiden is door saamsmelting de onderscheiding in A, B en C weggefallen; maar daarvan is nog geene kennisgeving gedaan aan de Regeering.

REGISTER.

A.

Acta: toe te zenden aan alle buitenlandsche afgevaardigden, art. 121; te bezorgen door het Moderamen, art. 174.

Adviseerende leden: artt. 2 en 6.

Afgevaardigden: der Kerken, artt. 2, 21, 69, 100, 107, 139, en 161; —van buitenlandsche kerken, artt. 5 en 73; hunne toespraken, artt. 77 en 78, bijlagen XLIII en XLIII a en b; afscheid van de afgevaardigden uit Oost-Friesland, art. 98.

Afrika (Zuid): afvaardiging naar—, art. 76.

Agendum, art. 7.

Algemeene Vergadering naar art. 15 der Zendingsorde: toelage aan— art. 22.

Andel, Ds. J. van, art. 110.

Approbatio van beroepingen, art. 15, bijl. III.

Archief: rapport van — bewarende Kerk, art. 18, bijl. VI.

Attestatie van leden eener Gereformeerde Kerk in Indië, wonende op het Zendings-terrein eener Gereformeerde Kerk in Nederland, art. 117, bijl. LXIII.

B.

Bandjar-Negara: aanwijzing van —, art. 60.

Batavia: Kerk van—, art. 39.

Bededag: art. 18, bijl. VIII.

Belijdenisschriften: instemming met—, artt. 4, 21, 69, 100 en 139

Bezwaarschriften: van den Kerkeraad van Leiden (A), art. 44, bijl. XXVII; —van Ds. A. VAN BUEREN en Ds. H. BUITENHUIS, artt. 45 en 57, bijl. XXVIII; —van H. de WIT, art. 46, bijl. XXIX; —van B. A. BOL, art. 47, bijl. XXX; —van H. HUISMAN, art. 48; —van den Kerkeraad van Aarlanderveen, art. 49, bijl. XXXI; —van den Kerkeraad van Harlingen, artt. 50 en

172, bijl. XXXII; —van Ds. G. A. DE JONG te Schoonhoven, art. 59, bijl. XXXV; —tegen de verkiezing van Kerkeraadsleden te Nieuwe-Pekela, art. 104, bijl. LIII; —inzake het gedrag van eenen ouderling te Nieuwe-Pekela, art. 105, bijl. LIV; —van Ds. J. TEVES Pzn., artt. 108, 122 en 150, bijl. LVI; —van A. VAN DER NAGEL JR., artt. 109, 153, en 169, bijl. LVII; —van J. J. VAN ALPHEN, art. 128, bijl. LXVII; —van Ds. C. M. W. PLET, art. 130, bijl. LXVIII; —van J. C. EIJKMAN, art. 165; —van leden der Gereformeerde Kerk van Amsterdam, niet ingekomeu, art. 166; —van Ds. C. J. WESSELS, artt. 141 en 163, bijl. LXXX; —van F., J., P. en T. BIJMA, art. 170.

Brielle: verzoek om reparatie van het kerkgebouw te —, art. 115.

Buitenlandsche Kerken: correspondentie met de —, art. 76, bijl. XLII en XLIIa.

Bijbelvertalingen in dienst der Zending, art. 143, bijl. LXXIII.

C.

Catechetisch onderwijs: buiten de plaats der woning, art. 49, bijl. XXXI; leerboeken voor— in dienst der Zending, art. 143, bijl. LXXIII.

Catechiseermeesters en oefenaars: hulp aan—, artt. 55 en 85, bijl. XXXIV en XLVI.

Censure over zich onttrekkende leden, art. 14, bijl. I.

Collecte: invoering van— zonder aanvrage, art. 25, bijl. XX; —voor de Theologische Faculteit van de Vrije Universiteit art. 92, bijl. XLIX.

Commissie van consideratie en advies in zake de leerverschillen, art. 71, bijl. LXV.

Credentiebrieven: der afgevaardigden, art. 2; —van Drente, artt. 2 en 30.

D.

Deputaten voor de zaak te Nieuwe Pekela, art. 105, —voor Brielle, art. 115, —tot voorziening in vacaturen aan de Theologische School, art. 133, —voor Haringen, artt. 172 en 176; —voor de onderscheidene zaken, art. 176.

Diakonaat verzoek van Gelderland omtrent het—, art. 16, bijl. IV

Donkers, Ds. J. A. : verzoek om revisie van de uitspraak over wijlen—, art. 135, bijl. LXX.

Doop van een aangenomen onecht kind eener geëxcommuniceerde moeder, art. 33.

E.

Emeriti-predikanten enz. rapport van de generale kas voor—, art. 84, bijl. XLV en XLVa, —nieuwe regeling voor de verzorging van—, art. 131, bijl. LXXIX en LXXIXa, bezwaar van de Particuliere Synode van Friesland tegen handelingen van de deputaten tot hulp aan Kerken bij de verzorging van— en tegen de regeling van den onslag, art. 167.

Enschede : rapport in zake—, art. 24, bijl. XVIIc.

Examen naar art. 4 der Zendingsorde rapport daarover, art. 22, bijl. XII en XIIa, —moet aan de bevestiging voorafgaan, art. 22, deputaten bij het peremptoir— in Oost-Friesland, artt. 35 en 176, aantal deputaten bij het peremptoir— in Nederland, art. 90, hoeveel maal— naar Art. 8 der kerkenorde is toegestaan, art. 96

F.

Financiële aangelegenheden dezer Synode, artt. 95 en 62.

G.

Geestelijke verzorgers vraag naar de kerkelijke positie van—, art. 88.

Gent verzoek van geloovigen te—, art. 25, bijl. XVIII.

Gezangen in dienst der Zending, art. 143, bijl. LXXIII.

Gravamen tegen Art. 36 der Geloofsbelijdenis : advies in zake het—, bijl. LXXVIII, rapport over dat advies, art. 151, bijl. LXXVIIIa, gravamen gegond verklaard, art. 151, besluit tot schrapping van de gewraakte zinsnede in de officieele exemplaren en kennisgeving daarvan aan de Hooge Overheid, art. 154.

Grensregeling tusschen Nijkerk en Buschoten bekrachtigd, art. 20.

Groot Ds. E. J. de : verzoek van—, art. 54

Gymnasium verbonden aan de Theologische School concept-contract tot overdracht van het—, bijlage XXIIa, mandaat tot overdracht van het—, art. 163

H.

Haarlem rapport in zake—, art. 24, bijl. XVIIa.

Helmond : kerk van—, art. 116.

Hoekstra, Ds. H. dankbetuiging aan—, art. 4.

Hong, Prof. Dr. A. G. : verklaring van— naar aanleiding van de wijziging van art. 36 der Geloofsbelijdenis, art. 155

Horstman, R. J. : contract met—, art. 43, bijl. XXVI.

Huizing c s, E. verzoek van—, art. 58.

Hulpbehoevende Kerken. rapport van de generale kas voor—, art. 116, bijl. LXXII

Huysing, Mevr. de wed. D. pensioen aan—, artt. 23 en 61.

I.

Ingwersen, Ds. H. Ph. medisch onderzoek van—, art. 26.

Instituering van kerken op Java, artt. 118 en 127, bijl. LXXVI

J.

Jaeger, Prof. J. toespraak van—, art. 66, bijl. XXXIX.

Joden. Zending onder de—, rapport van deputaten voor de—, art. 144, bijl. LXXIV; concept-regeling voor den arbeid van de—, bijl. LXXV en LXXVa.

K.

Kerkblad, art. 20, bijl. XI.

Kerken : verzoek aan de— waar de scribae dienen, art. 173; —van min vaste formatie, art. 65, bijl. XXXVIII en XXXVIIIa en b.

Kerkelijke beroering : betreurd, art. 93; verklaringen en voorstellen in zake de—, art. 94, bijl. L.

Kerkenordening revisie der—, artt. 67 en 72, bijl. XL en XLa, besluit tot uitgave van de— en tot kennisgeving aan de Regeering, artt. 72 en 84, tot verzending aan de Kerkeraden, art. 84 van nu af geldend art. 82, tekst van de—, achter de Acta.

Keuchenusschool crediet voor den Raad der—, art. 22, rekening van ontvangst en uitgaaf, art. 64, bijl. XXXVII, rapport verplaatsing der—, art. 114, bijl. LX.

Kinderen : lidmaatschap van onmondige—, wier ouders zich onttrekken aan de Kerk, art. 34.

Klaarhamer, Ds. P. J. W., toespraak van—, art. 1; dankbetuiging aan—, art. 4.

Koningin : heilwensch aan H. M. de—, art. 102; antwoord van—, art. 120.

Kootwijk c. a. : verzoek van den Kerkeraad van—, art. 53; omslag van de gelden voor—, artt. 55 en 116, bijl. XXXIV.

Kornhorn : rapport in zake—, art. 24, bijl. XVIIId.

Kropveld, Ds. E., art. 164

Kuiper, Ds. K., van Roseland : toespraak van—, art. 41, bijl. XXIV; afscheid van—, art. 99.

L.

Laatsman, Ds. J. H., afgevaardigde van de Belgische Zendingkerk, art. 71 en 100; toespraak van—, art. 106, bijlage LV.

Leergeschillen : rapport over de—, art. 124, bijl. LXXV; art. 132; amendementen op het rapport over de—, artt. 149 en 156; discussie over de—, art. 157; verklaring der Synode inzake de—, art. 158; dankbetuiging aan de commissie van praeadvies over de—, art. 159.

Lindeboom, Prof. L. : bezwaarschrift tegen de Particuliere Synode van Friesland, art. 80; rapport en conclusiën, artt. 97 en 160, bijl. LI en LIa en b; bezwaarschrift tegen besluiten van het curatorium der Theologische School, art. 103, bijl. LII en LIIa; bezwaarschrift tegen de Heraut enz. teruggenomen, art. 129; amendementen op het rapport over de leergeschillen, art. 149.

Liturgische formulieren in dienst der Zending, art. 143, bijl. LXXIII.

Losmaking van Dienaren des Woords, art. 89.

M.

Medisch attest ten genoegen van de deputaten voor de Zending, art. 26, bijl. XXI.

Minnen, Ds. M. van : krankheid van—, art. 74.

Moderamen : verkiezing van het—, art. 3; rapport van het— der Synode van Arnhem, art. 18, bijl. VII; dankbetuiging aan het— der Synode van Arnhem, art. 18; opdrachten aan het— tot benoemingen, artt. 126 en 174.

Moearatoewa, art. 40.

N.

Nieuw-Malthusianisme : verzoek van de Vereeniging tot bestrijding van het—, art. 19, bijl. X.

O.

Oefenaren : emeritaat van—, art. 36.

Ondertekeningsformulier voor ouderlingen en diakenen, art. 91.

Onkosten der Synode : verzoek om vermindering van— art. 25, bijl. XIX; begroting van de—, art. 62; nieuwe regeling van den omslag voor de—, artt. 79 en 83, bijl. XLIV en XLIVa.

Opening der Synode, art. 1.

Overheid, correspondentie met de Hooge : rapport van de deputaten voor de—, art. 75, bijl. XLI.

P.

Particuliere Synode inplaats van Provinciale Synode, art. 134.

Particuliere Synoden : samenvoeging der Classen in—, verdeeling van Zuid-Holland en Friesland in twee—, Zuid-Holland (noordelijk gedeelte) en Zuid-Holland (zuidelijk gedeelte); Friesland (noordelijk gedeelte) en Friesland (zuidelijk gedeelte), artt. 17 en 32, bijl. V en Va.

Percentage van de synodale kosten, art. 83.

Pers : verslag voor de—, art. 9.

Petronella-hospitaal : verslag van het—, art. 112, bijl. LIX; wijziging in de algemeene bepalingen voor het—, art. 147.

Plaatsen naar art. 2 der Zendingssorde, art. 60.

Plet, Ds. C. M. W. : besluit aangaande— betreurd door de Synode van Friesland, art. 13; bezwaarschrift van— en besluit aangaande—, art. 130, bijl. LXVIII.

Ploos van Amstel, Ds. E. Th. : verzoek van—, art. 52.

R.

Rapporten : tijd van inzending der—, art. 175.

Reserve : Dienaar in— op het Zendingsterrein, art. 87, bijl. XLVIII.

Rijnprovincie : arbeid in de—, art. 51, bijl. XXXIII; mandaat aan den deputaat der Geldersche Kerken voor den arbeid in de—, art. 138.

S.

Schrappen van leden, art. 14, bijl. II.

Sliedrecht: rapport inzake, art. 24, bijl. XVIIb.
Sluiting der Synode, artt. 178—181.
Soemba: verzoek om hulp voor—, art. 37, bijl. XXIII.
Soerabaya: Kerk van—, art. 38.
Solo: aanwijzing van—, art. 60.
Synodale Kerk: rapport van de— art. 18, bijl. IX; aanwijzing van de—, art. 176

T.

Temangoeng: aanwijzing van—, art. 60.
Theologische-School: verslag over de—, art. 27, bijl. XXII; rapport over het verslag der—, art. 163 bijl. LXXIX; verklaringen tot behoud van de—, artt. 71 en 94, bijl. L; rapport van de deputaten ter voorziening in vacaturen aan de—, art. 136.
Tijdschriften: stukken over de Gereformeerde Kerken te plaatsen in buitenlandse—, art. 76.

U.

Uitdrukkelijke verklaring: uit de Acta van 1896, art. 93—, Art. 14, bijl. II.
Utrecht, de Kerk van dankbetuiging aan de—, art. 4.

V.

Verband tusschen de Gereformeerde Kerken en de Theologische Faculteit der Vrije Universiteit: rapport van de deputaten voor het—, art. 110, bijl. LVIII; voorstel in zake het—, art. 115; besluit daarover, art. 137, bijl. LXXXI.
Verhuizing van leden: bericht van—, art. 12.
Vogelaar, Ds. S. J.: ingekomen schrijven van—, art. 411.

W.

Werkzaamheden: orde van—, artt. 7, 8, 10, 63, 97 en 125.

Z.

Zendingsblad: art. 86, bijlage XLVII; art. 144.
Zendingsbibliotheek: toelage voor de—, art. 22, bijl. XIII.
Zendingscollecte: machtiging tot afschrijven van eene algemeene—, art. 145.
Zendingscomité's voor den arbeid onder de Joden, uitgaande van den plaatselijken Kerkeraad, art. 144.
Zendingsconferentie's: bijwonen van—, art. 42, bijl. XXV.
Zendingsdeputaten: huishoudelijke uitgaven van de—, art. 114, bijl. LXI; optreden van de— uit Zuid-Holland (noordelijk gedeelte) en Friesland (zuidelijk gedeelte), art. 171.
Zendingsgoederen op Midden-Java: op welken naam— te zetten, art. 146.
Zendingskas, generale: bijdrage van Zeeland in de—, art. 23, bijl. XIV; bijdrage van Heeg in de—, art. 23, bijl. XV; rapport over den staat der—, opwekking tot getrouwe storting der 10% en andere bijdragen in de—, art. 145, bijl. LXXXVI.
Zendingsorde: wijziging van artikel 17 der—, art. 171.
Zendingsposten: visitatie van de—, art. 142, bijl. LXXXII.
Zendingsquaestoren: benoeming der— voor ditmaal aan de deputaten, art. 145.
Zendingsrapport: art. 148 en andere artikelen, bijl. LXXXVII en LXXXVIIa.
Zendingsterrein: uitbreiding van het—, art. 60, bijl. XXXVI en XXXVIa.
Zendingsvoorschot, art. 145
Zendingszaken: loopend houden van de— art. 177.
Zwemer, Rev. James: bericht van—, artt. 78 en 129, bijl. LXIV.

AANVULLINGEN en VERBETERINGEN.

Pag. 38, Art. 24, regel 2, bij te voegen (Bijlagen XVII, XVII a, b, c en d).

Pag. 39, Art. 26, staat: (Bijlage XX), moet zijn: (Bijlage XXI).

„ 39, „ 27, regel 2, bij te voegen: (en XXII a).

„ 52, „ 67, „ 3, staat: HL, moet zijn: XL.

„ 56, „ 77, „ 2, bij te voegen: (XLIII c).

„ 71, „ 128, „ 4, te lezen: LXVII.

„ 73, regel 14, v. b. staat: *voor het*, in te voegen: *genot*.

„ 80, bij *punt* 4, regel 4, staat: *dóór*, te lezen: *vóór*.

„ 115, VII, regel 7, staat: *f*5327.91⁵, moet zijn: *f*5427.91⁵.
